

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ ΙΧΘΥΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΕΙΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Το μεσογειακό τοπίο μέσα από το έργο του Αλέξανδρου
Παπαδιαμάντη και η αξιοποίηση του σε πρόγραμμα
περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και ειδικής αγωγής»**

Λιλή Γραμματή

ΒΟΛΟΣ 2020

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ICHTHYOLOGY AND AQUATIC ENVIRONMENT AND
DEPARTMENT OF SPECIAL EDUCATION

JOINT POSTGRADUATE PROGRAMME
«EDUCATION FOR SUSTAINABILITY AND THE ENVIRONMENT»

JOINT POSTGRADUATE MASTER'S THESIS

**« The Mediterranean landscape via work of Alexandros Papadiamantis
and its exploitation in school programmes of environmental education
and special education»**

Lili Grammati

VOLOS 2020

© ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ, Έτος (έτος ολοκλήρωσης της Μ.Δ.Ε.) Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία (Μ.Δ.Ε.), η οποία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών: Εκπαίδευση για την Αειφορία και το Περιβάλλον και τα λοιπά αποτελέσματα αυτής αποτελούν συνιδιοκτησία του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης και αναπαραγωγής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, όπου εκπονήθηκε η Μ.Δ.Ε. καθώς και τον Επιβλέποντα Καθηγητή και την Επιτροπή Αξιολόγησης.

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Όνομα Επώνυμο, Ιδιότητα, Τμήμα, Σχολή, Πανεπιστήμιο, *Επιβλέπων θ. Μαρδίρης*

Όνομα Επώνυμο, Ιδιότητα, Τμήμα, Σχολή, Πανεπιστήμιο **Επιβλέπων Σ. Παρασκευοπουλος**

Όνομα Επώνυμο, Ιδιότητα, Τμήμα, Σχολή, Πανεπιστήμιο **Επιβλέπων Ρουσσάκης**

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με το πέρας της διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους επιβλέποντες καθηγητές κύριους Στεφανόπουλο και Μαρδίρη, οι οποίοι μου παρείχαν σημαντική στήριξη και πληροφορίες, αλλά και ελευθερία κινήσεων. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την πρόεδρο του μεταπτυχιακού κ Ματσιώρη, για την επιλογή μου στο συγκεκριμένο μεταπτυχιακό. Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω και την οικογένεια μου, η οποία με στήριξε και συνεχίζει να με στηρίζει σε κάθε βήμα μου.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια μελέτης του μεσογειακού τοπίου, των χαρακτηριστικών αυτού και των ιδιοτήτων του, προκειμένου να καταστεί εφικτή η σύνδεση του με την εκπαίδευση, και πιο συγκεκριμένα με την περιβαλλοντική εκπαίδευση, που αποσκοπεί στη δημιουργία περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένων και ενεργών μελλοντικών πολιτών. Το μεσογειακό τοπίο, αλλά και γενικότερα η φύση και το φυσικό περιβάλλον, έχουν εμπνεύσει τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη, στο έργο του οποίου υπάρχει μία πληθώρα σχετικών αναφορών. Συνεπώς, η εργασία αυτή συνδέθηκε με την απόπειρα συσχέτισμού των δύο αυτών πτυχών, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα κατάλληλο πλάνο εκπαιδευτικής παρέμβασης.

Λέξεις κλειδιά: Μεσογειακό τοπίο, Παπαδιαμάντης, περιβαλλοντική εκπαίδευση, σενάριο διδασκαλίας.

Abstract

The present paper is an attempt to study the Mediterranean landscape, its characteristics and peculiarities, in order to make it possible to connect it with education, and more specifically with environmental education, which aims to create environmentally aware and active citizens of the future. The Mediterranean landscape, but also nature and the natural environment in general, in addition, have inspired Alexandros Papadiamantis, who contains a plethora of references to his works. The researcher's thought, therefore, was linked to the attempt to correlate these two aspects, in order to create an appropriate plan of educational intervention.

Keywords: Mediterranean landscape, Papadiamantis, environmental education, teaching scenario.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract	6
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	9
1.1 Ερευνητικό πρόβλημα	9
1.2 Παραγόμενα οφέλη.....	11
1.3 Δομή εργασίας.....	12
Κεφάλαιο 2: Μεσογειακό τοπίο	13
2.1 Γενική περιγραφή Μεσογειακού τύπου οικοσυστημάτων.....	13
2.2 Ιδιαιτερότητες – Διαταραχές των Μεσογειακών οικοσυστημάτων	16
2.3 Μεσογειακά οικοσυστήματα στην Ελλάδα	19
2.4 Εξέλιξη του Μεσογειακού τοπίου στην Ελλάδα.....	21
2.5 Επίδραση της φωτιάς στα Μεσογειακά οικοσυστήματα	22
Κεφάλαιο 3: Περιβαλλοντική εκπαίδευση και ειδική αγωγή.....	24
3.1 Ορισμός εκπαίδευσης.....	24
3.2 Ορισμός και περιγραφή περιβαλλοντικής εκπαίδευσης	27
3.3 Εξέλιξη της ειδικής αγωγής.....	35
3.4 Περιγραφή ένταξης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή.....	37
3.5 Πλεονεκτήματα ένταξης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή	38
Κεφάλαιο 4: Παπαδιαμάντης και έργα Παπαδιαμάντη.....	40
4.1 Λίγα λόγια για τον Παπαδιαμάντη.....	40
4.2 Έργα Παπαδιαμάντη	41
4.3 Διάκριση και πρόσληψη του έργου του Παπαδιαμάντη.....	52
Κεφάλαιο 5: Η αποτύπωση του Μεσογειακού τοπίου στα έργα του Παπαδιαμάντη και η διδακτική αξιοποίηση τους στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή	54
5.1 Η αποτύπωση του Μεσογειακού τοπίου στα έργα του Παπαδιαμάντη.....	54
5.2 Παιδαγωγικό πλαίσιο και τρόποι διδακτικής αξιοποίησης των έργων του Παπαδιαμάντη στην περιβαλλοντική εκπαίδευση στην ειδική αγωγή.....	55
5.3 Πρόταση δημιουργίας προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή με βάση τη διδακτική αξιοποίηση των έργων του Παπαδιαμάντη.....	58
5.4 Σχέδιο μαθήματος για την υλοποίηση της πρότασης αξιοποίησης των έργων του Παπαδιαμάντη	59
Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα	73
Βιβλιογραφία.....	75
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	81
Παράρτημα 1	81
Παράρτημα 2	90
Παράρτημα 3	96

Παράρτημα 4	99
Παράρτημα 5	107
Παράρτημα 6	108

Πίνακας σχημάτων

Εικόνα 1: Περιοχές με μεσογειακά οικοσυστήματα	13
Εικόνα 2: Ιεράρχηση αναγκών	26
Εικόνα 3: Θεώρηση της διαδικασίας της εκπαίδευσης	27
Εικόνα 4: Αντικείμενο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης	29

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

1.1 Ερευνητικό πρόβλημα

Το τοπίο περιγράφεται να αποτελεί ένα από τα βασικά συστατικά της φυσικής κληρονομιάς ενός τόπου, σε ένα προκαθορισμένο χωρικό και χρονικό πλαίσιο, σε συνδυασμό με τα γονίδια και τα είδη των βιοτόπων. Ακολούθως, στην λεκάνη της Μεσογείου, η φυσική κληρονομιά δεν δύναται να διαχωριστεί και να μελετηθεί ξεχωριστά από την πολιτισμική κληρονομιά της περιοχής αυτής (Catsadorakis, 2007). Συνεπώς, το μεσογειακό τοπίο μπορεί να θεωρηθεί ως εκείνος ο συνδυασμός της φύσης και της δράσης του ανθρώπου. Επιπρόσθετα, η τελική γεωμορφολογική, βιολογική και κλιματολογική εξέλιξη και ανάπτυξη της Μεσογείου εντοπίζεται να έχει συμπέσει αισθητά με τις σημαντικές και μεγάλες φάσεις της ανθρώπινης πολιτισμικής προόδου. Υπό αυτή την προσέγγιση, τα οικοσυστήματα της περιοχής δεν υπήρξαν ποτέ σε μια «φυσική κατάσταση». Κατ' επέκταση, δημιουργήθηκαν, και τεκμηριώθηκε μια στενή σύνδεση ανάμεσα στη βιολογική και την πολιτισμική ποικιλότητα, ως επακόλουθο των άρρηκτα συνυφασμένων φυσικών και ανθρωπογενών διαδικασιών, οι οποίες εμπεριέχουν, την από κοινού εξέλιξη, των μεσογειακών ανθρώπων και των πολιτισμικών τους τοπίων (Αποστολόπουλος και συν., 2008).

Η μακροχρόνια αρμονική συνύπαρξη της ανθρώπινης παρέμβασης και της φύσης στην περιοχή της Μεσογείου, φαίνεται να έχει επιφέρει την εμφάνιση ορισμένων ιδιαιτεροτήτων. Πιο συγκεκριμένα, το οικοσύστημα στην Μεσόγειο δεν παραμένει σε μια κατάσταση ισορροπίας, ούτε και επέρχεται αυτή έπειτα από κάποια διαταραχή, αλλά παρατηρείται να διαγράφει την ίδια τροχιά αλλαγών για εκείνο το χρονικό διάστημα, που οι εν λόγω περιοδικές διαταραχές εξακολουθούν να υφίστανται, με παρεμφερείς εντάσεις και συχνότητες. Ανάλογες περιοδικές διαταραχές έχουν εισαχθεί τους τελευταίους αιώνες με την εκ περιτροπής βόσκηση, τις πυρκαγιές, την υλοτομία, την καλλιέργεια και ποικίλες άλλες ανθρώπινες χρήσεις. Δημιουργήθηκε, με αυτόν τον τρόπο μια διατηρούμενη από τον άνθρωπο δυναμική ισορροπία ροής, μεταξύ των διαφόρων τύπων βλάστησης. Τα εν λόγω, εξαρτώμενα από τις διαταραχές, συστήματα, εν συνεχεία, εμφανίζονται να έχουν αποκτήσει μακροπρόθεσμη προσαρμοστική ευστάθεια (Αποστολόπουλος και συν., 2008). Παρ' όλα αυτά, με το σύστημα φύσης-ανθρώπου να γίνεται ολοένα και πιο συνεκτικό, ταυτόχρονα γινόταν και περισσότερο ευαίσθητο σε μικρές μεταβολές από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η έκταση της ανομοιογένειας των ποικίλων

και διαφορετικών μεταξύ τους χρήσεων, δημιουργεί τις συνθήκες εκείνες, που καθιστούν το μεσογειακό τοπίο ιδιαίτερα ευαίσθητο σε δυναμικές που δεν αναγνωρίζουν τις τοπικές διαφοροποιήσεις, ή τείνουν να τις αντιμετωπίζουν σε μια λανθασμένη κλίμακα χώρου.

Οι αλλαγές και οι διαταραχές στις χρήσεις γης κατά το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα, εξαιτίας των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών μεταβολών, επέφεραν δραματικές αλλαγές στη δομή και στην ποικιλότητα του μεσογειακού τοπίου (Rundel, 1998). Κρίνεται, συνεπώς, ως επείγουσα ανάγκη η βιώσιμη διαχείριση του τοπίου, ενόψει της ραγδαίας υποβάθμισης του, και της απώλειας των βιολογικών, πολιτιστικών και θεματικών στοιχείων του, μέσα από τη βέλτιστη δυνατή κατανόηση και αντίληψη, της αλληλεπίδρασης του τοπίου και των κοινωνικοπολιτιστικών δυνάμεων, που το ώθησαν στο να λάβει την μορφή που έχει στην παρούσα φάση (Naveh, 1995). Επιπροσθέτως, το πεδίο της επιστήμης της οικολογίας του τοπίου, προσφέρει μια στέρεη εννοιολογική και θεωρητική βάση κατανόησης και αντίληψης της δομής, της λειτουργίας και της αλλαγής του τοπίου, προκειμένου να υπάρξει η κατάλληλη αναζήτηση καλύτερων τρόπων διαχείρισής του, σε ένα ευρύ φάσμα χωρικής και χρονικής κλίμακας, ώστε να ανταπεξέλθει σε ποικίλους και πολλαπλούς στόχους. Η εννοιολογική και θεωρητική βάση της οικολογίας τοπίου συνδέει τις φυσικές επιστήμες με τις αντίστοιχες για τον άνθρωπο (McGarigal & Marks, 1994).

Ακολούθως, η εκπαίδευση μπορεί να σταθεί αρωγός στην προώθηση της βιώσιμης διαχείρισης του τοπίου, και ειδικά του μεσογειακού τοπίου, που αποτελεί ένα μοναδικό παγκόσμιο φαινόμενο. Η εκπαίδευση είναι εκείνος ο θεσμός που διαπλάθει νέες προσωπικότητες, και που δημιουργεί ενεργούς και ευαισθητοποιημένους πολίτες, τόσο απέναντι στα κοινωνικά ζητήματα, όσο και απέναντι στην προστασία του περιβάλλοντος. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή προγραμμάτων, σχεδίων και πλάνων διδασκαλίας εστιασμένων, κατ' επέκταση, στην περιβαλλοντική παιδεία, μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης. Έτσι, μπορεί να συμβάλει στην επίτευξη της προστασίας του μεσογειακού τοπίου, το οποίο απειλείται από τις υφιστάμενες αλλαγές και συνθήκες, από τις νεαρές ηλικίες. Υπό αυτή την προσέγγιση, και μέσα από την ανάλυση των έργων του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι ο μεγάλος αυτός λογοτέχνης έχει εμπνευστεί από τη φύση, και κυρίως από το μεσογειακό τοπίο, και έχει ενσωματώσει τις περιγραφές του, στα κείμενα του. Δύναται να δημιουργηθεί ένα σενάριο διδασκαλίας που να αφορά την μελέτη του μεσογειακού τοπίου μέσα από τα μάτια του Παπαδιαμάντη, προκειμένου να συνδυαστούν δύο τομείς της εκπαίδευσης, η ανάπτυξη κριτικής σκέψης και η κατάκτηση λογοτεχνικών γνώσεων με τη διαμόρφωση περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένων και ενεργών πολιτών. Αυτό το πρόγραμμα

μπορεί να εφαρμοστεί σε μια τάξη γυμνασίου, όπου θα φοιτούν και παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες.

1.2 Παραγόμενα οφέλη

Η φύση, όπως μπορεί να ισχυριστεί κανείς, δεν μπορεί να οριστεί αποτελεσματικά και επαρκώς μόνο με έναν τρόπο, για αυτό και η στάση των ανθρώπων τείνει να εξαρτάται από την ιδιαίτερη όψη της φύσης, που αυτοί έχουν πλάσει στο μυαλό τους. Η φύση, συνεπώς, βρίσκεται πριν από, και πέρα από τις προθέσεις των ανθρώπων, και παρ' όλο που είναι δυνατό να την επηρεάσουν με διάφορους τρόπους, εν τέλει δεν την καθορίζουν. Εμφανίζεται να διέπεται από μια ετερότητα, υπό την έννοια ότι ο άνθρωπος δεν είναι ο δημιουργός της φύσης, γεγονός που συνδέεται άρρηκτα με ένα «επιστημολογικό μυστήριο». Νοούμενη ως αυτο-αναδύμενη, η φύση αποτελεί όλα εκείνα που δεν μπορούν ποτέ να καταστούν πλήρως γνωστά, και να γίνει, με πιο απλά λόγια, ένα αντικείμενο διανοητικής σκέψης. Ως εκ τούτου, δεν απαιτείται η αθροιστική γνώση, αλλά μια αίσθηση του άφατου. Ακολουθώντας, μια πληθώρα ενδείξεων οδηγεί στην υπόθεση ότι η πίστη, στην εγγενή αξία της φύσης, διαδραματίζει ολοένα και πιο κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση των περιβαλλοντικών στάσεων, συμπεριφορών και πολιτικών σε διεθνή βάση.

Με αυτή τη λογική, η δημιουργία ενός σεναρίου διδασκαλίας για τη φύση, που να μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην εκπαίδευση, κρίνεται ως έχον πολλαπλά οφέλη για τους μαθητές, που είναι οι μελλοντικοί πολίτες, και οι οποίοι θα είναι οι υπεύθυνοι για την προστασία του περιβάλλοντος στο κοντινό μέλλον. Συνεπώς, ένα από τα προσδοκώμενα οφέλη αποτελεί η διαμόρφωση στάσεων φιλικά διακείμενων προς το περιβάλλον, και δη του μεσογειακού τοπίου, που διακρίνεται από πολλά μοναδικά χαρακτηριστικά και που απειλείται από εξαφάνιση, εξαιτίας των ανθρώπινων δραστηριοτήτων σε αυτό.

Συνεπώς, ακολουθώντας τη σύσταση των αναλυτικών προγραμμάτων σπουδών για διαθεματικότητα, η σύνδεση του συγκεκριμένου σεναρίου διδασκαλίας με τα έργα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, επιφέρει ένα ακόμα σημαντικό πλεονέκτημα, που είναι η επαφή με τα έργα του σπουδαίου αυτού Έλληνα συγγραφέα. Παράλληλα, μέσα από την γνωριμία με το έργο του Παπαδιαμάντη, οι μαθητές μπορούν να αναπτύξουν την κριτική τους σκέψη, όπως επίσης και να αποκομίσουν γνώσεις που άπτονται της καθημερινότητας μιας παλαιότερης εποχής.

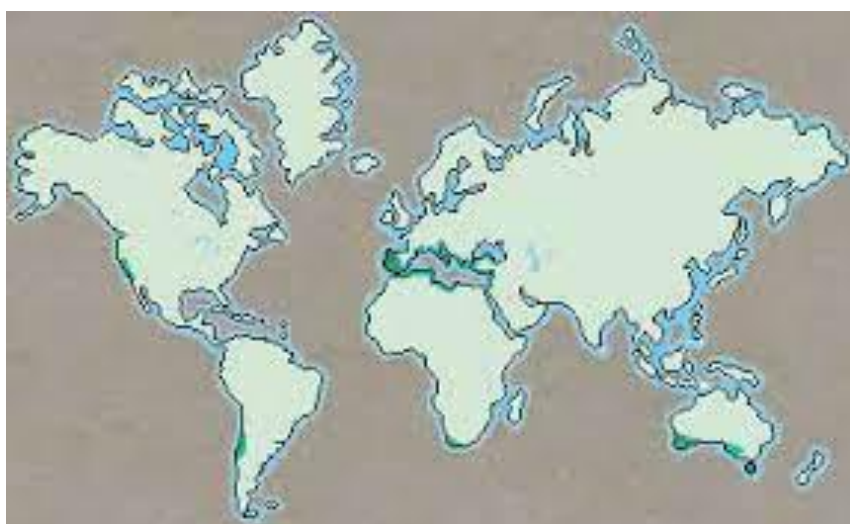
1.3 Δομή εργασίας

Η παρούσα εργασία αποτελείται από 6 κεφάλαια. Αρχικά, επιχειρείται μια μικρή εισαγωγή, στο αντικείμενο που θα διερευνηθεί σε αυτή την μελέτη, ενώ στη συνέχεια στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται το μεσογειακό τοπίο, μέσα από τις αναφορές στις ιδιαιτερότητες και τις διαταραχές των μεσογειακών οικοσυστημάτων, εστιάζοντας στον χώρο της Ελλάδας. Έπειτα, στο τρίτο κεφάλαιο παρατίθεται μια περιγραφή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, και πιο συγκεκριμένα δίνεται ο ορισμός και η περιγραφή αυτής, όπως επίσης αναφέρονται και τα πλεονεκτήματα που μπορεί να επιφέρει στην ειδική αγωγή. Ακολούθως, στο τέταρτο κεφάλαιο περιγράφεται συνοπτικά η ζωή και το έργο του Παπαδιαμάντη, ενώ στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην αποτύπωση του μεσογειακού τοπίου στα έργα του, και στην διδακτική αξιοποίηση τους στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο δίνονται τα συμπεράσματα της εργασίας και κατατίθενται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

Κεφάλαιο 2: Μεσογειακό τοπίο

2.1 Γενική περιγραφή Μεσογειακού τύπου οικοσυστημάτων

Σε ολόκληρο τον κόσμο φαίνεται να υπάρχουν μόνο πέντε περιοχές που να εμπεριέχουν μεσογειακού τύπου οικοσυστήματα, οι οποίες έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό την ύπαρξη ενός μοναδικού καθεστώτος, στο οποίο κυριαρχεί ο ήπιος και υγρός χειμώνας και το θερμό και ξηρό καλοκαίρι. Οι εν λόγω περιοχές είναι η λεκάνη της Μεσογείου, η Καλιφόρνια, η κεντρική Χιλή, το ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας της Νοτίου Αφρικής και η Δυτική και Νότια Αυστραλία, όπως φαίνεται και στην εικόνα που ακολουθεί.

Εικόνα 1: Περιοχές με μεσογειακά οικοσυστήματα

Οι περιοχές αυτές, αν και παρατηρούνται είναι απομακρυσμένες η μια από την άλλη, έχουν αναπτύξει έναν κοινό τύπο βλάστησης, που φέρει ιδιαίτερη μορφή και σύνθεση, εξαιτίας των ιδιαίτερων θερμικών, υδατικών, φυσικών και λοιπών συνθηκών της μεσογειακής ζώνης, όπως επίσης και εξαιτίας των συχνών πυρκαγιών και της έντονης επιβάρυνσης τους από την κτηνοτροφία (Κωνσταντινίδης & Γκατζογιάννης, 2001). Ο συγκεκριμένος ιδιόμορφος τύπος βλάστησης έλαβε διαφορετικά ονόματα στις διάφορες περιοχές της γης, με αποτέλεσμα στην Γαλλία, στο Ισραήλ και στην Ελλάδα να συναντάται με την ονομασία «maquis», στην Ιταλία με την ονομασία «macchia», στη Χιλή και την Ισπανία ως «matorral», στην Καλιφόρνια ως «chaparral», στη Νότια Αφρική ως «renosterveld», και τέλος στην Αυστραλία ως «mallee».

Παρά τα ονόματα που διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή, υπάρχει και μια κοινή ονομασία που χαρακτηρίζει παγκοσμίως την μεσογειακή μορφή βλάστησης, η οποία είναι «αείφυλλοι σκληρόφυλλοι θάμνοι». Η αειφυλλία είναι μια προσαρμογή που προσφέρει εξοικονόμηση ύδατος στην αρχή της βλαστικής περιόδου. Το φαινόμενο της αειφυλλίας, η δημιουργία δερματωδών φύλλων, το κλείσιμο των στομάτων και η αναστολή της λειτουργίας κατά τις θερμές ώρες ξηρών εποχών, τα αγκάθια στον κορμό και τα φύλλα, όπως επίσης και η εμφάνιση δηλητηριωδών ουσιών, που δεν επιτρέπουν τη βόσκηση από τα κτηνοτροφικά και άγρια ζώα, περιγράφονται να είναι μερικοί μόνο από εκείνους τους μηχανισμούς προσαρμογής που ανέπτυξαν τα είδη της μεσογειακής βλάστησης, με σκοπό να καταφέρουν να επιβιώσουν στις οικολογικές συνθήκες που επικρατούν στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα (Κωνσταντινίδης & Γκατζογιάννης, 2001).

Επιπρόσθετα, με σκοπό τον έλεγχο των υδάτινων αποθεμάτων του εδάφους, ορισμένα από τα εν λόγω είδη, ανέπτυξαν την ικανότητα να διαχέουν στο έδαφος μερικές ουσίες που μπορούν να αναστείλουν την βλάστηση των σπόρων, ή να αυξήσουν το ριζικό σύστημα των φυταρίων, ένα φαινόμενο γνωστό ως φαινόμενο της αλληλοπάθειας. Ως εκ τούτου, με αυτό τον τρόπο, η αναγέννηση από σπόρους στα πλαίσια των δασών αείφυλλων, πλατύφυλλων θάμνων περιγράφεται να είναι πολύ δύσκολη, με αποτέλεσμα αυτά να πολλαπλασιάζονται μόνο με σπόρους, όπως συμβαίνει με τα θερμόβια πεύκα, που αποτελούν τα βασικά στοιχεία της μεσογειακής βλάστησης. Συνεπώς, εάν δεν υπάρξει μείωση της αλληλοπάθειας στο έδαφος, τα είδη αυτά απειλούνται με εκτοπισμό από την περιοχή. Περαιτέρω, η ύπαρξη πυρκαγιάς σε αυτή την περίπτωση, είναι δυνατόν να αναστείλει ανάλογες διεργασίες και να διευκολύνει τη συμβίωση περισσότερων ειδών, γεγονός που μπορεί να ερμηνεύσει την οικολογική σχέση που εντοπίζεται να υπάρχει ανάμεσα στις δασικές πυρκαγιές και στα μεσογειακά οικοσυστήματα (Κωνσταντινίδης & Γκατζογιάννης, 2001). Ωστόσο, αυτά τα φυτά έπρεπε αρχικά να διασφαλίσουν την επιβίωση τους, ώστε να μπορέσουν να επιτύχουν και την βιωσιμότητα τους, γι' αυτό και η μεσογειακή βλάστηση δημιούργησε μηχανισμούς επιβίωσης από τις πυρκαγιές. Τα είδη της συγκεκριμένης βλάστησης εντοπίζονται να χαρακτηρίζονται ως πυρόφυτα, εξαιτίας της ανάπτυξης μηχανισμών αντοχής που διαθέτουν για την προστασία τους από τη φωτιά, αλλά και εξαιτίας της δυνατότητας που διαθέτουν για ραγδαία αναγέννηση έπειτα από αυτή. Ακολούθως, τα πυρόφυτα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε παθητικά και ενεργητικά. Τα παθητικά πυρόφυτα εντοπίζονται να εμφανίζουν απλά βαθμό αντοχής στις φλόγες και στις υψηλές θερμοκρασίες της πυρκαγιάς, ως αποτέλεσμα της εμφάνισης πολλών και ποικίλων μηχανισμών, ενώ τα ενεργητικά πυρόφυτα θεωρούνται ότι διαθέτουν έναν μηχανισμό

αναπαραγωγής, ο οποίος ενεργοποιείται αμέσως μετά τη φωτιά. Κατ' επέκταση, ο εν λόγω μηχανισμός οδηγεί στη φυσική αναγέννηση, τόσο μέσα από τη βλαστική οδό, όσο και μέσω των σπόρων που προστατεύονται κατά τη διάρκεια μιας φωτιάς, προκειμένου να ελευθερωθούν στη συνέχεια και να επιφέρουν την αναγέννηση της καμένης έκτασης (Κωνσταντινίδης & Γκατζογιάννης, 2001).

Περαιτέρω, την κλασική δομή βλάστησης των μεσογειακών οικοσυστημάτων αποτελούν οι αείφυλλοι θάμνοι, που κυριαρχούνται από αείφυλλα σκληρόφυλλα πλατύφυλλα, ενώ σε ορισμένες περιοχές με μεσογειακό κλίμα, και κυρίως σε εκείνες με ξηρότερα αβαθή και βραχώδη εδάφη, παρατηρείται και η ανάπτυξη ενός καλά διαμορφωμένου τύπου βλάστησης, που συντίθεται από μικρούς ξηρόμορφους θάμνους με ύψος μικρότερο από το ένα μέτρο και αγρωστώδη. Πρόκειται, συνεπώς, για διαπλάσεις των εποχικών διμορφικών φυτών, γνωστά με την ονομασία φρύγανα. Την ονομασία τους αυτή την οφείλουν στο φαινόμενο του εποχικού διμορφισμού, ή αλλιώς της αντικατάστασης των μεγάλων χειμερινών φύλλων με μικρά θερινά, στο τέλος της άνοιξης, με σκοπό τον περιορισμό της διαπνοής και της αντιμετώπισης της μακράς και ξηρής θερινής περιόδου (Παπαναστάσης & Νοϊτσάκη, 1992, Χριστοδουλάκης, 1995). Παρ' όλα αυτά, εμφανίζονται να υπάρχουν και άλλου τύπου δομές βλάστησης στο μεσογειακό τοπίο, που περιγράφονται ως εξίσου σημαντικές. Τα δάση θεωρούνται ευρέως διαδεδομένα στις εν λόγω περιοχές, και κατά κύριο λόγο σε μέρη με περισσότερο πλούσια και γόνιμα εδάφη (Rundel, 1998) και φαίνεται να κυριαρχούνται από κωνοφόρα, όπως είναι η χαλέπιος πεύκη, η κουκουναριά και το κυπαρίσσι, αλλά και από αείφυλλα ή ημιφυλλοβόλα πλατύφυλλα είδη, όπως είναι η αριά και το πουρνάρι. Τα συγκεκριμένα τμήματα του τύπου δασοσκεπών εκτάσεων και αραιών δασοσκεπών εκτάσεων, τις περισσότερες φορές εμφανίζονται να λογαριάζονται ως ανοιχτά αγροτικά και κτηνοτροφικά συστήματα (Papanastasis, 2004). Εμπεριέχοντας τους προαναφερόμενους τρεις τύπους βλάστησης, τα μεσογειακά οικοσυστήματα φαίνονται να καλύπτουν μόλις το 1,2% της συνολικής επιφάνειας της γης, από τα οποία σχεδόν το 73% βρίσκεται στην λεκάνη της Μεσογείου. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν και περιοχές, οι οποίες περιλαμβάνουν στο κλιματικό τους, στοιχεία του μεσογειακού κλίματος, για αυτό και περιγράφονται να ανήκουν στα μεσογειακού τύπου οικοσυστήματα, αλλά υπό μια περισσότερο γενική έννοια, αυξάνοντας το ποσοστό κάλυψης της συνολικής έκτασης της γης από μεσογειακού τύπου οικοσυστήματος σε 5%.

Η συνεισφορά των συγκεκριμένων οικοσυστημάτων στη βιοποικιλότητα ειδών, διακρίνεται από μια ιδιαίτερη σημαντικότητα, ξεπερνώντας κατά πολύ την μικρή τους έκταση, καθώς ζουν σε αυτές τις περιοχές περίπου 48.250 είδη φυτών, αριθμός που μεταφράζεται στο

20% περίπου, του συνολικού αριθμού φυτών, από τα οποία, σχεδόν τα 25.000 συναντώνται στην λεκάνη της Μεσογείου. Η περιοχή της Μεσογείου βρίσκεται στη συμβολή τριών, ιδιαίτερος σημαντικών, βιογεωγραφικών περιοχών, της Παλαιαρκτικής, της Βορειο-Αφρικανικής και της Καυκασιακής, λαμβάνοντας στοιχεία και από τις τρεις αναφερόμενες περιοχές. Η φυσική διαμόρφωση της είναι ποικιλόμορφη, καθώς εμφανίζει έντονο ανάγλυφο και περιλαμβάνει ένα ευρύ σύνολο νησιών και χερσονήσων. Συνεπώς, ως απόρροια αυτής της γεωγραφικής ποικιλομορφίας, μπορεί να θεωρηθεί και η ύπαρξη μεγάλης ποικιλίας κλιματικών συνθηκών (Rundel, 1998), ενώ επίσης τα εν λόγω τοπία δημιουργούν και μια οικολογική γέφυρα ανάμεσα την Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική, με τους υγρότοπους να μπορούν να λειτουργήσουν ως ζωτικής σημασίας σταθμοί αναπαραγωγής και τροφής, για ποικίλα είδη μόνιμων και μεταναστευτικών πουλιών (Naveh, 1998). Θα πρέπει να αναφερθεί ακόμα, ότι η σταθερότητα και η βιοποικιλότητα των οικοσυστημάτων στην λεκάνη της Μεσογείου, θεωρούνται άρρηκτα δεμένες με τη φύση και το καθεστώς της βόσκησης και των πυρκαγιών της περιοχής. Με τις φυτοκοινότητες να αναπτύσσονται, με μια μέση πίεση βόσκησης, ως φυσικό παράγοντα επιλογής, τα είδη των φυτών κατάφεραν να δημιουργήσουν και να αναπτύξουν ένα σύνολο στρατηγικών αναπαραγωγής, που συνδέονται με τη συγκεκριμένη διαταραχή. Η συχνότητα και το μέγεθος των πυρκαγιών στην περιοχή της λεκάνης της Μεσογείου, φαίνεται να έχει διπλασιαστεί τα τελευταία 30 χρόνια, φαινόμενο που έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της ζωτικότητας και την απότομη διαφοροποίηση στη δομή των δασών και στη σταθερότητα του εδάφους (Mooney et al., 2001). Επιπλέον, έχει παρατηρηθεί ότι αυτός ο τύπος δασικής βλάστησης καταλαμβάνει περίπου το 1/3 των καμένων εκτάσεων στη λεκάνη της Μεσογείου (Mitsipoulos & Efthimiou, 2006).

2.2 Ιδιαιτερότητες – Διαταραχές των Μεσογειακών οικοσυστημάτων

Σε αντίθεση με την ευρέως διαδεδομένη άποψη, οι λαοί που κατοικούν στην λεκάνη της Μεσογείου, δεν προέβαιναν σε υποβάθμιση των βιοτόπων της περιοχής και δεν μείωναν τη χλωρίδα και την πανίδα αυτών. Παράλληλα, διαχειρίστηκαν τις εκτάσεις αυτές με σημαντικά αυξημένη ικανότητα, εκμεταλλευόμενοι τη βιολογική παραγωγικότητα τους και διατηρώντας την ίδια στιγμή και την οργανική ποικιλότητα τους. Ακολούθως, η εν λόγω ποικιλότητα αποτελεί απόρροια της στενής συσχέτισης των φυσικών και ανθρωπογενών διεργασιών, οι οποίες συντέλεσαν στην συνεξέλιξη των λαών της λεκάνης της Μεσογείου και του πολιτισμικού τους τοπίου (Naveh, 1998). Επιπρόσθετα, η σημασία της προστασίας της

βιοποικιλότητας σε περιοχές με μεσογειακό κλίμα θεωρείται μεγάλη, ένεκα των έντονων αλλαγών που έχει υποστεί το μεσογειακό τοπίο, και οι οποίες προκλήθηκαν και προκαλούνται, μέχρι και σήμερα, από τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Ως εκ τούτου, στη λεκάνη της Μεσογείου, οι βασικότερες απειλές για την υποβάθμιση του τοπίου είναι οι εκχερσώσεις δασικών εκτάσεων, η υποβόσκηση, η εντατική γεωργία και η οικιστική ανάπτυξη. Υπό αυτό το πρίσμα το πλαίσιο των φυσικών διαταραχών των περιοχών με μεσογειακό κλίμα παγκοσμίως, εμπεριέχει τους κύκλους της θερινής ξηρασίας, τη φωτιά, τη τεκτονική αστάθεια, την διάβρωση και τις πλημμύρες. Ωστόσο, η συχνότητα και η ένταση των συγκεκριμένων φαινομένων διαφέρουν μεταξύ των εν λόγω περιοχών. Ο μεγάλος όγκος βιομάζας και η πυκνή φυτοκάλυψη του μεσογειακού τοπίου, το καθιστούν ιδιαίτερα εύφλεκτο κάτω από ξηρές θερινές συνθήκες, σε συνδυασμό με την χαμηλή υγρασία. Επιπρόσθετα, οι σεισμοί, η ηφαιστειακή δραστηριότητα, η ορογένεση και άλλες δυναμικές διεργασίες, τείνουν να δημιουργούν καθεστώτα φυσικών διαταραχών στην λεκάνη της Μεσογείου (Rundel, 1998). Με αφορμή τη σύνδεση των συγκεκριμένων φυσικών διαταραχών, ένα σημαντικά μεγάλο μέρος, πολλοί θεωρούν ότι η Μεσόγειος είναι ανθεκτική στις ανθρώπινες δραστηριότητες. Παρ' όλα αυτά, η σημασία των δραστηριοτήτων αυτών δεν έχει ακόμα διευκρινιστεί, και ως εκ τούτου δεν είναι εφικτός ακόμα, ο διαχωρισμός τους από τις φυσικές αλλαγές, παρά μόνο όσον αφορά τη χρονική τους κλίμακα (Grove & Rackham, 2001).

Σε αυτό το πλαίσιο που διαμορφώνεται από τις αλλαγές, η λεκάνη της Μεσογείου θεωρήθηκε ότι ήταν μια περιοχή που πληρούσε τις κατάλληλες προϋποθέσεις, για την εμφάνιση και την ανάπτυξη ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, όπως είναι για παράδειγμα η γηγενής γεωργία και η κτηνοτροφία, οι οποίες υλοποιούνταν για περισσότερο από 10.000 έτη στην συγκεκριμένη έκταση. Ακολουθώντας, η ανθρώπινη δραστηριότητα είχε ως άμεση απόρροια να προκύψουν αλλαγές στη συχνότητα και στην ένταση των πυρκαγιών, στην αύξηση της πίεσης εξαιτίας της βόσκησης, στην οικιστική ανάπτυξη, στην εκχέρσωση δασών και στην εισαγωγή εξωτικών ειδών και παθογόνων οργανισμών (Rundel, 1998). Κατ' επέκταση, τα περισσότερα είδη στην περιοχή της Μεσογείου, έχουν εισαχθεί σκόπιμα για λόγους που σχετίζονται με το εμπόριο αγροτικών προϊόντων και με τις μετακινήσεις των ανθρωπίνων πληθυσμών. Συνεπώς, οι εν λόγω εισαγωγές είναι δυνατόν να εξακολουθήσουν να υφίστανται και μελλοντικά, καθώς τα σύνορα μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης μειώνονται και εξαλείφονται, με αποτέλεσμα να αυξάνεται η μετανάστευση των ανθρωπίνων πληθυσμών, και κυρίως από τον νότο προς τον βορρά (Mooney et al., 2001).

Το σύνολο των προαναφερόμενων ενεργειών μπορούν να θεωρηθούν πτυχές των διαταραχών που προκαλούνται από τις ανθρώπινες δραστηριότητες και από την αγροτική οικονομία, οι οποίες αναπτύχθηκαν στην λεκάνη της Μεσογείου και επέφεραν συνέπειες πάνω στη δομή των κοινοτήτων και στην ποικιλότητα, από πολύ παλιά. Η ανάπτυξη της γεωργίας, μέσα στο πολιτικό σύστημα των βασιλείων και των κρατών- πόλεων, εμφανίζεται να ήταν πολύ διαδεδομένη στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Μέση Ανατολή στο 2000 π.Χ., και παρ' όλο που άρχισαν να εντοπίζονται προβλήματα εκχερσώσεων και διάβρωσης, κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους, υπήρχαν ποικίλες πρακτικές χρήσεων της γης, που νοούνταν ως σχετικά αειφορικές. Περαιτέρω, πολλές από τις εν λόγω πρώιμες μορφές αγροτοκτηνοτροφικής χρήσης στα δάση της Μεσογείου, εξακολούθησαν να υφίστανται και κατά την κλασική εποχή έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, αν και στη συνέχεια οι αλλαγές και οι διαταραχές στις χρήσεις της γης, οδήγησαν σε σημαντικές μεταβολές στη δομή και στην ποικιλότητα των συγκεκριμένων κοινοτήτων (Rundel, 1998). Η αλλαγή των χρήσεων της γης άρχισε σταδιακά να μεταβάλλει τη δομή του τοπίου, μέσα από την υποβάθμιση της αφθονίας των φυσικών βιοτόπων και την εισαγωγή νέων τύπων κάλυψης της έκτασης, οι οποίοι μπορούσαν να προκαλέσουν αύξηση της βιοποικιλότητας, και να δημιουργήσουν ξεχωριστούς τύπους βιοτόπων, αλλά μπορούσαν επίσης και να μειώσουν τους φυσικούς πόρους αυτών, περιορίζοντας ταυτόχρονα τη διαθέσιμη έκταση για τα αυτόχθονα είδη. Αξίζει να σημειωθεί πως η αλλαγή των χρήσεων της γης τείνει να μεταβάλλει και το χωρικό μοτίβο των βιοτόπων, γεγονός που δύναται να οδηγήσει στον κατακερματισμό ενός ενιαίου βιοτόπου και στον περιορισμό της βιοποικιλότητας των αυτοχθόνων ειδών (Tuner et al., 2001).

Η εγκατάλειψη των αγροκτημάτων και των γεωργικών πρακτικών στη βόρεια πλευρά της λεκάνης της Μεσογείου, εξαιτίας της εύρεσης και της χρήσης περισσότερο αποδοτικών συστημάτων παραγωγής, όσο και της ολοένα και μεγαλύτερης αστικοποίησης, οδήγησε στην εγκατάλειψη της υπαίθρου, αλλά και στην επέκταση ταυτόχρονα της ξυλώδους βλάστησης. Ακολούθως, δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για την αύξηση της ομοιογένειας του τοπίου και της απώλειας της ποικιλότητας των ειδών, αν και η αυξανόμενη οικιστική δραστηριότητα φαίνεται να λειτουργεί ανταγωνιστικά με την επέκταση της βλάστησης (Mooney et al., 1998). Ακόμη ένα ακόμα σημαντικό πρόβλημα υποβάθμισης του τοπίου της λεκάνης της Μεσογείου, μπορεί να θεωρηθεί η ερημοποίηση, η οποία αφορά μια διεργασία φυσικής, βιολογικής και κοινωνικοοικονομικής προέλευσης. Ακολούθως, τα περιβαλλοντικά ζητήματα, τα οποία σχετίζονται άμεσα με την ερημοποίηση, αφορούν την μείωση της εδαφοκάλυψης, την υποβάθμιση της δομής του εδάφους, τον περιορισμό της διηθητικής ικανότητας και την αύξηση

της αλατότητας του εδάφους. Τα ζητήματα αυτά δημιουργούν δευτερογενείς επιδράσεις, που επιφέρουν μια αύξηση της σφοδρότητας της διάβρωσης, με αποτέλεσμα να επηρεάζουν και την υδρολογική κατάσταση, μειώνοντας τη στάθμη του υπογείου υδροφόρου ορίζοντα. Επιπροσθέτως, η αλλαγή της δομής και της ποικιλότητας της βλάστησης εξαιτίας των προαναφερόμενων καταστάσεων, έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία μεταβολών και στη δομή, αλλά και την ποικιλότητα των πληθυσμών της πανίδας της συγκεκριμένης περιοχής. Επιπλέον, η αλλαγή των χρήσεων της γης, ο κατακερματισμός των φυτοκοινωνιών, η αύξηση του ρυθμού διάβρωσης, η αύξηση της συχνότητας και της έντασης των πυρκαγιών και ο περιορισμός των αποθεμάτων υπόγειου νερού, έχουν δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την επιδείνωση του προβλήματος της ερημοποίησης, στη διάρκεια των τελευταίων ετών, έχοντας ως αποτέλεσμα και την παράλληλη μείωση της φυσικής βιοποικιλότητας (Grove & Rackham, 2001).

Διαφαίνεται, συνεπώς, ότι οι άνθρωποι είναι πολύ πιθανό να είχαν ήδη από την εποχή του χαλκού, μεταβάλλει το τοπίο στο μεγαλύτερο τμήμα της Μεσογείου, γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η ανθρωποποίηση (humanization) του εν λόγω τοπίου και της βλάστησης, συνέπεσε χρονικά με την εκδήλωση ενός κλίματος που μοιάζει σημαντικά με το σημερινό. Από την άλλη πλευρά, η ανθρωποποίηση του τοπίου, τόσο σε χρονολογικό πλαίσιο όσο και σε πλαίσιο λειτουργίας του κλίματος, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η αιτία της αλλαγής του κλίματος στη λεκάνη της Μεσογείου. Έκτοτε, οι αλλαγές στην ιστορία του ανθρώπου σε συνδυασμό με τα διάφορα φυσικά φαινόμενα, επέδρασαν στην φυτοκάλυψη, στις χρήσεις γης, αλλά και στο ίδιο το τοπίο (Grove & Rackham, 2001).

2.3 Μεσογειακά οικοσυστήματα στην Ελλάδα

Η χώρα μας, με βάση τη λίστα των 250 Κέντρων για την Ποικιλία Φυτικών Ειδών (Centers for Plant Diversity – CPDs), που δημιουργήθηκε από το Παγκόσμιο Ταμείο για την Άγρια Ζωή (World Wild Fund for Nature) και την IUCN (World Conservation Union), εμφανίζεται να συμπεριλαμβάνεται στα 8 κέντρα που καταγράφηκαν στην λεκάνη της

Μεσογείου, και πιο συγκεκριμένα πρόκειται για τις περιοχές της Νότιας και Κεντρικής Ελλάδας και την Κρήτη. Παράλληλα, σύμφωνα με μια άλλη έρευνα που στόχευε στην πληρέστερη αποτίμηση των προτεραιοτήτων για τη διαχείριση της χλωρίδας στην λεκάνη της Μεσογείου, οι συγκεκριμένες περιοχές της χώρας μας φαίνεται να τοποθετούνται στα δέκα hotspots, τα οποία είναι περιοχές με ιδιαίτερα υψηλή βιοποικιλότητα και αυξημένο ποσοστό ενδημισμού, που τείνουν να απειλούνται (Medail & Quezel, 1999). Τα μεσογειακού τύπου οικοσυστήματα αποτελούν το 40% των χερσαίων οικοσυστημάτων της Ελλάδας, καλύπτοντας την ευμεσογειακή ζώνη βλάστησης και τμήμα της παραμεσογειακής ζώνης βλάστησης. Επομένως, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ως ζώνες βλάστησης θεωρούνται εκείνες οι χωρικές ζώνες που δημιουργούνται από τις φυτοκοινότητες, ένεκα της εξάρτησης τους από τις εδαφικές και τις κλιματικές συνθήκες, ενώ, ταυτόχρονα ως φυτοκοινότητες μπορούν να περιγραφούν οι αυστηρά καθορισμένες κοινωνίες φυτών, η σύνθεση των οποίων εντοπίζεται να βρίσκεται σε συνάρτηση με τα γενετικά αποθέματα και τις συνθήκες του περιβάλλοντος (Κωνσταντινίδης & Γκατζογιάννης, 2001).

Στη χώρα μας, τα μεσογειακού τύπου οικοσυστήματα δύνανται να κατηγοριοποιηθούν σε τρεις βασικές ομάδες, ανάλογα με την επικρατούσα βλάστηση και το καθεστώς των βροχοπτώσεων της εκάστοτε περιοχής (Agiannoutsou, 1998):

- Φυτοκοινότητες με εποχικά διμορφικά μικρόσωμα φυτά, τα οποία είναι γνωστά με την ονομασία φρύγανα. Η εν λόγω φυτοκοινότητα εντοπίζεται κατά κύριο λόγο στα νησιά των Κυκλάδων, στην Κρήτη, στην Λήμνο, στην Χίο, στην Κεφαλονιά, στην Λευκάδα, στη Δυτική Αιτωλοακαρνανία και στην Νότια Πελοπόννησο. Τα πιο γνωστά ξυλώδη φρύγανα είναι το θυμάρι, η λαδανιά, η αστοιβή ή αφάνα και η γαλατοστοιβή ή γαλατοστιβιά ή κουκουλοαφάνα.
- Φυτοκοινότητες αείφυλλων, σκληρόφυλλων διαπλάσεων, γνωστές ως «μακκί» ή «μακία», οι οποίες καλύπτουν τμήμα της χερσονήσου της Χαλκιδικής, τμήμα της ηπειρωτικής κεντρικής Ελλάδας και τμήμα των Ιονίων νήσων. Τα πιο χαρακτηριστικά είδη είναι το πουρνάρι, ο σχίνος, η κουμαριά, η μυρτιά, η φοινικική άρκευθος και η οξύκεδρη άρκευθος.
- Δασικές φυτοκοινότητες με πεύκα, που συναντώνται στην Αττική, στην Εύβοια, στη Δυτική Πελοπόννησο και στη Χαλκιδική.

2.4 Εξέλιξη του Μεσογειακού τοπίου στην Ελλάδα

Ο περιορισμός του αγροτικού πληθυσμού, η εγκατάλειψη των παραδοσιακών τρόπων καλλιέργειας με τη χρήση βαθμίδων, η εγκατάλειψη των ελαιώνων, η συσσώρευση πυκνής εύφλεκτης βλάστησης από ξυλώδη φυτά, η υποβόσκηση ή η υπερβόσκηση, και οι εντατικές μονοκαλλιέργειες, φαίνεται να έχουν εξελιχθεί σε βασικά γνωρίσματα σε ποικίλα μέρη της περιοχής της Μεσογείου, δημιουργώντας έτσι ένα τοπίο, το οποίο διαφέρει από το παραδοσιακό ετερογενές τοπίο που χαρακτήριζε το μεσογειακό περιβάλλον, και που είχε διαμορφώσει έναν αειφορικό τρόπο ζωής των ανθρώπων ανά τους αιώνες (Παπαναστάσης, 2004). Ακολουθώντας, τα εν λόγω γνωρίσματα χαρακτηρίζουν και το μεσογειακό τοπίο στη χώρα μας, το οποίο φαίνεται να άλλαξε φυσιογνωμία σε σύντομο χρονικό διάστημα, με βάση τα μοντέλα, τις προσαγές, τις τάσεις και τις δυνάμεις της γενικότερης γεωγραφικής κλίμακας οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών μεταβολών. Ο εκσυγχρονισμός, ο τουρισμός και η ανάπτυξη οδήγησαν στην αύξηση του βιοτικού επιπέδου των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας, μέσα σε μια γενιά, και προκάλεσαν έντονες εσωτερικές συγκρούσεις στις τοπικές κοινωνίες, γεγονός που οδήγησε στις προαναφερόμενες μεταβολές (Terkenli, 2005).

Σύμφωνα με τον Παπαδημήτριου και τους συνεργάτες του (2006), οι οποίοι μελέτησαν τη μεταβολή της φυσικής ποικιλότητας στα διάφορα στάδια εγκατάλειψης και εκτατικοποίησης των παραδοσιακών χρήσεων της γης στην επαρχία του Λαγκαδά Θεσσαλονίκης, η εγκατάλειψη των παραδοσιακών χρήσεων της γης οδήγησε στην μείωση της ποικιλότητας της βλάστησης και στην μεταβολή της σύνθεσης των ειδών μεταξύ των σταδίων εξέλιξης. Έτσι οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι προκειμένου να προστατευτεί και να διατηρηθεί η φυσική ποικιλότητα, θα πρέπει να υπάρξει η άσκηση των παραδοσιακών χρήσεων της γης, ώστε να εξασφαλιστεί ένα ετερογενές και πολυποίκιλο μεσογειακό τοπίο. Επιπλέον, με βάση την έρευνα των Παπαναστάση και Καζακλή (1998), ως προς τις αλλαγές στη χρήση του τοπίου και ως προς τις συγκρούσεις στο μεσογειακού τύπου οικοσύστημα της Δυτικής Κρήτης, παρατηρείται ότι η οικονομία αυτής μετασηματίστηκε από παραδοσιακή, κλειστή και αυτάρκης, σε ανοιχτή αγορά με εκατομμύρια τουρίστες να την επισκέπτονται ετησίως. Περαιτέρω, οι μεγάλες ορεινές περιοχές εγκαταλείφθηκαν, καθώς οι άνθρωποι μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα και τις παράκτιες περιοχές, στοχεύοντας στην απόκτηση ενός καλύτερου βιοτικού επιπέδου και δουλεύοντας σε κλάδους του τουρισμού. Συνεπώς, η εν λόγω εξέλιξη επηρέασε και άλλαξε

σχεδόν ριζικά, τη σχέση και την ισορροπία μεταξύ του ανθρώπου και της γης, σε πεδινά τμήματα της περιοχής αυτής, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία σοβαρών συγκρούσεων σε ζητήματα χρήσεων της γης.

Παράλληλα, ο Παπαναστάσης (2004), μελέτησε δύο περιοχές της Κρήτης, τα Λευκά Όρη και τον Ψηλορείτη, όπου εφαρμόστηκαν πρακτικές διαχείρισης που δημιούργησαν μια ανισορροπία στο φυσικό περιβάλλον και που αυτή με τη σειρά της, δημιούργησε ομοιογενή τοπία επιρρεπή σε πυρκαγιές, στη διάβρωση των εδαφών και στον περιορισμό της βιοποικιλότητας. Στην περιοχή των Λευκών Ορέων, η εγκατάλειψη των παραδοσιακών ανθρωπίνων δραστηριοτήτων είχε ως αποτέλεσμα, τη συσσώρευση καύσιμης ύλης, αυξάνοντας τον κίνδυνο εμφάνισης πυρκαγιάς, ενώ στην περίπτωση του Ψηλορείτη, παρατηρήθηκε μια εντατικοποίηση της παραδοσιακής γεωργοκτηνοτροφίας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση της γης και την ερημοποίηση. Συμπερασματικά, τόσο η ανεπαρκής όσο και η υπερβολική χρήση της μεσογειακής βλάστησης, οδηγεί στην εμφάνιση ομογενοποιημένων και ασταθών τοπίων, με τη λύση να εντοπίζεται στην καλύτερη διαχείριση της μεσογειακής βλάστησης, η οποία μπορεί να επαναφέρει την ισορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο και στη φύση.

2.5 Επίδραση της φωτιάς στα Μεσογειακά οικοσυστήματα

Οι πυρκαγιές θεωρούνται ότι είναι ένα από τα φυσικά φαινόμενα μεγάλης κλίμακας, τα οποία ο άνθρωπος δεν είναι ακόμα σε θέση να μπορεί να ελέγξει και να προβλέψει ή ακόμη και να αποτρέψει. Ως εκ τούτου οι πυρκαγιές αποτελούν ένα στοιχείο της φύσης που μπορεί να είναι ταυτοχρόνως και ωφέλιμο και καταστρεπτικό (Βορίσης, 2004). Οι κλιματικές και οι μετεωρολογικές συνθήκες θεωρούνται κρίσιμοι παράγοντες για την έναρξη και την πορεία μιας δασικής πυρκαγιάς, αλλά και για την αποκατάσταση της βλάστησης στις πληγείσες εκτάσεις, μέσα από τα δομικά στοιχεία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης παρέμβασης (Sharma & Rikhari, 1997 ; Αριανούτσου, 2014). Η επίδραση των πυρκαγιών μπορεί, όπως έχει ήδη αναφερθεί, να έχει ευνοϊκή ή καταστροφική δράση, ανάλογα με την μορφή, την ένταση, τη συχνότητα επανάληψης της, τη σύνθεση των οικοσυστημάτων και την συνεπίδραση ποικίλων παραγόντων (Παπαναστάσης, 1988). Συνεπώς, οι πυρκαγιές αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των μεσογειακών οικοσυστημάτων, καθώς πρόκειται για ένα σύνηθες φαινόμενο, εξαιτίας των κλιματικών συνθηκών που επικρατούν σε αυτά και περιγράφονται ως ιδανικές για την

εκκίνηση τους (Zammit et al., 2006). Το μέγεθος της επίδρασης της πυρκαγιάς, τείνει να είναι συνάρτηση της έντασης αυτής, αν και οι επιπτώσεις διαφέρουν ανάλογα με την περιοχή, το ιστορικό των πυρκαγιών στην εν λόγω περιοχή, τις κλιματολογικές συνθήκες, την μορφολογία του εδάφους και την τοπογραφία. Περαιτέρω, φαίνεται να υπάρχουν δύο τύποι οικοσυστημάτων:

- Τα προσαρμοζόμενα οικοσυστήματα, στα οποία η επίδραση μιας πυρκαγιάς είναι αναγκαία για την αναγέννηση τους, καθώς μπορεί να καθορίσει το σχήμα και τη δομή του τοπίου
- Τα οικοσυστήματα που δεν εμφανίζουν χαρακτηριστικά προσαρμογής και που η αναγέννηση δεν αποτελεί μια εύκολη υπόθεση, αλλά οδηγεί τελικά στην υποβάθμιση του τοπίου.

Κατ' επέκταση, ως βασικές συνέπειες της πυρκαγιάς μπορούν να θεωρηθούν ότι είναι:

- Η καταστροφή της βλάστησης
- Η υποβάθμιση του εδάφους
- Οι επιπτώσεις στην χλωρίδα και στην πανίδα
- Οι επιπτώσεις στην πρωτογενή παραγωγή
- Η ατμοσφαιρική ρύπανση
- Η δημιουργία χειμάρρων
- Η επίδραση στο μικροκλίμα
- Η ερημοποίηση των εδαφών
- Η επίδραση στην υγεία του ανθρώπου
- Η επίδραση στην κοινωνία και στην οικονομία.

Κεφάλαιο 3: Περιβαλλοντική εκπαίδευση και ειδική αγωγή

3.1 Ορισμός εκπαίδευσης

Ορίζοντας την εκπαίδευση ως μια οργανωμένη και καλά μεθοδευμένη διεργασία της αγωγής και της μάθησης από την οπτική γωνία της πολιτείας, γίνεται σαφές ότι όλη αυτή η διαδικασία διαμορφώνεται και προγραμματίζεται σύμφωνα με συγκεκριμένους σκοπούς, άλλοτε γενικούς, και άλλοτε ειδικούς. Από την σαφήνεια, την ακρίβεια και την πληρότητα με την οποία καθορίζονται οι σκοποί της αγωγής, εξαρτάται έντονα και η επιτυχία της οργάνωσης της διεργασίας, με την οποία θα υλοποιηθούν οι σκοποί αυτοί (Πολίτης, χ.χ. ; Λαγός, 2008).

Οι εκπαιδευτικοί σκοποί σχετίζονται με μια καθορισμένη πολιτιστική, οικονομική και πολιτική κατάσταση στην ιστορική ανέλιξη της αγωγής, της παιδείας και της εκπαίδευσης, που ερμηνεύουν, εκτιμούν την κατάσταση και προβλέπουν την διαφοροποίηση που αυτή θα υποστεί στο μέλλον, ενώ παράλληλα συνδέουν το παρόν, με το παρελθόν και το μέλλον, με σκοπό την δημιουργία μιας εικόνας, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία θέλει να πλάσει τον άνθρωπο (Τσουρέκης, 1992). Κατ' επέκταση, κάθε εποχή μπορεί να προβάλλει στην εκπαίδευση τα δικά της μορφωτικά ιδεώδη και να ορίσει τους δικούς της εκπαιδευτικούς σκοπούς. Ωστόσο, δεν θα ήταν σκόπιμο να παραβλέψουμε σε αυτό το σημείο, και την συμβολή των υπερχρονικών αξιών στη διαμόρφωση των σκοπών της αγωγής, καθώς λόγω της παγκοσμιοποίησης και του ανοίγματος των συνόρων, οι διάφοροι πολιτισμοί τείνουν να αλληλοεπηρεάζονται και να μετασχηματίζονται. Τα παιδαγωγικά ιδεώδη, όπως αυτά έχουν δημιουργηθεί και εξελιχθεί στην Ευρώπη, κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες (Ξωχέλης, 1983):

1. Ατομικό ή ατομικιστικό ιδεώδες της αγωγής, το οποίο επιδιώκει την ανάπτυξη του ατόμου, χωρίς να εμπεριέχει τη σύνδεση αυτού με το κοινωνικό σύνολο.
2. Κοινωνικό ή κοινωνικοκρατικό ιδεώδες, το οποίο αποβλέπει στην πλήρη ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία, στοχεύοντας στον αποτελεσματικότερο τρόπο πραγμάτωσης της. Ωστόσο, καθώς συχνά τα ατομικά συμφέροντα συγκρούονται, η κοινωνία καλείται να βρει τους κατάλληλους τρόπους ώστε να κερδίσει την συναίνεση των ατόμων και των ομάδων, και μέσα από αυτή τη σύνδεση, να επιτύχει τους σκοπούς της. Προκειμένου να αποκτηθεί αυτή η συναίνεση, θα πρέπει να υπάρξει μια «μεθοδευμένη κοινωνικοποίηση», ή αλλιώς

μια αγωγή, που θα ωθήσει το άτομο να κατακτήσει την ικανότητα της κοινωνικής δράσης (Πυργιωτάκης, 1999).

3. Ανθρωπιστικό ιδεώδες, το οποίο στηρίζεται στην αντίληψη του τέλειου ανθρώπου, καθώς αποτελεί πηγή αυτοδύναμης αλλά και μιας πολύπλευρης προσωπικότητας. Σύμφωνα με αυτή την περίπτωση, ο σκοπός της αγωγής είναι η προοδευτική εξέλιξη του ανθρώπου σε ένα πνευματικό ον, το οποίο θα έχει μια πολύπλευρη και αρμονική προσωπικότητα, γνωρίσματα της οποίας θα αποτελούν (Γεωργούλης, 1967):
 - Η ατομικότητα, η οποία αποτελεί την ανάπτυξη των έμφυτων προδιαθέσεων και των ικανοτήτων
 - Η ολότητα, η οποία αποτελεί την ανάπτυξη των ψυχικών λειτουργιών
 - Η καθολικότητα, η οποία συνιστά την αφομοίωση από τον άνθρωπο όλων εκείνων των στοιχείων που συνθέτουν τον πνευματικό κόσμο του ατόμου.
4. Θρησκευτικό ή μεταφυσικό ιδεώδες, στο οποίο ο άνθρωπος συνδέεται με το υπερβατικό ον και με αυτό τον τρόπο περιγράφεται και ερμηνεύεται η φύση και ο προορισμός αυτού.

Τα εκπαιδευτικά αυτά ιδεώδη, αποτυπώνουν την εικόνα των επικρατέστερων αντιλήψεων στην Ευρώπη, σύμφωνα με την οποία το σχολείο προσπαθεί να καλύψει, όσο το δυνατόν καλύτερα, τις ανάγκες και τις επιθυμίες των παιδιών, αποφεύγοντας την προσκόλληση σε ένα μόνο εξ αυτών των ιδεωδών (Ξωχέλης, 1983). Προκύπτει έτσι η ανάγκη για αναζήτηση σφαιρικών σκοπών, οι οποίοι καλλιεργούν το σύνολο της προσωπικότητας του ατόμου, συναρτήσει και άλλων πτυχών, όπως είναι παραδείγματος χάριν, η κοινωνική και η ανθρώπινη. Σύμφωνα με τον Dewey, η εκπαίδευση καλείται να εκπληρώσει δύο βασικούς σκοπούς (Walker & Soltis, 1997):

1. την φυσική ανάπτυξη του ατόμου
2. την κοινωνική πρόοδο.

Στην σύγχρονη κοινωνία οι σκοποί της εκπαίδευσης χωρίζονται σε γνωστικούς, διανοητικούς, ηθικούς, κοινωνικούς, αισθητικούς και αναπτυξιακούς. Οι σκοποί και οι στόχοι φαίνεται να ακολουθούν μία ιεράρχηση των ανθρωπίνων αναγκών, και να εστιάζουν στην ικανοποίησή τους. Μέσα σε αυτό το σύνθετο πλέγμα των ανθρωπίνων αναγκών, βασίζεται το περιεχόμενο του εκπαιδευτικού συστήματος, ενώ παράλληλα μέσα από την εκπαιδευτική πολιτική διαφαίνεται και η γενική κατεύθυνση που εφαρμόζει μια χώρα (Παπάς, 1995). Η εν λόγω ιεράρχηση των ανθρωπίνων αναγκών, σύμφωνα με τον Maslow, παρατίθεται στο παρακάτω σχήμα, και φαίνεται να έχει ως σημείο εκκίνησης τις φυσιολογικές ανάγκες, ενώ ως κορυφή τις γνώσεις και την αντίληψη.

Εικόνα 2: Ιεράρχηση αναγκών

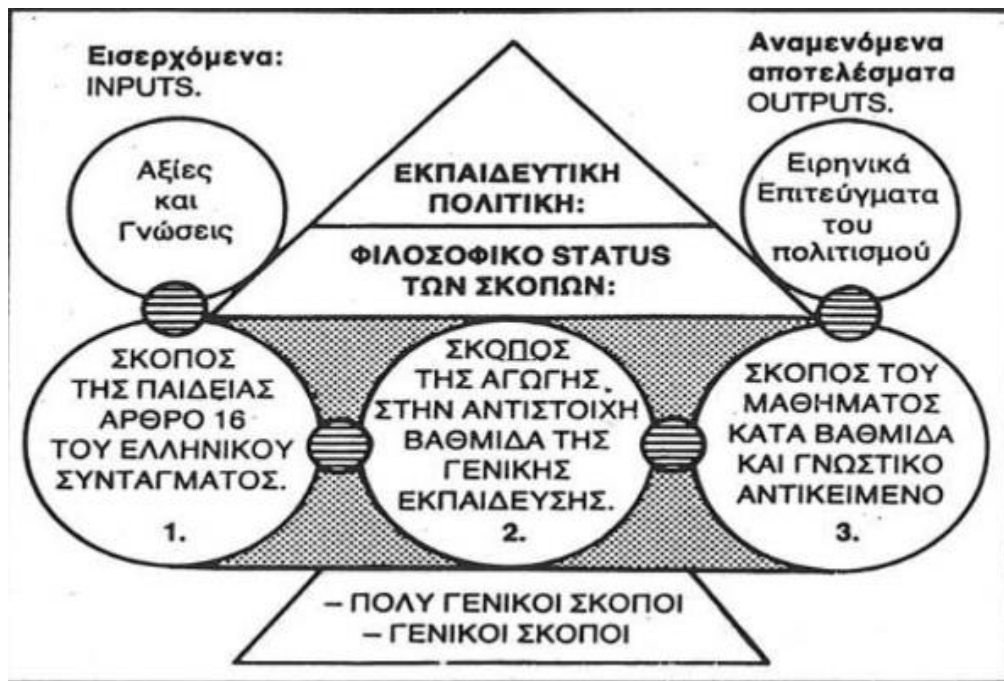
Έτσι λοιπόν γίνεται σαφές ότι οι σκοποί της αγωγής προκύπτουν από τον συνδυασμό των παρακάτω παραγόντων (Πολυχρονόπουλος, 1980):

- Των εμπειρικών δεδομένων
- Της ψυχολογικής θεωρίας της μάθησης, από την οποία μπορούμε να λάβουμε απαντήσεις σε ερωτήματα που σχετίζονται με τον τρόπο υλοποίησης
- Της φιλοσοφίας της παιδείας, όπως αυτή γίνεται αποδεκτή και αποτυπώνει την κοινή γενική επιλογή.

Οι απώτεροι σκοποί στην εκπαίδευση διατυπώνονται ρητά στο Σύνταγμα και προσδιορίζονται με βάση τις αποδεκτές από την κοινωνία αξίες, ενώ οι σκοποί της αγωγής κινούνται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, που τους καθιστά απρόσφορους για την λήψη συγκριμένων παιδαγωγικών μέτρων. Σύμφωνα με τα παραπάνω, διατυπώνονται οι σκοποί της αγωγής για κάθε βαθμίδα εκπαίδευσης και ακολουθούν οι περαιτέρω σκοποί ανάλογα με το μάθημα, οι οποίοι αναγράφονται στο αναλυτικό πρόγραμμα της εκάστοτε βαθμίδας (Χαραλαμπίδης, 1982).

Από την άλλη πλευρά, οι διδακτικοί στόχοι φαίνεται πως περιγράφουν τις καθημερινές

επιθυμητές μεταβολές στην συμπεριφορά των μαθητών, όπως αυτές προκύπτουν από την καθημερινή διδασκαλία, καθώς αυτοί αποτελούν την «*συμπεριφορά που θέλουμε να αποκτήσει ο μαθητής ύστερα από την παρακολούθηση ενός κύκλου μαθημάτων*» (Βρεττός & Καψάλης, 1999: 76). Από τα παραπάνω, προκύπτει η σχηματική αναπαράσταση των σκοπών και των στόχων της αγωγής και της εκπαίδευσης.

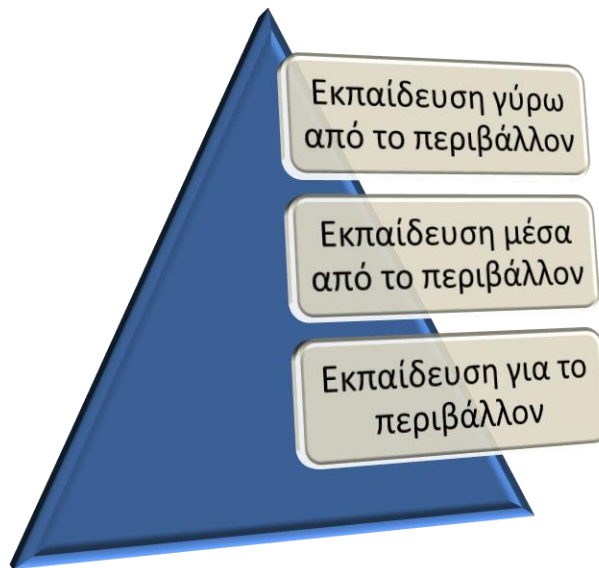
Εικόνα 3: Θεώρηση της διαδικασίας της εκπαίδευσης

3.2 Ορισμός και περιγραφή περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση, όπως προκύπτει και από το όνομα της, δομείται πάνω στην έννοια του περιβάλλοντος, η οποία απασχολεί τα τελευταία χρόνια την ανθρωπότητα, καθώς ολοένα και περισσότερο, τείνει να συναντάται στα πλαίσια αυτής ο όρος της περιβαλλοντικής κρίσης. Εξαιτίας της ύπαρξης πολλαπλών χρήσεων και σημασιών του όρου, δεν είναι εφικτή η εύρεση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού της έννοιας του περιβάλλοντος, αν και σύμφωνα με την Φλογαΐτη (1998), θεωρείται ότι πρόκειται για ένα δυναμικό και ανοικτό σύστημα, για ένα δομημένο και ταυτόχρονα αδόμητο πλαίσιο, το οποίο υφίσταται συνεχείς μεταβολές. Παράλληλα, με βάση τον Νόμο 1650/1986 (άρθρο 2 παράγραφος 1, ΦΕΚ /60

τ.Α./16-10-86), ως περιβάλλον ορίζεται *«το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτισμική παράδοση και τις αισθητικές αξίες»*.

Συνεπώς, η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποτελεί μια νέα τάση μάθησης, περισσότερο σφαιρική και ολιστική, η οποία προσπαθεί να διαμορφώσει ευαισθητοποιημένους μελλοντικούς πολίτες, οι οποίοι να είναι εξοικειωμένοι με το περιβάλλον και την προστασία αυτού, ώστε να αποφευχθεί η επιδείνωση της περιβαλλοντικής κρίσης. Το 1970 στη Νεβάδα των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, έγινε μια προσπάθεια ορισμού της νέας αυτής μορφής εκπαίδευσης. Έτσι, αυτή θεωρείται ότι είναι μια διεργασία που οδηγεί στην αναγνώριση αξιών και στη διασαφήνιση εννοιών όσον αφορά την ανάπτυξη των ικανοτήτων και των στάσεων, που νοούνται ως αναγκαίες για την κατανόηση και την εκτίμηση της σύνδεσης του ανθρώπου με τον πολιτισμό και με το βιοφυσικό περιβάλλον. Ως εκ τούτου, η περιβαλλοντική εκπαίδευση συνεπάγεται άσκηση στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη διαμόρφωση ενός κώδικα συμπεριφοράς του κάθε ατόμου ξεχωριστά, περί των προβλημάτων που σχετίζονται με την ποιότητα του περιβάλλοντος. Κατ' επέκταση, η περιβαλλοντική εκπαίδευση φαίνεται να αποσκοπεί στην εξέλιξη του σχολικού προγράμματος, παρέχοντας το έναυσμα στους μαθητές να ασχοληθούν με τα περιβαλλοντικά ζητήματα, με τη χρήση των αρχών της αυτοδιαχείρισης και της υπεύθυνης ενεργοποιημένης συμμετοχής (Αθανασάκης & Κουσούρης, 1987). Επιπρόσθετα, η περιβαλλοντική εκπαίδευση φαίνεται να υπάρχει από τότε που δημιουργήθηκε ο ίδιος ο άνθρωπος, και τείνει να μεταβάλλεται σύμφωνα με τις ανάγκες του ανθρωπίνου πολιτισμού, με τη συσσωρευμένη γνώση και με την αντίληψη των ατόμων για το περιβάλλον και τα προβλήματα που σχετίζονται με αυτό. Ακολούθως, θεωρείται ότι αποτελεί μια αποδοτική μέθοδο για την αντιμετώπιση της οικολογικής κρίσης, και κατά συνέπεια οδηγεί στη διαμόρφωση ενεργών πολιτών με σφαιρική αντίληψη και κατανόηση για το περιβάλλον (Φλογαίτη, 1998). Εν κατακλείδι, ο ορισμός της εν λόγω μορφής εκπαίδευσης, που είναι ευρέως αποδεκτός, εμφανίζεται να δίνεται από την UNESCO το 1977, όπου περιγράφεται ως η εκπαίδευση που *«προωθεί την ανάπτυξη σαφούς αντίληψης και ενδιαφέροντος για την οικονομική, κοινωνική, πολιτική και οικολογική αλληλεξάρτηση σε αστικές και αγροτικές περιοχές. Παρέχει σε κάθε άτομο δυνατότητα απόκτησης γνώσεων, αξιών, στάσεων, αφοσίωσης και δεξιότητες που χρειάζονται για να προστατευτεί και να καλυτερεύσει το περιβάλλον. Συμβάλλει στη δημιουργία νέων προτύπων συμπεριφοράς ατόμων, ομάδων, κοινωνιών προς το περιβάλλον»*.

Εικόνα 4: Αντικείμενο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης

Η σχέση κοινωνίας και φύσης χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερα έντονη αντιπαράθεση, η οποία στη σύγχρονη εποχή παίρνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις, μέσα από τα προβλήματα που εντοπίζονται στο περιβάλλον. Τα προβλήματα αυτά, είναι η μόλυνση του εδάφους, των υδάτων και της ατμόσφαιρας, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η υπερβολική χρήση χημικών στις καλλιέργειες, αλλά εντοπίζονται προβλήματα και στην ίδια την κοινωνία, όπως είναι η ανέχεια, η πείνα σε αναπτυσσόμενες χώρες, η αστικοποίηση και η ερημοποίηση της υπαίθρου. Η τεχνολογική ανάπτυξη και πρόοδος, παρά τις καινοτομίες που προκάλεσε στο χώρο της επιστήμης, έχει καταστροφικές συνέπειες για το περιβάλλον. Αυτό το γεγονός πιστοποιείται από την μεγάλη εκμετάλλευση της φύσης, από την ατμοσφαιρική ρύπανση που προκαλείται από τις αναθυμιάσεις των εργοστασίων, των μεγάλων βιομηχανιών και τα καυσαέρια των οχημάτων, από τη θαλάσσια ρύπανση που προκύπτει από τα λύματα, τα απορρίμματα και τα απόβλητα των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, αλλά και τη μόλυνση του εδάφους, λόγω των πυρηνικών δοκιμών και των συνεχών πυρκαγιών. Ειδικότερα στη χώρα μας, η κρίση έχει λάβει δραματικές διαστάσεις, καθώς παρατηρείται έντονη αστικοποίηση, και κατά συνέπεια αύξηση των ρυπογόνων καυσίμων από τη διαρκή επέκταση των συγκοινωνιακών δικτύων και τη βιομηχανική ανάπτυξη, η οποία υλοποιείται χωρίς τη χρήση προστατευτικών φίλτρων. Επιπλέον, υπάρχει αποψίλωση των δασών και περιορισμός του αστικού πράσινου, αλλά και

εισαγωγή μεταλλαγμένων σε αντιδιαστολή με την μικρή ποσότητα βιολογικών προϊόντων (Καρούτζου, 2005). Προκειμένου να αντιμετωπιστεί μια τέτοιου είδους κρίση, προτείνεται μια αναπτυξιακού τύπου εκπαίδευση, η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η οποία στοχεύει στην ενεργή συμμετοχή και ευαισθητοποίηση όλων των πολιτών. Έτσι, έχουμε την αποτελεσματική ανάπτυξη της κοινότητας στην οποία αυτοί ανήκουν, γεγονός που προϋποθέτει την λειτουργική συνειδητοποίηση της σύνδεσης ανάμεσα στο τοπικό, εθνικό και διεθνές περιβάλλον (Hangerford, Peyton & Wilke, 1987). Η περιβαλλοντική εκπαίδευση, μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει αποφάσεις διεθνών διασκέψεων και συνόδων κορυφής, αποφάσεις που συνδέονται με την έννοια του περιβάλλοντος και τις φυσικές, τεχνητές, κοινωνικοοικονομικές, πολιτισμικές και ιστορικές διαστάσεις. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον ορισμό της International Union for the Conservation of the Nature (1970), το περιεχόμενο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ορίζεται ως η ενημέρωση, πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση των μαθητών όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης, με τη χρήση εξειδικευμένων προγραμμάτων και πρακτικών, αναφορικά με τη σύνδεση ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και με τις συνέπειες που προκύπτουν από την ανθρώπινη δραστηριότητα, ώστε να ενταθεί η προσπάθεια αντιμετώπισης των φαινόμενων που σχετίζονται με την προαναφερόμενη κρίση. Έπειτα από τη διάσκεψη του Tbilisi το 1977, οριοθετήθηκαν οι στόχοι και επιδιώξεις της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

- Συνειδητοποίηση, που αφορά την ενημέρωση, την ευαισθητοποίηση και την κινητοποίηση των πολιτών για εύρεση λύσεων στα περιβαλλοντικά προβλήματα.
- Γνώση, που θα προσφέρει σε όλες τις κοινωνικές ομάδες τα εφόδια, μέσω της συνεχούς πληροφόρησης και της σχετικής εμπειρίας, αναφορικά με το περιβάλλον, τη σημασία αυτού, αλλά και τις απειλές που το πλαισιώνουν.
- Στάσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν τις περιβαλλοντικές αντιλήψεις και τα συναισθήματα των κοινωνικών ομάδων, που μπορούν να αποτελέσουν κίνητρα για την ενεργή δραστηριοποίηση τους σε οικολογικά ζητήματα και τη συμμετοχή τους σε κινήματα υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος.
- Δεξιότητες, που δύνανται να συμβάλουν στον εντοπισμό, τον προσδιορισμό, την ανάλυση και την αντιμετώπιση των ζητημάτων που σχετίζονται με το περιβάλλον.

- Συμμετοχή, που αξιοποιεί τις δεξιότητες που έχει το κάθε άτομο, προκειμένου να επιλυθούν τα όποια περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν εντοπιστεί.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι:

- Η εκπαίδευση σχετικά με το περιβάλλον, που επικεντρώνεται στη γνώση και την κατανόηση της λειτουργίας αυτού.
- Η εκπαίδευση μέσα στο ίδιο το περιβάλλον ή δια μέσου του περιβάλλοντος, αξιοποιώντας το ως κέντρο γνώσεων και διαμόρφωσης δεξιοτήτων, μέσα από ένα μοτίβο βιωματικής μάθησης.
- Η εκπαίδευση για χάρη και προς όφελος του περιβάλλοντος, αποτελώντας το χαρακτηριστικό εκείνο, που του επιτρέπει να διαφοροποιείται από την υπόλοιπη εκπαιδευτική διαδικασία (Καρούτζου, 2005).

Οι κύριες και θεμελιώδεις αρχές από τις οποίες διέπεται είναι (Καρούτζου, 2005):

- Η διεπιστημονική και διαθεματική ερμηνεία του περιβαλλοντικού προβλήματος
- Η ενεργή συμμετοχή των μαθητών με τη χρήση εξειδικευμένων διδακτικών πρακτικών και προγραμμάτων
- Η εστίαση στη βιώσιμη διαχείριση και ανάπτυξη του περιβάλλοντος
- Η μέριμνα για το μέλλον του πλανήτη
- Η δραστηριοποίηση της εκάστοτε τοπικής κοινότητας συμβάλλοντας στην παγκόσμια σχετική κινητοποίηση
- Η κατανόηση της λογικής, και με μέτρο, εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και συνάμα, η συνετή χρήση των τεχνολογικών επιτευγμάτων
- Η έμφαση στη συνεργασία, στη συλλογικότητα και στη δημιουργία νέων, σύγχρονων και πιο φιλικών προς το περιβάλλον αντιλήψεων
- Η ανταπόκριση της εκπαίδευσης και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος στην απαίτηση της εύρεσης λύσης στην οικολογική κρίση.

Πιο συγκεκριμένα, η περιβαλλοντική εκπαίδευση, η οποία ορίζεται ως εκπαιδευτική δραστηριότητα από τον Νόμο 1892/90, αποτελεί τη «διασαφήνιση εννοιών, αναγνώριση αξιών, ανάπτυξη/καλλιέργεια ψυχοκινητικών δεξιοτήτων και στάσεων που είναι απαραίτητες στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στη διαμόρφωση κώδικα συμπεριφοράς γύρω από τα

προβλήματα που αφορούν στην ποιότητα του περιβάλλοντος σε ατομικό και στη συνέχεια σε ομαδικό κοινωνικό επίπεδο».

Στα θετικά της εν λόγω εκπαίδευσης, μπορούν να συμπεριληφθούν η σύνδεση της με άλλα γνωστικά πεδία, η συσχέτιση της με τη σχολική γνώση και πληροφόρηση, που αφορά στο τοπικό κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, και η επίλυση των προβλημάτων που παρουσιάζονται κατά τη μαθησιακή διαδικασία, καθώς δύναται να εκμεταλλευτεί όλες τις διδακτικές μεθόδους και κατά συνέπεια, να συσχετίσει την παρεχόμενη γνώση με άλλα αντικείμενα, αλλά και με χρήσιμες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή (Σπυροπούλου, 2002).

Κατά τη διαδικασία της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης εφαρμόζονται μια σειρά μεθόδων διδασκαλίας οι οποίες χαρακτηρίζονται από το βιωματικό τους χαρακτήρα, και που μπορούν να συνοψιστούν ως εξής (Σωτηράκου, 1995 ; Κούσουλας, 2008 ; Σχίζα, 2004):

- Μέθοδος πραγματοποίησης έργου ή Project, η οποία αφορά ένα πλαίσιο διδακτικών προσεγγίσεων υπό την μορφή ανάθεσης εργασιών και δραστηριοτήτων. Στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται ως «σχέδιο δράσης» (Βαϊνά, 1996), αλλά και ως «σχέδιο εργασίας» (Ματσαγγούρας, 2003). Απώτερος σκοπός της, είναι η καλύτερη και πληρέστερη κατανόηση της βιωματικής σύνδεσης των σχολικών γνώσεων και πληροφοριών με την καθημερινότητα και την κοινωνική ζωή. Στα πλεονεκτήματα της μεθόδου project συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, η αποτελεσματική συνεργασία και η ενασχόληση με ένα συγκεκριμένο θέμα. Η μέθοδος παρέχει την κατάλληλη και απαραίτητη ελευθερία κινήσεων στους μαθητές, οι οποίοι αναλαμβάνουν την ευθύνη για τη διερεύνηση του θέματος και την εξαγωγή των συμπερασμάτων της μελέτης τους.
- Έρευνα δράσης, η οποία αφορά μια ερευνητική διεργασία, όπου λαμβάνουν μέρος τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές, με στόχο την εξισορρόπηση ανάμεσα στο «υποκείμενο» και στο «αντικείμενο», που ερευνάται και προσεγγίζεται θεωρητικά αλλά και πρακτικά (Klafki, 1973). Στα πλαίσια εφαρμογής αυτής της μεθόδου, μπορούν να δοκιμαστούν πρακτικά οι απόψεις και οι ιδέες των εκπαιδευτικών, συμβάλλοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, στην αύξηση της παρεχόμενης πληροφορίας και γνώσης, αλλά και στην αποτελεσματικότερη υλοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και διαδικασιών της εκπαίδευσης.

- Συζήτηση, όπου αποτελεί ένα σημαντικό διδακτικό εργαλείο στα χέρια του εκπαιδευτικού, που διαδραματίζει το ρόλο του συντονιστή και προωθεί το διάλογο.
- Καταιγισμός ιδεών, ή brainstorming, κατά τον οποίο οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους στα πλαίσια του εκπαιδευτικού αντικειμένου που μελετούν και προσεγγίζουν.
- Αφήγηση παραμυθιού με οικολογικό περιεχόμενο (Καλαμπαλίκη, 2001), η οποία προτείνεται, ως μια από τις πιο κατάλληλες και αποτελεσματικές μεθόδους, για την διδασκαλία ενός αντικειμένου κατά την προσχολική ηλικία. Εδώ, οι μαθητές είναι σε θέση να ταυτιστούν και να μιμηθούν τους ήρωες, αναπτύσσοντας μια πιο φιλική διακείμενη τάση προς το περιβάλλον. Ως μέθοδος διδασκαλίας της λαϊκής παράδοσης, στο νηπιαγωγείο και στις μικρές τάξεις του δημοτικού, ενδείκνυται για την οικολογική της μορφή και αποτελεί μια σημαντικά αξιοποιήσιμη πρακτική για την εφαρμογή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (Γκασούκα, 2008).
- Παιχνίδι ρόλων, κατά το οποίο συντελείται μια δραματοποίηση του αντικειμένου μελέτης, με τους μαθητές να λαμβάνουν ενεργά μέρος στη διαδικασία. Με αυτόν τον τρόπο, ευαισθητοποιούνται, σχετικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα και τους προβληματισμούς.
- Μελέτη περίπτωσης, όπου ερευνάται ένα συγκεκριμένο περιστατικό, το οποίο έχει άμεση συνάφεια με κάποιο αντικείμενο της επικαιρότητας ή με κάποιο τοπικό περιβαλλοντικό ζήτημα, με σκοπό τη ανάπτυξη συνεργασίας με τους κατάλληλους τοπικούς φορείς.
- Βιβλιογραφική έρευνα, όπου οι μαθητές καλούνται να συλλέξουν και να παρουσιάσουν μια σειρά από επιστημονικές και έγκυρες πληροφορίες, όπως αυτές προκύπτουν μέσα από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Στα πλαίσια αυτής της μεθόδου, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν βιβλία, άρθρα έγκριτων περιοδικών, ενημερωτικά φυλλάδια, τα οποία δημοσιεύονται από αρμόδιους φορείς, καθώς και υλικό φωτογραφιών, εικόνων, σχεδιαγραμμάτων και χαρτών.
- Διεξαγωγή ερευνών, κατά τις οποίες οι μαθητές συντάσσουν ερωτηματολόγιο, προσδιορίζουν το δείγμα της έρευνας που θα πραγματοποιήσουν, και που αυτή

μπορεί να αποτελείται, τόσο από άλλα μέλη της σχολικής κοινότητας, όσο και από την ίδια την τοπική κοινωνία. Εν τέλει, οι μαθητές μπορούν να παραθέσουν τα συμπεράσματα και τις απόψεις που ανέπτυξαν στο υπό μελέτη θέμα.

- Επιτόπιες επισκέψεις-Συνεντεύξεις, σύμφωνα με τις οποίες επιτυγχάνεται η βελτιστοποίηση της ικανότητας παρατήρησης. Έτσι εξάπτεται το ενδιαφέρον, συμβάλλοντας στην πιο ευχάριστη και πιο αποτελεσματική κατανόηση της γνώσης και της θεωρίας.
- Εργασία πεδίου ή fieldwork, η οποία διαφοροποιείται από την παραδοσιακή μορφή της εκπαιδευτικής διεργασίας. Εδώ, οι μαθητές μεταβαίνουν σε κάποιο άλλο περιβάλλον, πέρα του σχολικού, όπου καλούνται να συμμετάσχουν σε κάποια περιβαλλοντική δραστηριότητα. Με την εφαρμογή της εν λόγω μεθόδου, βελτιώνεται η δεξιότητα παρατήρησης των μαθητών. Επιπλέον, καθίστανται ικανοί να αναγνωρίσουν τη σημαντικότητα του προβλήματος, αλλά και να αναλάβουν πρωτοβουλίες για την επίλυση του.
- Ημερίδες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του κοινού, συμπεριλαμβανομένων και των μαθητών.

Επιπρόσθετα, σε πλήρη συσχέτιση με τις προαναφερόμενες διδακτικές μεθόδους, προτείνεται από τον Γούπο (2005), η ανάγκη ύπαρξης περαιτέρω διαδικασιών. Αυτές θα οριοθετήσουν την βέλτιστη και αποδοτικότερη εκπαιδευτική προσέγγιση, όπως είναι για παράδειγμα:

- Η ύπαρξη συγκεκριμένων και πλήρως καθορισμένων ωρών Καινοτόμων Δράσεων, στις οποίες ανήκει και η περιβαλλοντική εκπαίδευση.
- Η ίδρυση ενός Γραφείου Καινοτόμων Δράσεων σε όλες τις Διευθύνσεις Εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων θα συγκαταλέγονται και οι υπεύθυνοι περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
- Η επαρκής οικονομική αρωγή και χορηγία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, εξ αρχής της σχολικής χρονιάς, σε ειδικό κωδικό, αναφορικά με την ανάπτυξη και εκπόνηση περιβαλλοντικών προγραμμάτων και δράσεων.
- Η δημιουργία και διανομή διδακτικού υλικού της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, σε ποικίλες μορφές, όπως είναι για παράδειγμα η έντυπη, η οπτικοακουστική και ηλεκτρονική μορφή.

3.3 Εξέλιξη της ειδικής αγωγής

Η ειδική αγωγή έκανε την εμφάνιση της, ήδη από τη δεκαετία του 1970 στο εξωτερικό, όπου και ξεκίνησαν οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις. Αυτές είναι: ο Νόμος 9 – 142/1975 των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, η έκθεση Επιτροπής Warnock και ο εκπαιδευτικός Νόμος της Βρετανίας. Το ορόσημο στην εξέλιξη του κλάδου της ειδικής αγωγής, υπήρξε το Παγκόσμιο Συνέδριο στη Σαλαμάνκα στην Ισπανία, το 1994, το οποίο στόχευε στην προώθηση της ιδέας «Εκπαίδευση για όλους» (Vislie, 2003 ; UNESCO, 2004). Ωστόσο, η ειδική αγωγή στην Ελλάδα δεν φαίνεται να ακολουθεί την ίδια πορεία. Η εξέλιξη της πραγματοποιείται με αργούς ρυθμούς. Αυτό αποδίδεται στις αρνητικές συγκυρίες, όπως είναι οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, η απουσία των ενημερωμένων και καταρτισμένων εκπαιδευτικών, οι στερεοτυπικές αντιλήψεις και οι παγιωμένες συμπεριφορές απέναντι στα άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, όπως επίσης και η πληθώρα κοινωνικοοικονομικών μεταβολών που υπέστη η χώρα (Στασινός, 2013 ; Ζωνίου – Σιδέρη, 2012). Ως εκ τούτου, οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες για την καθιέρωση της ειδικής αγωγής αρχίζουν να υλοποιούνται κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης. Τότε το κράτος ξεκίνησε να οργανώνει και να υλοποιεί ένα ετήσιο επιμορφωτικό πρόγραμμα για την κατάρτιση, επιμόρφωση και ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε αντίστοιχα ζητήματα. Παράλληλα, δημιουργήθηκε και μια επιτροπή η οποία αποσκοπούσε στη σύσταση του πρώτου νόμου για την ειδική αγωγή και εκπαίδευση. Ο εν λόγω νόμος ψηφίστηκε τελικά το 1981 από την Ελληνική Βουλή, και ήταν ο Νόμος 1143/81, ο οποίος όριζε ότι (Στασινός, 2013 ; Ζωνίου – Σιδέρη, 2012 ; Τζουριάδου, 1995):

- Το υπουργείο Παιδείας φέρει την πλήρη ευθύνη για την ειδική αγωγή, την επαγγελματική κατάρτιση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και των λοιπών εμπλεκόμενων ειδικών, για τα άτομα που έχουν διαγνωστεί με ειδικές ανάγκες.
- Η φοίτηση σε ειδικά σχολεία θεωρείται ως υποχρεωτική για το σύνολο των παιδιών με ειδικές ανάγκες από την ηλικία των 6 ετών έως και την ηλικία των 22 ετών.
- Η ειδική αγωγή και εκπαίδευση πρέπει να προσφέρει ένα ευρύ φάσμα εναλλακτικών διευκολύνσεων, όπως είναι για παράδειγμα τα ειδικά σχολεία και τα τμήματα ένταξης σε κανονικά σχολεία.

- Δημιουργήθηκαν τέσσερις θέσεις επιθεωρητών ειδικής αγωγής, ενώ επιπλέον σχηματίστηκαν και πολλές ειδικές τάξεις, που ωστόσο η ανάπτυξη και η εξέλιξη τους δεν θεωρήθηκε ούτε αποτελεσματική αλλά ούτε και πλήρης.

Εν συνεχεία, άλλο ένα σημείο ορόσημο στη νομοθεσία για την ειδική αγωγή στη χώρα μας, ήταν και η λειτουργία της σχολής Ειδικής Επαγγελματικής Κατάρτισης το 1984. Επιπλέον, το 1985 ψηφίστηκε και ένας νέος νόμος που αφορούσε τόσο την Πρωτοβάθμια όσο και την Δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Ο νέος αυτός νόμος (Στασινός, 2013) αναφέρει ότι:

- Είναι δυνατή η ίδρυση πιλοτικών ειδικών τάξεων στα γενικά σχολεία.
- Μπορούν να εισαχθούν νέες ειδικότητες στην ειδική εκπαίδευση, όπως είναι για παράδειγμα η ένταξη λογοθεραπευτών και εργοθεραπευτών.
- Οι ειδικές εκπαιδευτικές μονάδες εξοπλίζονται με νέα διδακτικά και τεχνολογικά μέσα, όπως είναι οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές.
- Οι εκπαιδευτικοί της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλούνται να είναι ενημερωμένοι για την εκάστοτε σχολική πρακτική που αφορά την ειδική αγωγή και εκπαίδευση.

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, θα πρέπει να υπάρχει μια ισάξια αντιμετώπιση των ατόμων τυπικής ανάπτυξης και εκείνων με ειδικές ανάγκες. Κατά συνέπεια, τα κράτη καλούνται να αναγνωρίσουν και να σεβαστούν την αρχή της ισότητας των ευκαιριών στην εκπαίδευση, και την ένταξη των παιδιών με ειδικές ανάγκες, στο εθνικό σύστημα εκπαίδευσης. Ακολούθως, πραγματοποιήθηκαν αλλαγές και διαμορφώσεις στην διδακτέα ύλη αλλά και στο σχολικό περιβάλλον, με βάση τον Νόμο 2430/1996. Ο Νόμος 2817/2000 ήρθε να καλύψει τα υπάρχοντα κενά στην εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ορίζοντας ως κύριο όργανο με αρμοδιότητα τη διοίκηση και τη λειτουργία της ειδικής εκπαίδευσης, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Έτσι, η ειδική αγωγή έχει το καθήκον να εντάξει τα παιδιά με ειδικές ανάγκες στο εκπαιδευτικό σύστημα, όπως αναφέρεται και στο άρθρο 16 του Συντάγματος της χώρας μας. Επιπλέον, το 2008 ξεκίνησε να υλοποιείται μια νέα νομοθετική προσπάθεια, καθώς ψηφίστηκε ο Νόμος 3699/2008, ο οποίος προβλέπει την συνεκπαίδευση στο γενικό σχολείο για το σύνολο των μαθητών που φέρουν κάποια ήπιας μορφής ειδική ανάγκη, με την παράλληλη στήριξη τους από ειδικούς παιδαγωγούς. Ο Νόμος 3699/2008, το 2018 τροποποιήθηκε, ωστόσο σύμφωνα με τον Νόμο 4547/2018, πλέον αναφέρονται ρητά στα πλαίσια αυτού οι διαγνωστικοί, αξιολογικοί και υποστηρικτικοί φορείς για τα άτομα που έχουν διαγνωστεί με ειδικές ανάγκες.

3.4 Περιγραφή ένταξης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση και η ειδική αγωγή συνδέονται σημαντικά μεταξύ τους. Οι δύο αυτοί τομείς, επιδιώκουν να καλλιεργήσουν τον σεβασμό της πολυμορφίας και να προωθήσουν τη ενεργή συμμετοχή των εκπαιδευόμενων. Σύμφωνα με τις σύγχρονες παιδαγωγικές απόψεις, η ποικιλομορφία στις τάξεις των παιδιών με ειδικές ανάγκες δεν τους στερεί τα δικαιώματά τους, ή την ικανότητά τους να συμμετέχουν σε κοινωνικά ή περιβαλλοντικά προβλήματα, όντας ενεργοί πολίτες. Συνεπώς, η περιβαλλοντική εκπαίδευση νοείται ως ένα τρόπος που οδηγεί στην κοινωνική ένταξη, στην αποδοχή και στην ενεργή συμμετοχή όλων, συμπεριλαμβανομένων και των ατόμων με ειδικές ανάγκες και με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Με αυτό τον τρόπο, προάγεται η επίγνωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Περιτταίρω, η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση, μπορούν να βοηθήσουν τους εκπαιδευτικούς να αντιληφθούν και να κατανοήσουν, με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο, τις ανάγκες για εκπαίδευση των παιδιών με ειδικές ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, μέσα από την προσέγγιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και των δράσεων που άπτονται των περιβαλλοντικών αυτών πτυχών (Ziadat, 2009).

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία επισημαίνει ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση και η ειδική αγωγή αποτελούν δύο μεταβλητές που μελετώνται έντονα ως προς την μεταξύ τους σχέση και ως προς τα οφέλη που επιφέρει η μια στην άλλη Bright & Tarrant, 2002 ; Healey, Jenkins, Leach & Roberts, 2001 ; Lappa, Kyparissos & Paraskevopoulos, 2016 ; Minotou, Mniestris, Pantis & Paraskevopoulos, 2011 ; Μπούτσκου, 2006 ; Πεντοβούλου – Ζιάκα, 2007). Ακολούθως, η σχέση αυτή επικεντρώνεται και τονίζει την αξία της παιδαγωγικής της συμπερίληψης. καθώς θεωρείται ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να παρέχει σημαντικές ευκαιρίες στους μαθητές με ειδικές ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Επίσης, μπορεί να οδηγήσει στην βελτίωση της σχολικής τους επίδοσης και της συμπεριφοράς τους , εντός και εκτός των πλαισίων της σχολικής μονάδας που φοιτούν (Carin, 1997 ; Ritchie, 2001 ; Sunal & Sunal, 2003 ; Archie, 2003 ; Glenn, 2000). Με βάση την μελέτη των Λάππα, Μαντζίκου και Παρασκευόπουλου (2019), η περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να συμβάλει με θετικό τρόπο στην ειδική αγωγή και να προσφέρει σημαντικά οφέλη στα παιδιά με κάποιου είδους αναπηρία ή διαταραχή. Παράλληλα ο Stavrianos (2016), επισημαίνει ότι η χρήση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης θεωρείται ως κινητήρια δύναμη, για την προώθηση της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης παιδιών με ειδικές ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Διαφαίνεται

λοιπόν, ότι πολλοί είναι οι μελετητές που διερεύνησαν τη σχέση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης με την ειδική αγωγή, αλλά μέχρι και σήμερα δεν έχει υπάρξει κάποια εμβάθυνση σε επίπεδο έρευνας, για το πως μπορεί αυτό να πραγματοποιηθεί ή για το ποια είναι τα πιθανά αποτελέσματα αντίστοιχων δράσεων.

3.5 Πλεονεκτήματα ένταξης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή

Η εφαρμογή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή, όπως αναφέρεται στην υφιστάμενη βιβλιογραφία για το εν λόγω ζήτημα, εντοπίζεται να προκαλεί μια σημαντική βελτίωση στη γνωστική, συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών που έχουν διαγνωστεί με κάποια ειδική ανάγκη (Bright & Tarrant, 2002 ; Healey, Jenkins, Leach & Roberts, 2001 ; Lappa, Kyparissos & Paraskevoopoulos, 2016 ; Minotou, Mniestris, Pantis & Paraskevoopoulos, 2011 ; Μπούτσκου, 2006 ; Πεντοβούλου – Ζιάκα, 2007). Επιπλέον, εντοπίζεται να αποτελεί και ένα μέσο για την ανάδειξη των αξιών της παιδαγωγικής της συμπερίληψης, μέσα από την εφαρμογή της ομαδικής εργασίας και της μάθησης σε ετερογενείς ομάδες (Sturomski, 1997). Παράλληλα, με βάση ποικίλες έρευνες που έχουν διεξαχθεί, η περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να παρέχει σημαντικές ευκαιρίες στους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και να συμβάλει στην βελτίωση και στην ενίσχυση της σχολικής επίδοσης και συμπεριφοράς, εντός και εκτός σχολικής μονάδας (Archie, 2003 ; Glenn, 2000). Ακολούθως, η περιβαλλοντική εκπαίδευση φαίνεται να ενισχύει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση των παιδιών, ως προς τη συμμετοχή αυτών στις περιβαλλοντικές δράσεις. Αυτό οδηγεί στην ανάπτυξη της περιβαλλοντικής συνείδησης, η οποία ενσωματώνεται στην καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική των Σχολικών Μονάδων Ειδικής Αγωγής και των Τμημάτων Ένταξης (Αναστασίου και συν.2004). Ειδικότερα, εστιάζοντας στους μαθητές με ειδικές ανάγκες, η συμμετοχή τους σε τέτοιες δράσεις μπορεί να έχει επιδράσεις θετικές, ως προς τις γνώσεις και το ενδιαφέρον τους απέναντι στο περιβάλλον. Ωστόσο, για να είναι σε θέση να συμμετέχουν ενεργά και αποτελεσματικά, κρίνεται απαραίτητο να προσαρμοστεί κατάλληλα και το εκπαιδευτικό υλικό, αλλά και να χρησιμοποιηθούν και οι κατάλληλες στρατηγικές, μέσα από την εφαρμογή ενός διαφοροποιημένου εκπαιδευτικού προγράμματος (Κουλουμπαρίση, 2005 ; Westwood, 2003).

Σύμφωνα με ποικίλες έρευνες, που έχουν πραγματοποιηθεί αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα, παρατηρείται ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση, σε περίπτωση που

χρησιμοποιηθεί ως μεθοδολογικό εργαλείο στην ειδική αγωγή, είναι δυνατόν να συμβάλλει με θετικό τρόπο στην αντιμετώπιση των δυσκολιών που έχουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Αυτό συμβαίνει όταν έχουμε σύμπραξη της τέχνης με την περιβαλλοντική εκπαίδευση, καθώς αυτές είναι δυνατό να αποτελέσουν ισχυρά μεθοδολογικά εργαλεία και να ενισχύσουν την αυτοεκτίμηση αυτών των παιδιών (Φιλιππάκης & Καλαϊτζίδης, χ.χ.). Παράλληλα, οι Lappa, Kyriarissos και Paraskevoopoulos (2011 ; 2016) και οι Lappa και Mantzikos (2019) επισημαίνουν ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση θεωρείται ως ένα πολύ καλό μεθοδολογικό εργαλείο στην εκπαίδευση και στην κατάκτηση βασικών γνώσεων των παιδιών με κάποια αναπηρία. Παράλληλα, οι Stavrianos και Spanoudaki (2015), υποστηρίζουν ότι σε ειδικά σχολεία στη χώρα μας, οι δράσεις των εν λόγω ατόμων σε κήπους και σε χώρους με πράσινες εκτάσεις, μπορούν να επιφέρουν την ανάπτυξη των κοινωνικών και προεπαγγελματικών δεξιοτήτων τους και να ενισχύσουν τη συναισθηματική τους ανάπτυξη.

Κεφάλαιο 4: Παπαδιαμάντης και έργα Παπαδιαμάντη

4.1 Λίγα λόγια για τον Παπαδιαμάντη

Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης γεννήθηκε στη Σκιάθο το 1851, και γονείς του ήταν ο ιερέας Αδαμάντιος Εμμανουήλ Μοσκοβάκης και η Αγγελική – Γκουλιώ Εμμανουήλ, το γένος Μωραΐτη (Φραγκούλας, 2002). Ο Παπαδιαμάντης είχε τέσσερις αδερφές και δύο αδερφούς, και από πολύ νωρίς είχε εξοικειωθεί με τη θρησκευτικότητα και την ήσυχη ζωή του νησιού του, διαμορφώνοντας την χριστιανική του ιδιοσυγκρασία που διατήρησε σε ολόκληρη τη ζωή του. Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη Σκιάθο, όταν εγγράφηκε στο Σχολαρχείο (1860), αλλά αναγκάστηκε να παρακολουθήσει την τρίτη τάξη αυτού στην Σκόπελο, καθώς στο νησί του είχε καταργηθεί. Οι γυμνασιακές του σπουδές πραγματοποιήθηκαν και αυτές μετ' εμποδίων, καθώς οι διακοπές ήταν συνεχείς, ένεκα της οικονομικής ανέχειας της οικογένειας του. Ως εκ τούτου, κατά τα έτη 1867 – 1869 ολοκλήρωσε την πρώτη και τη δεύτερα Γυμνασίου στην Χαλκίδα, ενώ το 1869 εγγράφηκε στην τρίτη τάξη του Γυμνασίου στον Πειραιά, την οποία και διέκοψε τον Φεβρουάριο του 1870, όταν γύρισε πίσω στην Σκιάθο. Δύο χρόνια μετέπειτα, το 1872, ο Παπαδιαμάντης μαζί με τον Νικόλαο Διανέλο, επισκέφτηκε το Άγιο Όρος, όπου και παρέμεινε ως δόκιμος μοναχός για οκτώ μήνες (Άπαντα Παπαδιαμάντη, 1965), αλλά θεώρησε τον εαυτό του ανάξιο να φέρει το «αγγελικό σχήμα», γι' αυτό και τελικά επέστρεψε στην Αθήνα, το 1873, και γράφτηκε στην τέταρτη τάξη του Βαρβάκειου Γυμνασίου. Το 1874, ο Παπαδιαμάντης γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου υπήρξε συμφοιτητής με τον Γεώργιο Βιζυηνό, ενώ ένας από τους καθηγητές του ήταν ο Στέφανος Κουμανούδης (Παπαδιαμάντης, 1981). Ωστόσο, δεν ολοκλήρωσε τελικά τις σπουδές του, γεγονός που στοίχισε στον πατέρα του, ο οποίος τον περίμενε να γυρίσει στο νησί ώστε να φροντίσει τις αδερφές του, τρεις από τις οποίες παρέμειναν ανύπαντρες και του συμπαραστάθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Το 1877, ο Παπαδιαμάντης στρατεύτηκε για σύντομο χρονικό διάστημα, λαμβάνοντας αναστολή ως σπουδαστής, και κλήθηκε εκ νέου στον στρατό κατά τα έτη 1880 – 1881.

Ο Παπαδιαμάντης απεβίωσε τον Ιανουάριο του 1911, και η κηδεία του τελέστηκε μέσα στο πένθος όλων των απλών ανθρώπων της Σκιάθου, αν και υπήρξαν επίσημα μνημόσυνα και στην Αθήνα, την Κωνσταντινούπολη και την Αλεξάνδρεια. Παράλληλα, αρκετοί ποιητές

συνέθεσαν εγκωμιαστικά έργα και τα διάφορα φιλολογικά περιοδικά της εποχής του εξέδωσαν τιμητικά τεύχη, αφιερωμένα στην μνήμη του.

4.2 Έργα Παπαδιαμάντη

Την περίοδο που ο Παπαδιαμάντης εμφανίστηκε στα γράμματα πραγματοποιούνταν ραγδαίες και σημαντικές εξελίξεις στην Ελλάδα, καθώς φαίνεται να υπάρχει μια έντονη αστικοποίηση της χώρας και μια μεγάλη έκθεση της πρωτεύουσας σε διάφορες ιδεολογικές και πολιτισμικές επιδράσεις και ρεύματα από την Ευρώπη. Αυτές οι εξελίξεις φαίνεται να αποτυπώνονται και στον πολιτιστικό χώρο, όπου εμφανίζονται νέα λογοτεχνικά έντυπα, εντείνεται η πολεμική αναφορικά με το γλωσσικό ζήτημα, ενώ η δημοτική, η οποία έχει επικρατήσει στην ποίηση, αρχίζει να κατακτά και την πεζογραφία. Ταυτόχρονα, συγγραφείς και μεταφραστές της εποχής στρέφονται στην Ευρώπη, και κατά κύριο λόγο στην Γαλλία, και μεταφέρουν νεωτεριστικά στοιχεία στην χώρα μας. Από την άλλη πλευρά, εμφανίζεται και η επιστήμη της λαογραφίας με τον Ν.Γ. Πολίτη, έναν λόγιο που το όνομα του συνδέθηκε με τη διοργάνωση του πρώτου ελληνικού διαγωνισμού διηγήματος από του περιοδικό Εστία, το 1883 (Μουλλάς, 1999). Ως εκ τούτου, σε αυτή την εποχή κάνει την εμφάνιση του ο Παπαδιαμάντης, προερχόμενος από μια κοινωνία κλειστή, αγροτική, προσηλωμένη στις παραδοσιακές αξίες και σε μια διαρκή προσπάθεια διατήρησης μιας αμυντικής στάσης. Η κοινωνία της Σκιάθου, και μετέπειτα η γειτονιά που διέμενε ο Παπαδιαμάντης στην Αθήνα, αποτελεί ουσιαστικά και το περιεχόμενο των έργων του, όπου ο κόσμος αποτελείται από απλοϊκούς και αγνοημένους ανθρώπους, φτωχούς και νοικοκυραίους, από την σκιαθίτικη κοινωνία και την αθηναϊκή συνοικία. Για αυτό τον λόγο, πολλοί μελετητές διακρίνουν τα έργα του σε σκιαθίτικα και αθηναϊκά (Πολίτου – Μαρμαρινού & Ντενίση, 2009).

Με βάση την εν λόγω διάκριση των έργων του Παπαδιαμάντη, παρατηρείται ότι:

- Από τα 167 διηγήματα που έγραψε ο Παπαδιαμάντης, μόλις τα 46 είναι αθηναϊκά, και είναι λιγότερο ποιητικά συγκριτικά με τα σκιαθίτικα, χωρίς να απουσιάζει εντελώς. Ωστόσο, σε αυτά τα διηγήματα, η περιγραφή της φύσης απουσιάζει, καθώς εμφανίζονται ελάχιστες αναφορές σε αυτή. Πιο συγκεκριμένα, οι αναφορές στη φύση γίνονται στα εξής αθηναϊκά διηγήματα:

- Στο «Εξοχικόν κρούσμα», όπου αποτυπώνεται η συνήθεια του αφηγητή να κάνει περιπάτους στα εξοχικά κέντρα ή στα προάστια της πόλης, προκειμένου να αναπνεύσει δροσερό αέρα.
 - Στο «Θαλάσσωμα», όπου περιγράφεται μια καταιγίδα και τα πλημμυρικά φαινόμενα που αυτή επέφερε.
 - Στο «Η γραία και η θύελλα», όπου αναφέρει ότι *«Η βοή του φοβερού τυφώνος και τ' ουρανού ο ζόφος των αστραπών ο σμάραγδος είχαν αφήσει έμπληκτα πολλά ευαίσθητα, ασθενή πλάσματα»*.
 - Στο «Το ζωντανό κιβούρι μου», όπου περιγράφει την αυλή ενός σπιτιού στην Αθήνα ως εξής *«Εντός του δρυφάκτου και προ της θύρας μου, ήτο μια εξάισια κληματαριά, με πλουσιώτατον φύλλωμα, αποτελούσα την μικράν αυλήν μας – άντρον σκιάς και δρόσου»*.
 - Στο «Οι φιλόστοργοι», όπου περιγράφεται η επίσκεψη της κυρά – Πράπως στη νονά της, στα Πατήσια, η οποία διατηρούσε στην αυλή της οικόσιτα ζώα.
 - Στο «Ψυχοκόρη», όπου περιγράφεται η περιοχή του Λυκαβητού και η δεξαμενή. Στην οποία υπήρχαν πρασιές, καλαμώνες και λεύκες, όπου συναθροίζονταν σοβαροί άντρες και συζητούσαν τα νέα της ημέρας.
 - Στο «Τα καλαμπούρια του δασκάλου», αναφέρεται ότι παλαιότερα υπήρχαν πολλά δέντρα στην Αθήνα *«κοσμούντα τα οδούς και τας πλατείας της πρωευούσης»*, που τα ονόμαζε ως *«δενδρείκελα»*, λογοπαίγνιο με την λέξη *«ανδρείκελα»*.
 - Στο «Η βλαχοπούλα», υπάρχουν αρκετές αναφορές στη φύση, αλλά εστιάζουν κυρίως στην έλλειψη πρασίνου στην Αθήνα και στην κοντινή ύπαιθρο.
- Από την άλλη πλευρά, τα περισσότερα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, και πιο συγκεκριμένα τα 123 από τα 167, εντάσσονται στην κατηγορία σκιαθίτικα, όπου υπάρχουν πολλές και σημαντικές αναφορές στο φυσικό περιβάλλον. Ακολούθως, εντοπίζονται να υπάρχουν οι εξής αναφορές στο φυσικό τοπίο:

- Στο «Θέρος – Έρος», ο Παπαδιαμάντης αναφέρει *«Μεθυστικόν άρωμα ανήρχετο από των απειράριθμων ανθών, οι φράκται των αμπέλων έθαλλον με αγραμπελιά, και μ' αιγοκλήματα και με ακανθώδεις θάμνους, τινές των αγρών εφαιόντο αιμάσσοντες εις τας πρώτας ακτίνας του ηλίου από χιλίας μυριάδας παπαρούνας. Αναμίλλως ήνθουν το χαμαίμηλον και η καυκαλήθρα και η μολοχάνθη, τα αστεράκια και τα κιτρινούλια επρόβαλλον δειλώς τα ασθενείς κεφαλάς των εν μέσω της υπερκόμπου αφθονίας των κατερύθρων μηκώνων σημειούντων την υπεραίμιαν του έαρος. Ανώνυμα τινα ανθύλλια, χόρτα σταχυοειδή, σπαράγγια ακανθωτά και βεργιά και άλλα αναμειγνύοντο εν μέσω του απείρου πλούτου της Χλωρίδος. Ήτο η Πρωτομαγιά η θεσπεσία, ήτο η άνοιξις εν πληθώρα ζωής, έτοιμη να παραδώση το σκήπτρον εις το δρεπανοφόρον θέρος».*
- Στο «Αερικό στο Δέντρο», αναφέρει *«Κάτω στα Βουρλίδια, καθώς κατηγορίζεις από τις Βίγλες, ανάμεσα Πλατάνα και Πετράλωνο, σιμά στις Γανωτίνας τον Μύλον, εκεί κατεβαίνει το ρεύμα χείμαρρος, νάμα, δρόσος και ίαμα, από τα όρη του Θεού. Εκεί ευφροσύνη όρνεων, επαύλεις Σειρήνων, και καλάμη και χλόη. Όλα τ' ανήλικα παιδιά των αγροδιαίτων αυτών οικογενειών συνηγέλαζοντο καθημερινώς προς το βάθος της ρεματιάς, κυλιόμενα μέσα εις τα παχέα χόρτα, ανάμεσα εις τας πυκνάς λόχμας και τους καλαμώνας, παίζοντα εις τον ίσκιον των βαθυφύλλων δένδρων...».*
- Στο «Υπό την βασιλικήν δρυν», αναφέρει *«Ήμην κατάκοπος, κάθιδρος και πνευστιών. Άμα έφθασα, ερρίφθην επί της χλόης, εκυλίσθην επάνω εις παπαρούνες και χαμολούλουδα. Αλλ' όμως ησθανόμην κρυφήν ευτυχίας, ονειρώδη απόλαυσιν. Ερρέμβαζον, αναβλέπων εις τους κλώνους της τους κραταιούς και ανοιγόκλειον ηδυπαθώς τα χείλη εις την πνοήν της αύρας της, εις τον θρούν των φύλλων της. Εκατοντάδες πουλιών ανεπαύοντο εις τους κλώνους της, έμελπον τρελά τραγούδια... Δρόσος, άρωμα και χαρμονή εθώπευον την ψυχήν μου...».*
- Στο «Ερημο μνήμα», αναφέρει *«Άνθη και κηρία, στεναγμοί και μοσχολίβανον, τροπάρια και μοιρολόγια, του ανέμου το φύσημα εις τους πελώριους κλώνας των πλατάνων, των αναδενδράδων το σείσιμον, και*

της μεγάλης κρήνης ο ρόχθος με των ρυάκων το κελάρυσμα και το αμυδρόν, μεμακρυσμένον μινύρισμα των αηδόνων, όλα συναπετέλεσαν έναν «θρήνον, και μέλος, και ουαί», δια να κλαύσουν ένα άμοιρον νέον, όστις είχε διέλθει τον κόσμον ως κάπνου σκιά, και ως ενύπνιον εγειρομένου, κι ως πέταλον ρόδου όπου το επήρε στ' άόρατα πτερά της, και το επήγε μακράν, μια αελλώδης ριπή ανέμου».

- Στο «Καμίνι», ο Παπαδιαμάντης περιγράφει τα χωράφια, και πιο συγκεκριμένα, αναφέρει «Οι παπαρούνες, αφού έβαψαν με αίμα όλους τους κάμπους και τα χωράφια, τας έδρεψαν, τα εθέρισαν οι μάγκες, τ' αγιόπαιδα του χωριού, και κινδυνεύουν να εξαλειφθούν προ της ώρας: μόνος ο Γιαννάκης ο Απόζερβος, το ζαρωμένον παλιόπαιδο της γρια-Γκαβαλοΐνας, έκοψε παραπάνω από δέκα χιλιάδες απ' αυτά τα κόκκινα στολίδια του κάμπου».
- Στο «Οι ελαφροΐσκιωτοι», αναφέρει επίσης «Ολόγυρα αι ευωδιαί του θύμου, του σχοίνου, της φασκομηλέας, του υσσώπου, ανήρχοντο ως δι' ακάπνου θυμιατηρίου, θυμίαμα εις τον ουράνιον θόλον. Η χλόη της κοιλάδος, τάπης ατίμητος της φύσεως, εξηπλούτο φθάνουσα μέχρι των άκρων ορίων της εις τους θάμνους, οι θάμνοι ανείρπον μέχρι της λόχμης εις την μέσην του βουνού, και η λόχμη ανεπτύσσετο εις το δάσος από την μέσης έως την κορυφήν».

Τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη ξεκίνησαν να γράφονται το 1887 και η παραγωγή τους συνεχίστηκε έως και το 1910, με το πρώτο από αυτά να δημοσιεύεται στην «Εφημερίδα» με τίτλο «Το Χριστόψωμο». Ακολουθώντας, τα έργα του Παπαδιαμάντη μπορούν να χωριστούν ως εξής, σε τρεις περιόδους:

- Η πρώτη περίοδος είναι η περίοδος των τριών μυθιστορημάτων, «Η μετανάστις», «Οι έμποροι των εθνών» και «Η γυφτοπούλα», και του ιστορικού αφηγήματος «Χρήστος Μηλιόνης», τα οποία έχουν ως κοινό γνώμονα την μεγαλύτερη ή μικρότερη κίνηση τους σε ιστορικό έδαφος, και περιστρέφονται γύρω από την επανάσταση.
- Η δεύτερη περίοδος ξεκινά με το πρώτο του διήγημα, «Το Χριστόψωμο» και τελειώνει το 1897, με το «Έρωσ – Ήρωσ».

- Η τρίτη περίοδος ξεκινά το 1898, με το διήγημα «Γούτου – Γουπατού» και τελειώνει το 1910 με το διήγημα «Ο αντίκτυπος του νου».

Ακολούθως, τα έργα του Παπαδιαμάντη κατηγοριοποιούνται ως εξής:

- Μυθιστορήματα:
 - Η γυφτοπούλα
 - Η μετανάστις
 - Οι έμποροι των εθνών
- Νουβέλες
 - Βαρδιανός στα Σπόρκα
 - Η φόνισσα
 - Τα ρόδινα ακρογιάλια
 - Χρήστος Μηλιόνης
- Διηγήματα
 - Αγάπη στον κρεμνό
 - Άγια και πεθαμένα
 - Άλλος τύπος
 - Αμαρτίας φάντασμα
 - Ανθός του γιαλού
 - Αποκριάτικη νυχτιά
 - Απόλαυσις στη γειτονιά
 - Άσπρης σαν το χιόνι
 - Άψαλτος
 - Για τα ονόματα
 - Για την περηφάνεια

- Γουτού γουπατού
- Γυνή πλέουσα
- Εξοχική Λαμπρή
- Εξοχικόν κρούσμα
- Έρημο μνήμα
- Έρημη στα ξένα
- Έρωσ – Ήρωσ
- Η άκληρη
- Η αποσώστρα
- Η βλαχοπούλα
- Η γλυκοφιλούσα
- Η γραία κ' η θύελλα
- Η δασκαλομάννα
- Η επίσκεψις του αγίου Δεσπότη
- Η θητεία της πενθεράς
- Η θεοδικία της δασκάλας
- Η ξομπλιαστήρα
- Η κάλτσα της Νώενας
- Η μακρακιστίνα
- Η μαούτα
- Η μαυρομαντηλού
- Η νοσταλγός
- Η Ντελησυφέρω
- Η πεποικιλμένη

- Η πιτρόπισσα
- Η σταχτομαζώχτρα
- Η στοιχειωμένη καμάρα
- Η συντέκνισσα
- Η τελευταία βαπτιστική
- Η τύχη απ' την Αμέρικα
- Η φαρμακολύτρια
- Η φωνή του δράκου
- Η χήρα παπαδιά
- Η χήρα του Νεομάρτυρος
- Η χολεριασμένη
- Η χτυπημένη
- Θάνατος κόρης
- Θέρος – Έρωσ
- Κοινωνική αρμονία
- Κοκκώνα θάλασσα
- Λαμπριάτικος ψάλτης
- Με τον πεζόβολο
- Μια ψυχή
- Μικρά ψυχολογία
- Ναυαγίων ναυάγια
- Νεκρός ταξιδιώτης
- Ο αβασκαμός του Αγά
- Ο αειπλάνητος

- Ο αλιβάνιστος
- Ο Αμερικάνος
- Ο Ανάκατος
- Ο Γαγάτος καί τ' άλογο
- Ο Γείτονας με το λαγούτο
- Ο Διδάχος
- Ο Έρωτας στα χιόνια
- Ο Κακόμης
- Ο Καλόγερος
- Ο Κοσμολαΐτης
- Ο Ξεπεσμένος δερβίσης
- Ο Πανδρολόγος
- Ο Πανταρώτας
- Ο Πεντάρφανος
- Ο Πολιτισμός εις το χωρίον
- Ο Σημαδιακός
- Ο Τυφλοσύρτης
- Ο Χαραμάδος
- Ο Χορός εις του κ. Περιάνδρου
- Οι Δύο δράκοι
- Οι Ελαφροΐσκιωτοι
- Οι Κουκλοπαντρείες
- Οι Λίρες του Ζάχου
- Οι Μάγισσες

- Οι Ναυαγοσώσται
- Οι Παραπονεμένες
- Οι Χαλασσοχώρηδες
- Ολόγυρα στη λίμνη
- Όνειρο στο κύμα
- Παιδική Πασχαλιά
- Πάσχα ρωμέικο
- Πατέρα στο σπίτι
- Ποία εκ των δύο
- Ρεμβασμός του Δεκαπενταυγούστου
- Σταγόνα νερού
- Στην Αγ. Αναστασιά
- Στο Χριστό, στο Κάστρο
- Στρίγγλα μάννα
- Τ' Αγνάντεμα
- Τ' Αερικό στο δέντρο
- Τ' Αστεράκι
- Τ' Μπούφ' του π'λί
- Τα Δαιμόνια στο ρέμα
- Τα Δυό κούτσουρα
- Τα Δυό τέρατα
- Τα Καλαμπούρια ενός δασκάλου
- Τα Κρούσματα
- Τα Λιμανάκια

- Τα Πτερόεντα δώρα
- Τα Συχαρίκια
- Τα Χριστούγεννα του τεμπέλη
- Της Δασκάλας τα μάγια
- Της Κοκκώνας το σπίτι
- Το Γιαλόξυλο
- Το Γράμμα στην Αμερική
- Το Ενιαύσιον θύμα
- Το Θαλάσσωμα
- Το Θαύμα της Καισαριανής
- Το Καμίνι
- Το Κρυφό Μανδράκι
- Το Μυρολόγι της φώκιας
- Το «Νάμι» της
- Το Νησί της Ουρανίτσας
- Το Πνίξιμο του παιδιού
- Το Σπιτάκι στο λιβάδι
- Το Τυφλό σοκκάκι
- Το Χριστός Ανέστη του Γιάννη
- Το Χριστόψωμο
- Το Ψοφίμι
- Τρελλή βραδυά
- Υπηρέτρα
- Υπό την βασιλικήν δρύν

- Φιλόστοργοι
- Φορτωμένα κόκκαλα
- Φτωχός άγιος
- Φώτα – Ολόφωτα
- Χωρίς στεφάνι
- Ωχ! Βασανάκια
- Ποιήματα
 - Στην Παναγίτσα στο Πυργί
 - Προς την μητέρα μου
 - Δέησις
 - Έκπτωτος ψυχή
 - Η κοιμισμένη βασιλοπούλα
 - Το ωραίον φάσμα
 - Εις τους αδελφούς Γιαννάκην και Κώστα Γ. Ραφτάκη
 - Νύχτα βασάνου
 - Επωδή παπά στη χολέρα
 - Το τραγούδι της Κατίνας
 - Εις ιπεύουσαν Παναγυριώτισσαν
 - Έρωτες στα κοπριά
 - Στην Παναγία τη Σαλονικιά.

4.3 Διάκριση και πρόσληψη του έργου του Παπαδιαμάντη

Την περίοδο που εμφανίζεται ο Παπαδιαμάντης, ως συγγραφέας, στην Ελλάδα συμβαίνουν πολλές και σημαντικές αλλαγές, καθώς πραγματοποιείται μια ραγδαία αστικοποίηση και η πρωτεύουσα της χώρας εμφανίζεται εκτεθειμένη σε διάφορες ιδεολογικές και πολιτισμικές επιδράσεις και ρεύματα, που προέρχονται από την Ευρώπη. Παράλληλα, αυτή την περίοδο γίνεται και η προσάρτηση της Θεσσαλίας στο Ελληνικό κράτος, και λίγο αργότερα, η χώρα οδηγείται, σταδιακά, στη χρεοκοπία, εξαιτίας των δανείων και τις υπερχρεώσεις του Δημοσίου. Αυτές οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις, αποτυπώνονται και στον πολιτιστικό χώρο, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται νέα λογοτεχνικά έντυπα, να οξύνεται η αντιπαράθεση στο γλωσσικό ζήτημα και η δημοτική διάλεκτος, η οποία έχει επικρατήσει στην ποίηση, να επεκτείνεται και στην πεζογραφία. Επιπρόσθετα, οι συγγραφείς, οι μεταφραστές και οι κριτικοί της εποχής, στρέφονται προς την Ευρώπη, και κυρίως προς την Γαλλία, από την οποία και δανείζονται νεωτεριστικά στοιχεία, ώστε να δημιουργήσουν μια νέα τάξη πραγμάτων στην Ελλάδα. Από την άλλη πλευρά, εμφανίζεται και η επιστήμη της λαογραφίας, με τον Πολίτη, το 1883, να διοργανώνει τον πρώτο ελληνικό διαγωνισμό διηγήματος, στο περιοδικό «Εστία», ο οποίος οδήγησε τελικά στη θεμελίωση της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της διάδοσης του μυθιστορήματος στη χώρα μας, έχοντας ως βασική έμπνευση ζητήματα που πηγάζουν από την ελληνική ιστορία. Η ελληνική κοινωνία της συγκεκριμένης εποχής, εμφανίζεται να διέπεται από ένα μεγάλο σύνολο αντιφατικών ιδεολογικών τάσεων, καθώς κυριαρχεί *«το άνοιγμα προς την Ευρώπη, που συμβαδίζει με την κατοχύρωση του κατεστημένου, η ρήξη με το παρελθόν με τη συνέχισή του, η επιστημονική μελέτη της ελληνικής πραγματικότητας και ταυτόχρονα η συγκάλυψη των αντιθέσεών της»* (Μουλλάς, 1999: κδ’).

Ως εκ τούτου, στην εποχή αυτή που λαμβάνουν χώρα οι προαναφερόμενες ραγδαίες αλλαγές, από την έντονη αστικοποίηση ως και τη σημαντική διάδοση του ορθολογισμού, κάνει την εμφάνιση του στα γράμματα ο Παπαδιαμάντης, προερχόμενος από μια κλειστή, αγροτική κοινωνία, προσηλωμένη στις παραδοσιακές αρχές και αξίες, η οποία τείνει να διατηρεί τελικά μια αμυντική στάση. Το περιεχόμενο της τέχνης του Παπαδιαμάντη, είναι εμπνευσμένο από την μικρή κοινότητα της Σκιάθου και την μικρή γειτονιά της Αθήνας, μετέπειτα, όπου και διαμένει. Ο κόσμος του επομένως, είναι ο κόσμος των απλοϊκών και αγνοημένων, των φτωχών και των νοικοκυραίων της σκιαθίτικης κοινωνίας και της αθηναϊκής γειτονιάς. Έτσι, με βάση την προέλευση τους, όπως ήδη έχει αναφερθεί, τα έργα του κατηγοριοποιούνται σε σκιαθίτικα και αθηναϊκά (Πολίτου – Μαρμαρινού & Ντενίση, 2009). Επιπλέον, σημειώνεται ότι οι

κριτικοί ξεκίνησαν να αναφέρονται στον Παπαδιαμάντη, ως εκφραστή της εθνικής ψυχής, που διακρίνεται από την αγάπη του προς την εκκλησία και τη βαθιά του πίστη, τη λατρεία για την ελληνική φύση, αλλά και τον ειρηνικό και ήσυχο βίο του. Παράλληλα ο Παλαμάς, τον θεωρεί ως την έκφραση της νέας ελληνικής ψυχής, υπό την έννοια της υπερβατικής δόμησης των αντιθέσεων (Φαρίνου – Μαλαματάρη, 2005).

Οι διαμάχες σχετικά με τον Παπαδιαμάντη και τα έργα του, παρατηρούνται να έχουν ξεκινήσει ήδη κατά τη διάρκεια της ζωής αυτού, και έως σήμερα εξακολουθούν να υφίστανται, με κάποιους να τον περιγράφουν ως πρώτο και ανυπέρβλητο στην ηθικογραφική μυθοπλασία, ενώ κάποιους άλλους να τον χαρακτηρίζουν ως έναν ακόμα συμβατικό ηθογράφο της εποχής. Παρ' όλα αυτά, ο Παπαδιαμάντης αποτελεί, όπως φαίνεται ήδη από τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, έναν από τους σημαντικότερους Έλληνες διηγηματογράφους με εκτενές αφηγηματικό έργο, το οποίο αποτελείται από 3 μυθιστορήματα, 2 κοινωνικά μυθιστορήματα ή νουβέλες, και 170 περίπου διηγήματα. Ακολούθως, ο Παπαδιαμάντης στη λογοτεχνική του παραγωγή εμφανίζεται, να είναι ενιαίος και τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του να είναι, ως επί το πλείστον, ανάμεικτα, τόσο κατά τα πρώτα του διηγήματα, όσο και στα τελευταία. Ως εκ τούτου, συνυπάρχουν ηθικογραφικά, ρεαλιστικά, λυρικά και κοινωνικά στοιχεία σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μη δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός καμίας περιόδου με κάποιο από τα παραπάνω γνωρίσματα, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις επικρατεί το ένα περισσότερο, ενώ σε άλλες το άλλο (Βαλέτας, 1995).

Κεφάλαιο 5: Η αποτύπωση του Μεσογειακού τοπίου στα έργα του Παπαδιαμάντη και η διδακτική αξιοποίηση τους στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή

5.1 Η αποτύπωση του Μεσογειακού τοπίου στα έργα του Παπαδιαμάντη

Σύμφωνα με τις προγραμματικές δηλώσεις του Παπαδιαμάντη στον «Λαμπριάτικο Ψάλτη», η περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος νοείται ως ένας από τους βασικούς συγγραφικούς στόχους του, καθώς *«Τὸ ἐπ’ ἐμοί, ἐνόσω ζῶ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δεν θὰ παύσω πάντοτε... νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστὸν μου, να περιγράψω μετ’ ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ να ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἤθη»*, αποτελεί μια φράση στην οποία περικλείεται η πεμπτουσία του έργου του (Τριανταφυλλόπουλος, 1981:517). Ωστόσο, δεν εντοπίζεται στα έργα του μια απλή φυσιολατρία, αλλά μια ερωτική σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον, η οποία εκτείνεται από το θρησκευτικό αίσθημα που υποβάλλει η φύση ως δημιουργήμα του Θεού, ως την παγανιστική και αισθησιακή σύλληψη ενός τοπίου (Ζαμάρου, 2000). Οι περιγραφές του Παπαδιαμάντη για την φύση φανερώνουν, ότι ο κόσμος είναι αντινομικός, καθώς είναι ταυτόχρονα ειδωλολατρικός και χριστιανικός, αγαθός και δαιμονικός, ερωτικός και σεμνότυφος, άγριος και ήμερος, μελίχιος και βίαιος. Ωστόσο σε κάθε περίπτωση, η φύση και ο άνθρωπος είναι αλληλένδετα στοιχεία αυτού του κόσμου, και μπορούν να επηρεάσουν το ένα το άλλο. Για τον Παπαδιαμάντη, η φύση αποτελεί ένα αυτόνομο δημιουργήμα που περιλαμβάνει τόσο την απόλυτη ομορφιά, όσο και τη δυνατότητα να χαρίσει απόλυτη ομορφιά και ειλικρινή ευτυχία στους ανθρώπους που ζουν κοντά σε αυτή.

Η φύση στα έργα του Παπαδιαμάντη αποκτά και λειτουργικό ρόλο, καθώς νοείται ως ένας σημαντικός διαμορφωτικός παράγοντας για την έκβαση της ιστορίας, και τείνει να επηρεάζει πολλές φορές τις πράξεις των χαρακτήρων. Μέσα από τις ποικίλες περιγραφές της φύσης, που στοχεύουν στην αμεσότητα της επαφής, και του στενού δεσμού του εκάστοτε ήρωα με το φυσικό περιβάλλον, φαίνεται να δημιουργείται ένα αρκαδικό τοπίο ευτυχίας, το οποίο οδηγεί στην εύρεση των κατάλληλων συνθηκών για να ανάπτυξη της εκάστοτε ιστορίας. Επιπλέον, η ίδια η φύση, τις περισσότερες φορές, είναι αυτή που επηρεάζεται από τη παρουσία και τις ενέργειες των ηρώων. Παράλληλα, θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι ολόκληρη η ζωή του Παπαδιαμάντη σημαδεύεται και ερμηνεύεται από το φυσικό περιβάλλον της Σκιάθου,

με τη φύση να μην αποτελεί για αυτόν ένα αντικείμενο έρευνας και παρατήρησης, αλλά να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το ίδιο στοιχείο της ζωής του (Κεσελόπουλος, 1991). Συνεπώς, με αφορμή την προσωπική του νοσταλγία, ο Παπαδιαμάντης παρουσιάζει ένα κόσμο λουσμένο στο φως και την ομορφιά, με γλαφυρές και πολύ ζωντανές περιγραφές των θαλασσινών τοπίων. Όλος ο πλούτος της ελληνικής φύσης παρουσιάζεται στα έργα του Παπαδιαμάντη. Πλούτος όπως είναι οι ποικιλίες από βάτα, τα πολυτρίχια, τα σπαράγγια, τα βέργια, οι μυρσίνες, οι αγριομαστίχες, οι αγριαμπελιές, τα αιγοκλίματα, τα χαμομήλια, τα μολοχάνθια, τα κιτρινούλια, τα αστεράκια, οι αγριελιές, οι ροδιές, οι αμυγδαλιές, οι βελανιδιές και οι καστανιές, προκαλώντας τον θαυμασμό του αναγνώστη για την βιοποικιλότητα της φύσης (Κανταράκη, 2012).

Τα έργα του Παπαδιαμάντη καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα βιοποικιλότητας, καθώς υμνούν τη φύση και υποδεικνύουν τη στάση και τη συμπεριφορά που θα πρέπει να έχει ο άνθρωπος απέναντι σε αυτή. Παράλληλα, δημιουργούν και μια μεγάλη σύνθετη εικόνα, ως προς την ποικιλία των φυτών και των ζώων, τα οποία κατοικούν στο φυσικό περιβάλλον, παρέχοντας αυθεντικά και έγκυρα στοιχεία για κάθε επιστημονική θεώρηση (Ψαριώτης, 2000). Ακολουθώς, πλάτανοι, καρυδιές, δρύες, φτελιές, αγριαμπελιές, καστανιές, βελανιδιές και «ανώνυμα τينا ανθύλλια, χόρτα σταχυοειδή, σπαράγγια, ακανθωτά και βεργιά και άλλα ανεμειγνύοντο εν μέσω του απείρου πλούτου της χλωρίδας» (Τριανταφυλλόπουλος, 1981: 186).

5.2 Παιδαγωγικό πλαίσιο και τρόποι διδακτικής αξιοποίησης των έργων του Παπαδιαμάντη στην περιβαλλοντική εκπαίδευση στην ειδική αγωγή

Σύμφωνα με τα νέα Προγράμματα Σπουδών του Γυμνασίου, συστήνεται η συνανάγνωση κειμένων ως παράλληλων κειμένων, και κυρίως εκείνων που είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο σε ψηφιακή μορφή, όπως συμβαίνει και με τα κείμενα του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Επιπλέον, προτείνεται και η διδασκαλία ολόκληρων λογοτεχνικών κειμένων ή βιβλίων, προκειμένου να προσεγγίζεται ολιστικά ένα έργο, και όχι αποσπασματικά. Επομένως, τα νέα Προγράμματα Σπουδών στοχεύουν στην προώθηση της διασύνδεσης γνωστικών αντικειμένων, της σφαιρικής ανάλυσης βασικών ζητημάτων και της προβολής της διαθεματικότητας στη σχολική πράξη, όπως αυτή νοείται ως μια διεργασία ενίσχυσης της γενικής παιδείας (Αλαχιώτης, 2002). Ως εκ τούτου, γνώσεις και δεξιότητες ποικίλων

διδασκικών περιοχών συνδέονται, αξιοποιούνται οι βιωματικές εμπειρίες των μαθητών και αναπτύσσεται η συνεργασία και η συλλογικότητα. Η μεθοδολογία που θεωρείται ως η καταλληλότερη, για αυτό και επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί τις περισσότερες φορές στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, είναι η μέθοδος Project και η διδασκαλία σε ομάδες. Οι εν λόγω ομάδες παρέχουν τη δυνατότητα στους μαθητές, να αναλάβουν ρόλους και πρωτοβουλίες, υπερπηδώντας τα ατομικά όρια σκέψης και πράξης αυτών, όρια που κανένα μέλος της ομάδας δεν θα μπορούσε να ξεπεράσει μεμονωμένα (Ματσαγγούρας, 2002). Επιπλέον, μέσα από την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία εντοπίζεται να εφαρμόζεται η ανακαλυπτική πορεία της δόμησης της νέας γνώσης, πάνω σε ήδη κερκτημένες γνώσεις. Έτσι, οι μαθητές μπορούν να αναπτύξουν και να εξελίξουν ικανότητες που σχετίζονται με την παρατήρηση, τον προβληματισμό, τη δημιουργία διαλόγου, την αναζήτηση πληροφοριών και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Παράλληλα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην περίπτωση των ομαδοσυνεργατικών μεθόδων, περιορίζεται στα καθήκοντα της εμπύχωσης και του συντονισμού της μαθησιακής διεργασίας (Κορδάκη, χ.χ.). Η μέθοδος project και η διδασκαλία σε ομάδες, τείνουν να διευκολύνουν τη διαφοροποιημένη διδασκαλία, όπως επίσης και την εναρμόνιση διαφόρων και ποικίλων αναγκών. Το γεγονός αυτό, μπορεί να βοηθήσει στην ανάδειξη των ταλέντων και των ικανοτήτων του συνόλου των μαθητών, ανεξάρτητα από το αν αυτοί εντάσσονται στους «ικανούς» μαθητές ή στους «αδύναμους» μαθητές (Υπουργείου Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων, 2011). Ταυτόχρονα, στη διδακτική προσέγγιση των λογοτεχνικών έργων, πέρα από τις προαναφερόμενες μεθόδους, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και η διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, η ολιστική και συγκριτική προσέγγιση, η κριτική σκέψη, η συστηματική προσέγγιση, ο εποικοδομισμός, και λοιπές άλλες μέθοδοι και τεχνικές, που δύνανται να αξιοποιηθούν στην περιβαλλοντική εκπαίδευση (Σταμάτης και συν., 2010). Επιπρόσθετα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν και οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας, μέσα από την αναζήτηση υλικού σε διαδικτυακές βάσεις δεδομένων και τη χρήση λογισμικών, που οδηγούν στην αλληλεπίδραση των μαθητών με τα στοιχεία που δομούν ένα διαδραστικό περιβάλλον μάθησης (Δημητρίου, 2005).

Παρ' όλα αυτά, η διδασκαλία ενός λογοτεχνικού κειμένου δεν μπορεί και δεν πρέπει να περιορίζεται σε μια επιφανειακή ανάγνωση και προσέγγιση του, αλλά θα πρέπει να συνδέεται με διάφορες δημιουργικές δραστηριότητες και να σχετίζεται άμεσα και άρρηκτα με άλλα διδακτικά αντικείμενα. Κατ' επέκταση, τα έργα του Παπαδιαμάντη μπορούν να συνδεθούν με τα Εικαστικά, την Μουσική, τη Θεατρική Αγωγή, την Ιστορία, την Πληροφορική, τα

Θρησκευτικά και τη Βιολογία, αλλά και με το μεγαλύτερο σύνολο των αντικειμένων, όπως επίσης και με τον κινηματογράφο, τη φωτογραφία και άλλες μορφές τέχνης και επιστήμης, προκειμένου να μελετηθεί υπό ένα διαθεματικό και διεπιστημονικό πρίσμα. Άλλωστε, σύμφωνα με τον Κόκκο (2010), η λογοτεχνία, ως έργο τέχνης, εάν προσεγγιστεί με συστηματικό τρόπο δύναται να ενισχύσει και να εμπλουτίσει τη μάθηση, μέσα από την προσθήκη κριτικών, στοχαστικών και συναισθηματικών διαστάσεων που μπορούν να ολοκληρώσουν τη γνώση. Ωστόσο ο ρόλος του εκπαιδευτικού σε αυτή την περίπτωση, κρίνεται ως βαρύνουσας σημασίας, καθώς καλείται να λειτουργήσει ως πρότυπο που θα εμφυσήσει στους μαθητές του την αγάπη και τον σεβασμό απέναντι στο περιβάλλον. Ο εκπαιδευτικός με γνώμονα την προσωπικότητα του, τις γνώσεις και το ενδιαφέρον του, θα οδηγήσει με τη σειρά του στη διαμόρφωση ενεργών μελλοντικών πολιτών που θα υιοθετούν έναν τρόπο ζωής, πλήρως εναρμονισμένο με το φυσικό περιβάλλον (Κυριακίδης, 2002).

Η παρούσα παιδαγωγική πρόταση αφορά την Α' Γυμνασίου, σε μια γενική τάξη, όπου φοιτούν και παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες, όπως είναι η δυσλεξία. Παράλληλα, θα στηρίζεται στο μάθημα της Νεοελληνικής Γλώσσας, αλλά όπως αυτή δύναται να ενταχθεί στα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, τα οποία συστήνονται για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Εστιάζοντας στην Α' Γυμνασίου, μια από τις τρεις ενότητες που συστήνεται για να διδαχθούν λογοτεχνικά κείμενα στο μάθημα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας θεωρείται ότι είναι το «Φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον», όπου δύνανται να ενταχθούν έργα του Παπαδιαμάντη, όπως είναι για παράδειγμα τα εξής:

- Υπό την βασιλικήν δρυν
- Η Μαυρομαντηλού
- Στην Αγι-Αναστασά
- Ο Νεκρός Ταξιδιώτης
- Ολόγυρα στη λίμνη
- Η Φαρμακολύτριά
- Στο Μέγα Γιαλό
- Τ' αερικό στο δέντρο
- Θέρος – Έρος
- Η Σταχτομαζώχτρα
- Βαρδιανός στα Σπόρκα

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο, ότι τα περισσότερα σκιαθίτικα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, που έχουν ήδη δημοσιευθεί στο διαδίκτυο, μπορούν να συμβάλουν με θετικό τρόπο στην αποτελεσματική και άμεση ευαισθητοποίηση των μαθητών αναφορικά με τα διάφορα ζητήματα που σχετίζονται με τη φύση, και να προκαλέσουν τον προβληματισμό, εν αντιθέσει με τα αθηναϊκά. Παράλληλα, οι εκπαιδευτικοί φαίνεται να έχουν τη δυνατότητα του εμπλουτισμού του υλικού των σχολικών εγχειριδίων με κείμενα και δραστηριότητες, τα οποία άπτονται των γνωστικών αναγκών και των ενδιαφερόντων των μαθητών, και ταυτόχρονα συμβαδίζουν και με τους στόχους που τίθενται από τα ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ (ΦΕΚ/303τ.β'/13-3-2003). Ως εκ τούτου, η παρούσα εργασία αποσκοπεί στην παρουσίαση μιας πρότασης για την αξιοποίηση των έργων του Παπαδιαμάντη από ομάδες που εκπονούν περιβαλλοντικά προγράμματα στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή.

5.3 Πρόταση δημιουργίας προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην ειδική αγωγή με βάση τη διδακτική αξιοποίηση των έργων του Παπαδιαμάντη

Μέσα από την μελέτη και την προσέγγιση των έργων του Παπαδιαμάντη, εντοπίζονται να υπάρχουν 8 θεματικές ενότητες, οι οποίες δύνανται να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της υλοποίησης προγραμμάτων περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στην ειδική αγωγή. Σύμφωνα πάντα με το θεωρητικό-παιδαγωγικό πλαίσιο που περιγράφηκε παραπάνω, προκειμένου να προσφερθούν στους μαθητές τα κατάλληλα και αναγκαία ερεθίσματα για τη δημιουργία προβληματισμού και για την ανάπτυξη της ευαισθητοποίησής τους, σε ζητήματα που σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον. Παρ' όλα αυτά, κρίνεται αναγκαίο να αναφερθεί αρχικά, πως οι μέθοδοι και οι δραστηριότητες που συστήνονται είναι ενδεικτικές, και μπορούν να διαφοροποιηθούν, ανάλογα με την ηλικία του μαθητικού δυναμικού, τις ανάγκες του, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και το αντιληπτικό του επίπεδο. Παράλληλα, τα διηγήματα που συστήνονται σε κάθε θεματική ενότητα, είναι επίσης ενδεικτικά, και συνδέονται με τους επιμέρους στόχους, όπως αυτοί παρουσιάζονται σε κάθε ενότητα. Θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ακόμα περισσότερα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, ενώ επίσης και εκείνα τα διηγήματα που προτείνονται σε κάθε ενότητα μπορούν να αξιοποιηθούν και σε άλλες ενότητες, πέρα από την συστημένη. Ως προς τα κριτήρια με τα οποία επιλέχθηκαν τα κείμενα, επιβάλλεται να αναφερθεί ότι δεν πρέπει να

υποτιμάται η αισθητική και η ποιητικότητα της ιστορίας, ούτε και η ικανοποίηση των στόχων που τίθενται κατά τον σχεδιασμό του προγράμματος. Μέσα από το εκάστοτε κείμενο, οι μαθητές, καλούνται να έρθουν σε επαφή με αξίες, να ενισχύσουν την κριτική τους σκέψη, να διασκεδάσουν και να δομήσουν την περιβαλλοντική τους συνείδηση. Κατά συνέπεια, προς αυτή την κατεύθυνση παρατηρείται να είναι αναγκαία και η ανάπτυξη της ορθολογικής - αναλυτικής σκέψης, με σκοπό το κείμενο να αναπτύξει μεγαλύτερη δυναμική (Προύσαλης, 2007). Περαιτέρω, αναφορικά με τις γλωσσικές δυσκολίες των κειμένων του Παπαδιαμάντη, τις οποίες πολλοί επικαλούνται και έχουν οδηγήσει στον εξοβελισμό αυτών στο Γυμνάσιο, μπορούν να παρακαμφθούν με τη βοήθεια της χρήσης των ηλεκτρονικών και λοιπών λεξικών, και της Πύλης για την Ελληνική Γλώσσα.

Στη σύγχρονη εποχή, στα περισσότερα σχολεία στη χώρα μας, λειτουργούν περιβαλλοντικές ομάδες, στα πλαίσια διαφόρων σχολικών δραστηριοτήτων, οι οποίες εντάσσονται σε αντίστοιχα περιβαλλοντικά προγράμματα. Κατ' επέκταση, τα έργα του Παπαδιαμάντη, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως αφορμή για ανάλογες δραστηριότητες μαθητών, ή ακόμα και για τον σχεδιασμό ολόκληρων project, βασισμένα στα διηγήματα του, ή και εμπλουτισμένα και με άλλα κείμενα παρεμφερούς περιεχομένου, σύγχρονα ή και διαχρονικά. Πιο συγκεκριμένα, στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, είναι δυνατόν να υλοποιηθούν προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, τα οποία θα πραγματοποιηθούν από το σύνολο των μαθητών ή και από ομάδα αυτών, ή ακόμα και από τμήματα ή τάξεις, ή και διασχολικά, με τη συμμετοχή έως και 35 μαθητών, προγράμματα τα οποία μπορούν να έχουν διάρκεια τουλάχιστον 5 μήνες, εκτός του σχολικού ωραρίου. Οι εν λόγω προκαθορισμένες θεματικές ενότητες που συστήνονται, μπορούν να λειτουργήσουν ως πηγές αφορμής, αλλά μπορούν επίσης και να χρησιμοποιηθούν σύμφωνα με τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση ενός ολοκληρωμένου ετήσιου περιβαλλοντικού προγράμματος. Επιπλέον, σε κάθε θεματική ενότητα διαμορφώνεται και ο επιμέρους στόχος, όπως επίσης αναλύονται και οι μέθοδοι που μπορούν να χρησιμοποιηθούν, και οι σχετικές δραστηριότητες.

5.4 Σχέδιο μαθήματος για την υλοποίηση της πρότασης αξιοποίησης των έργων του Παπαδιαμάντη

Σε αυτή την ενότητα, αρχικά, περιγράφονται ο σκοπός και οι γενικοί στόχοι, ενώ οι επιμέρους στόχοι αναφέρονται στην εκάστοτε θεματική ενότητα ξεχωριστά.

Τάξη: Α' Γυμνασίου.

Σκοπός: Ο σκοπός του προγράμματος που προτείνεται για την αξιοποίηση των έργων του Παπαδιαμάντη, είναι η ανάπτυξη της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των μαθητών μέσα από την αξιοποίηση του φυσιολατρικού άξονα αυτών.

Στόχοι: Οι μαθητές θα πρέπει:

- Να γνωρίσουν τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη από την οπτική της φυσιολατρικής τους διάστασης και της αισθητικής τους
- Να βιώσουν την ανάγνωση της λογοτεχνίας, ως απόλαυση, ψυχαγωγία και κριτική αγωγή στον πολιτισμό
- Να αναπτύξουν και να εμπλουτίσουν τη γλώσσα τους
- Να κατανοήσουν την ενότητα και την αλληλεπίδραση της φύσης και του ανθρώπου
- Να ευαισθητοποιηθούν για τα ζητήματα που αφορούν τα διάφορα περιβαλλοντικά προβλήματα
- Να αποκτήσουν αξίες και θετικές στάσεις απέναντι στο περιβάλλον
- Να αναπτύξουν οικολογική συνείδηση και να αναλάβουν δράση στην καθημερινή τους ζωή, ως προς την προστασία της φύσης
- Να αναπτύξουν ικανότητες και δεξιότητες που σχετίζονται με την υλοποίηση των δραστηριοτήτων στα πλαίσια της ομαδοσυνεργατικής προσέγγισης.

Α' Φάση: Αφόρμηση

Κατά τον πρώτο μήνα της λειτουργίας της περιβαλλοντικής ομάδας, θα πραγματοποιηθεί η γνωριμία των μαθητών μεταξύ τους, αλλά και με τους εκπαιδευτικούς που θα διευθύνουν το πρόγραμμα, θα αποφασιστεί η επιλογή του θέματος, η στοχοθεσία, η μεθοδολογία, θα γίνει ο χωρισμός των ομάδων και θα επιλυθούν διάφορα ζητήματα διαδικαστικής φύσης. Ακολούθως, ως αφόρμηση συστήνεται η επιλογή ορισμένων από τις παρακάτω δραστηριότητες:

- Η οπτικοποιημένη παρουσίαση ψηφιακού υλικού που να αφορά στη ζωή και το έργο του Παπαδιαμάντη (<https://www.youtube.com/watch?v=-rFQ6RnQLXA>)
- Ο διάλογος των μαθητών με τους φιλολόγους της σχολικής μονάδας
- Η προβολή ταινίας ή αποσπασμάτων ταινιών από τις κινηματογραφικές μεταφορές λογοτεχνικών έργων του Παπαδιαμάντη, όπως είναι για παράδειγμα:

- Το μοιρολόι της φώκιας (https://www.youtube.com/watch?v=jJDXbI_9WZ0)
- Όνειρο στο κύμα (<https://www.youtube.com/watch?v=AdU7kz2c0e8>)
- Η φόνισσα (<https://www.youtube.com/watch?v=jOGGu7bXHuM>)
- Η μελοποιημένη ποίηση Παπαδιαμάντη (<https://www.youtube.com/watch?v=gEfHzJcC8XY>)
- Η προβολή ντοκιμαντέρ περιβαλλοντικού περιεχομένου
- Η αναζήτηση πληροφοριών στο διαδίκτυο.

Εν συνεχεία, έπειτα από την αφόρμηση, θα χρησιμοποιηθεί η μέθοδος του καταγιγισμού ιδεών, με σκοπό οι μαθητές να εκφράσουν ελεύθερα τις ιδέες, τις απόψεις, τις σκέψεις και τα συναισθήματα τους (Δημητρίου, 2005).

Β' Φάση: Υλοποίηση προγράμματος

Εν συνεχεία, σύμφωνα με τον προαναφερόμενο σκοπό και τους γενικούς στόχους που έχουν διαμορφωθεί, όπως επίσης με βάση τις θεματικές ενότητες που επιλέχθηκαν για διερεύνηση, η κάθε ομάδα θα αναλάβει ένα συγκεκριμένο και διακριτό έργο, μέσα από τη χρήση διαφορετικών φύλλων εργασίας. Εδώ θα αναγράφονται οι δραστηριότητες που θα πρέπει να υλοποιήσουν, ισοδύναμες μεταξύ τους και σε πλήρη αντιστοίχιση με τους στόχους που τέθηκαν. Ακολούθως, θα μπορούσε στα φύλλα εργασίας να υπάρχουν ερωτήσεις που να σχετίζονται (Γιαννακοπούλου, 2006):

- Με το ίδιο το κείμενο, εστιάζοντας στο θέμα του έργου, στους χαρακτήρες, στο χώρο που πραγματοποιείται, στο χρόνο, τις συμπεριφορές των πρωταγωνιστών και το ύφος αυτού.
- Με εξωκειμενικές πληροφορίες, οι οποίες αφορούν στη γνωριμία με μια συγκεκριμένη εποχή και συγκρίσεις με άλλα κείμενα.
- Με δραστηριότητες παραγωγής δημιουργικού λόγου, ανάπτυξη δημιουργικής σκέψης και αισθητικής αντίληψης.
- Με συσχέτιση και αναλογία με προσωπικές εμπειρίες των μαθητών, όπως επίσης και τη σύνδεση τους με τη σημερινή εποχή.

Οι δραστηριότητες αυτές, κρίνεται σκόπιμο να μπορούν να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των μαθητών, να λειτουργήσουν ως πηγή έμπνευσης και να αξιοποιούν τα βιώματα και τα

συναισθήματα των μαθητών, με σκοπό να οδηγήσουν στην καλλιέργεια του κριτικού και δημιουργικού λόγου (Γκίβαλου – Κατσίκη, 1997).

Παράλληλα, κατά την προσέγγιση των έργων του Παπαδιαμάντη, θα ήταν επιθυμητό να εφαρμοστεί και η θεωρία της Αισθητικής της Πρόσληψης και Αναγνωστικής Ανταπόκρισης. Με βάση αυτή τη θεωρία, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται από το κείμενο στον αναγνώστη, και στον τρόπο πρόσληψης ή αναδημιουργίας του λογοτεχνικού έργου. Κατά συνέπεια, γίνεται κατανοητό ότι ο αναγνώστης είναι εκείνος που τελικά θα νοηματοδοτήσει και θα ερμηνεύσει το εκάστοτε λογοτεχνικό κείμενο, χρησιμοποιώντας την εμπειρία και τη συνείδηση του (Culler, 2000). Επιπλέον, όπως αναφέρει ο Scholes (1985), θα πρέπει οι μαθητές σταδιακά να αποκτήσουν έναν ικανοποιητικό βαθμό κειμενικής ικανότητας, η οποία άπτεται τριών επιμέρους αλληλένδετων δεξιοτήτων, αυτών της ανάγνωσης, της ερμηνείας και της κριτικής. Πιο συγκεκριμένα, η ανάγνωση συνδέεται με τη γνώση και την κατανόηση από τους αναγνώστες των κωδικών που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη σύνθεση ενός κειμένου και την περίπτωση της συγγραφής. Ως εκ τούτου, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να απευθύνει στους μαθητές ερωτήσεις που να τους ενθαρρύνουν να παράγουν δικά τους κείμενα. Η ερμηνεία, από την άλλη πλευρά, αφορά στην μετάβαση από τους κώδικες και τις αξίες, στην κατανόηση της στάσης που υιοθετεί ο συγγραφέας προς αυτούς, με αποτέλεσμα να οδηγεί στην εφαρμογή δραστηριοτήτων κριτικής σκέψης και ανάλυσης.

Έτσι, ο αναγνώστης καλείται να επιλέξει μεταξύ της αποδοχής ή της απόρριψης της θέσης του συγγραφέα. Αυτές οι αναγνωστικές ικανότητες των μαθητών, νοούνται ως ιδανικοί στόχοι που θα πρέπει να επιτευχθούν σταδιακά κατά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στα πλαίσια μιας μεικτής τυπικής τάξης.

Γ' Φάση: Αξιολόγηση και διάχυση

Η αξιοποίηση του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε περιβαλλοντικά ζητήματα, είναι δυνατόν να αποδειχθεί ιδιαίτερος ωφέλιμη για αυτούς, μέσα από την εφαρμογή διεργασιών αλλαγής και κριτικής στάσης, και μέσα από την ψυχαγωγική προσέγγιση της ανάγνωσης (Παπαδάτος, 2009). Συνεπώς, μετά τη συστηματοποίηση των αποτελεσμάτων στο σύνολο της τάξης, την παρουσίαση των επιμέρους εργασιών της κάθε ομάδας, τον εποικοδομητικό διάλογο και την επεξεργασία, θα πραγματοποιηθεί η σύνοψη των συμπερασμάτων, όπου θα αποτιμηθεί το πρόγραμμα και τα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα αυτού (Χοντολίδου, χ.χ.). Πιο συγκεκριμένα, θα

παρουσιαστεί στους άλλους μαθητές ή ακόμα και στους γονείς, στην τοπική κοινωνία και σε τοπικούς φορείς, μέσα από μια εκδήλωση, το υλικό που προέκυψε κατά την υλοποίηση του προγράμματος.

Θεματικές κατηγορίες διηγημάτων

Η βιοποικιλότητα της φύσης – Το οικοσύστημα

Προτεινόμενα διηγήματα: «Βαρδιανός στα Σπόρκα», «Θέρος – Έρος», «Ολόγυρα στην λίμνη», «Στην Αγί' Αναστασιά».

Στόχος: Ο στόχος της παρούσας θεματικής ενότητας είναι η γνωριμία των μαθητών με τη βιοποικιλότητα της φύσης στο παρελθόν, συγκριτικά με το σήμερα, και η κατανόηση της θετικής και αρνητικής επίδρασης της ανθρώπινης δραστηριότητας στο φυσικό περιβάλλον.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Συζήτηση σε ομάδες, μελέτη πεδίου με θέμα «Το τοπικό οικοσύστημα απειλείται».

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Συνάντηση με ειδικούς, όπως είναι για παράδειγμα οι περιβαλλοντολόγοι
- Συνεργασία με εκπαιδευτικούς διαφόρων ειδικοτήτων, όπως είναι οι βιολόγοι, οι χημικοί και οι φυσικοί
- Δραματοποίηση σκηνών του διηγήματος «Βαρδιανός στα Σπόρκα»
- Εικαστικές δραστηριότητες με αφορμή κάποιο από το προτεινόμενα διηγήματα
- Έκθεση φωτογραφίας από την προαναφερόμενη μελέτη πεδίου.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός, έπειτα από συνεννόηση με τον διευθυντή της σχολικής μονάδας και συναδέλφους εκπαιδευτικούς, θα καλέσει στο σχολείο έναν περιβαλλοντολόγο ή δασολόγο της περιοχής, με σκοπό να γίνει μια διάλεξη στους μαθητές αναφορικά με τη φύση, εστιάζοντας περισσότερο στο μεσογειακό τοπίο, και την προστασία της φύσης. Επιπλέον, θα υπάρξει και ο κατάλληλος χρόνος στο πέρας της διάλεξης, ώστε να διεξαχθεί η συζήτηση του περιβαλλοντολόγου με τους μαθητές, ώστε να επιλύσει απορίες που έχουν δημιουργηθεί.

Δραστηριότητα 2: Ο εκπαιδευτικός, εμπνευσμένος από τη διάλεξη του περιβαλλοντολόγου, σχεδιάζει έναν εκπαιδευτικό περίπατο στο κοντινότερο πάρκο, προκειμένου να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με τη φύση, και να δουν από κοντά διάφορα άνθη, φυτά και δέντρα. Ακολούθως, του ζητά να μαζέψουν διάφορα φύλλα και άνθη, ώστε να δημιουργήσουν το δικό τους φυτολόγιο. Έπειτα, επιστρέφοντας στην τάξη, ο εκπαιδευτικός μοιράζει στους μαθητές από ένα βιβλίο – φυτολόγιο, και τους ζητάει να κολλήσουν πάνω τα φύλλα και τα άνθη που έχουν μαζέψει, και από κάτω στον ειδικό χώρο να γράψουν το όνομα του φυτού. Ωστόσο, επειδή είναι δύσκολο οι μαθητές να γνωρίζουν τις ονομασίες των φυτών, με την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού και με τη βοήθεια του διαδικτύου, κάνουν αναζήτηση για να βρουν και να γράψουν τις ονομασίες στο κατάλληλο σημείο.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός διανέμει στους μαθητές ένα φύλλο εργασίας, όπου υπάρχει το εξής απόσπασμα από το έργο του Παπαδιαμάντη «Βαρδιάνος στα Σπόρκα», το οποίο διαβάζουν μέσα στην τάξη (Παράρτημα 1).

Μόλις ολοκληρωθεί η ανάγνωση, ο εκπαιδευτικός θα συζητήσει με τους μαθητές, ώστε να διερευνήσει σε ποιο βαθμό κατανόησαν το κείμενο, αλλά και να επεξηγήσει τις δύσκολες έννοιες που αυτό περιλαμβάνει, καθώς η γλώσσα του Παπαδιαμάντη είναι δύσκολη για τα παιδιά της συγκεκριμένης ηλικίας. Παράλληλα, θα συζητήσουν και για την αναπαράσταση του φυσικού τοπίου, όπως αυτό παρουσιάζεται στο απόσπασμα. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα εξηγήσει στους μαθητές ότι το απόσπασμα αυτό θα το διασκευάσουν και θα το αναπαραστήσουν σε θεατρική μορφή, και ότι κάποιοι θα είναι οι πρωταγωνιστές και θα πρέπει να μάθουν τα λόγια τους, ενώ οι υπόλοιποι μαθητές θα ασχοληθούν με τα σκηνικά και την μουσική υπόκρουση. Για να μην υπάρξουν διαφωνίες και μεροληψία, οι μαθητές θα ενταχθούν στις προαναφερόμενες ομάδες με κλήρωση. Ως εκ τούτου, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να παρέχει στους μαθητές που θα φτιάξουν τα σκηνικά διάφορα υλικά όπως χαρτόνια, μαρκαδόρους, περιοδικά (αν θέλουν να κάνουν κάποιο κολλάζ) και κόλλες, ενώ σε εκείνους που θα ασχοληθούν με την μουσική υπόκρουση, θα πρέπει να τους δώσει πρόσβαση σε ηλεκτρονικό υπολογιστή, ώστε να περιηγηθούν στο διαδίκτυο, στους κατάλληλους ιστότοπους, ώστε να επιλέξουν την μουσική που θεωρούν καταλληλότερη. Προς έμπνευση των μαθητών, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προβάλλει και το απόσπασμα από τη σειρά της ΕΡΤ, που βρίσκεται στο σύνδεσμο <https://www.dailymotion.com/video/x84m1bu>. Τέλος, οι μαθητές θα αναπαραστήσουν το απόσπασμα από το διήγημα του Παπαδιαμάντη που μελετήθηκε προηγουμένως.

Δραστηριότητα 4: Ο εκπαιδευτικός μπορεί να ζητήσει από τους μαθητές, σε συνέχεια της προηγούμενης δραστηριότητας, να τραβήξουν φωτογραφίες από τα σκηνικά ή το θεατρικό, ώστε να πραγματοποιήσουν έναν διαγωνισμό φωτογραφίας και τα έργα τους να παρουσιαστούν στο διάδρομο του σχολείου, ώστε όλοι οι εμπλεκόμενοι στην σχολική μονάδα, να μπορούν να τα δουν και να ψηφίσουν ποιο προτιμούν.

Φύση και διατροφή

Προτεινόμενα διηγήματα: «Χαραμάδος», «Γυνή πλέουσα», «Με τον πεζόβολο», «Τα συμβάντα στον Μύλο», «Βαρδιάνος στα Σπόρκα», «Η Σταχτομαζώχτρα».

Στόχος: Ο στόχος της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας είναι η καταγραφή από τους μαθητές των διατροφικών συνηθειών των κατοίκων της εποχής του Παπαδιαμάντη, και στη συνέχεια να συγκρίνουν τη διατροφή και την καταναλωτική συμπεριφορά της σημερινής εποχής.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Αντιπαράθεση απόψεων, Παιχνίδι ρόλων.

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Συνάντηση με ειδικούς επιστήμονες, όπως είναι ένας διατροφολόγος, για ενημέρωση για τον ρόλο της φύσης στη διατροφή
- Δημιουργία άρθρου και δημοσίευση του στην ιστοσελίδα του σχολείου, με θέμα διατροφή και φύση.
- Δημιουργία λόγου για τη στροφή των ανθρώπων στην υγιεινή διατροφή, ο οποίος θα αναγνωστεί σε εκδήλωση του σχολείου

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τους υπολοίπους εκπαιδευτικούς και τον διευθυντή της σχολικής μονάδας, μπορεί να έρθει σε επικοινωνία με έναν διατροφολόγο και να τον καλέσει να πραγματοποιήσει μια διάλεξη στους μαθητές, αναφορικά με τα προϊόντα διατροφής που παρέχει η φύση και την εξέλιξη τους με το πέρασμα των ετών. Με το πέρας της διάλεξης, οι μαθητές θα μπορούν να μιλήσουν με τον διατροφολόγο και να λύσουν απορίες που έχουν δημιουργηθεί από την παρουσίαση του τελευταίου.

Δραστηριότητα 2: Ο εκπαιδευτικός, ως συνέχεια της διάλεξης του διατροφολόγου, προβάλλει στην τάξη το βίντεο «Μεσογειακή Διατροφή ΌΛΟ ΥΓΕΙΑ»

(<https://www.youtube.com/watch?v=LllrsHTL8K8&feature=youtu.be>), και αφού συζητήσει με τους μαθητές το περιεχόμενο του βίντεο και αναζητούν τις ομοιότητες και τη σύγκλιση με όσα είπε προηγουμένως ο διατροφολόγος. Ακολούθως, ο εκπαιδευτικός ζητάει από τους μαθητές να γράψουν ένα κείμενο που θα δημοσιευθεί στην σχολική ιστοσελίδα, όπου θα περιγράψουν τα οφέλη της μεσογειακής διατροφής.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός, θα διανείμει ένα φύλλο εργασίας με το έργο «Η Σταχτομαζώχτρα», το οποίο παρατίθεται παρακάτω, και αφού το διαβάσουν όλοι μαζί μέσα στην αίθουσα και εντοπίσουν τα στοιχεία που συνδέονται με τη φύση, τη διατροφή και θα δημιουργήσουν ένα δικό τους άρθρο, για τη μεσογειακή διατροφή (Παράρτημα 2).

Ακολούθως, οι μαθητές θα πρέπει να προβούν σε αναζήτηση πληροφοριών για τα προϊόντα που μπορούν να προμηθευτούν από το μεσογειακό τοπίο, τα οφέλη που έχουν αυτά για τον άνθρωπο και για το πως μπορούν να τα εντάξουν στη διατροφή τους, ώστε να συνθέσουν ένα άρθρο, το οποίο θα αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του σχολείου.

Δραστηριότητα 4: Σε συνέχεια της προηγούμενης δραστηριότητας, ο εκπαιδευτικός μπορεί, με αφορμή το κείμενο που διάβασαν ήδη, να ζητήσει από τους μαθητές να γράψουν έναν λόγο, με τον οποίο θα προτρέπουν τους συμμαθητές τους, κατά τη διάρκεια του Πάσχα, να στραφούν στην υγιεινή διατροφή, προτείνοντας την υιοθέτηση προϊόντων που πηγάζουν από το μεσογειακό τοπίο, όπως είναι το μέλι (θυμαρίσιο, πευκόμελο), η μαστίχα Χίου και τα κούμαρα.

Άνθρωπος και φύση – Η φύση σύμμαχος του ανθρώπου

Προτεινόμενα διηγήματα: «Η Φαρμακολύτριά», «Υπό την βασιλικήν δρυν», «Η Γλυκοφιλούσα», «Έρως – Ήρως, Νεκρανάθεμα εις την Μνήμην των», «Η Βλαχοπούλα», «Τ' Αερικό στο δέντρο», «Η Μαυρομαντηλού».

Στόχος: Ο στόχος αυτής της θεματικής ενότητας είναι η κατανόηση από τους μαθητές της αλληλεπίδρασης και της αλληλεξάρτησης του ανθρώπου και του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά και η σχέση του ψυχισμού του ανθρώπου με αυτή, μέσα από τη συνειδητοποίηση ότι με την προστασία της φύσης, πέρα από την προστασία της χλωρίδας και της πανίδας, προστατεύεται και η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Διερευνητική συζήτηση, Παιχνίδια σε ανοιχτό χώρο.

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Εικαστική ανάπλαση σκηνών από τα διηγήματα
- Αναδημιουργία κάποιας από τις ιστορίες, μέσα από την εφαρμογή της δημιουργικής γραφής
- Δημιουργία ποιήματος από τους μαθητές, όπως είναι για παράδειγμα τα ποιήματα Χαϊκού.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός θα μοιράσει στους μαθητές ένα φύλλο εργασίας με ένα απόσπασμα από διήγημα του Παπαδιαμάντη, και αφού το διαβάσουν όλοι μαζί μέσα στην τάξη, θα συζητήσουν και θα αναλύσουν τα επιμέρους χαρακτηριστικά και τις εικόνες που παρουσιάζει αυτό. Ενδεικτικά, το απόσπασμα που προτείνεται να δοθεί είναι απόσπασμα από το διήγημα «Υπό την βασιλικήν δρυν», που παρατίθεται στο παράρτημα 4.

Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές να ζωγραφίσουν ή να φτιάξουν κάποιο κολλάζ, σύμφωνα με τις εικόνες που περιέχονται μέσα στον εν λόγω απόσπασμα, και τα συναισθήματα που τους προκαλούν οι εν λόγω εικόνες.

Δραστηριότητα 2: Ο εκπαιδευτικός, στη συνέχεια, ζητώντας από τους μαθητές να εμπνευστούν από το συγκεκριμένο απόσπασμα του έργου του Παπαδιαμάντη, τους ωθεί να δημιουργήσουν ένα δικό τους κείμενο, το οποίο να περιγράφει ένα τοπίο, είτε αυτό είναι η θέα από το παράθυρο τους όταν ξυπνάνε και πως αυτή μεταβάλλεται ανάλογα με την εποχή, είτε από κάποιο μέρος που έχουν επισκεφτεί και τους έχει κάνει εντύπωση ώστε να το μοιραστούν με τους συμμαθητές τους.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός, στη συνέχεια, εξηγεί στους μαθητές ότι θα διαμορφώσουν την τάξη ως μια αίθουσα έκθεσης ζωγραφιών, όπου ο κάθε μαθητής θα εκθέσει τα έργα του σε μια συγκεκριμένη γωνιά της τάξης, τα οποία θα αποτυπώνουν τοπία από το κείμενο του Παπαδιαμάντη σε διαφορετικές εποχές. Ο στόχος για αυτή τη δραστηριότητα, είναι η αποτύπωση του νοήματος του κειμένου με εικαστικό τρόπο, όπως και η παράλληλα διακόσμηση της τάξης με έργα των μαθητών, ώστε να προκύψει η προσωπική πινελιά αυτών.

Δραστηριότητα 4: Ο εκπαιδευτικός εξηγεί στους μαθητές, τι είναι το ποίημα Χαϊκού, και τους παραθέτει και ορισμένα παραδείγματα όπως τα παρακάτω:

«Νησιά και νησιά·

γκρεμισμένα σε χίλια κομμάτια

καλοκαιρινή θάλασσα»

*«Μεσημεράκι·
ο τοίχος να δροσίζει
τις πατούσες μου»*

Έπειτα, ο εκπαιδευτικός θα παρακινήσει τους μαθητές του, να προβούν στη δημιουργία ενός ανάλογου ποιήματος, που να σχετίζεται με το μεσογειακό τοπίο.

Επαρχία – Άστυ: Η φύση ως απείκασμα της κοινωνίας των ανθρώπων

Προτεινόμενα διηγήματα: «Όνειρο στο κύμα», «Θέρος – Έρος», «Η Βλαχοπούλα».

Στόχος: Ο στόχος της εν λόγω θεματικής ενότητας είναι η κατανόηση και η εμπέδωση από τους μαθητές, των διαφορών ανάμεσα στον τρόπο ζωής στην επαρχία και στην πόλη, όπως αυτές παρουσιάζονται μέσα από τα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, αλλά και της ποιότητας ζωής του σήμερα και του παρελθόντος, προκειμένου να εντοπιστεί η σχέση της φύσης με την κοινωνία των ανθρώπων.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Ηθικό δίλημμα, Μελέτη πεδίου με θέμα «Αστικό περιβάλλον και περιβαλλοντικά προβλήματα».

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Αγώνας λόγου, όπου οι ομάδες θα παρουσιάσουν τα επιχειρήματα τους για τη ζωή στην πόλη και για τη ζωή στην επαρχία
- Δημιουργική γραφή
- Δημιουργία κολάζ με τις δύο πτυχές του θέματος.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός, θα διαβάσει το απόσπασμα που δίνεται παρακάτω, από το διήγημα του Παπαδιαμάντη «Θέρος - Έρος», και θα συζητήσει με τους μαθητές μέσα στην τάξη (Παράρτημα 5).

Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός αρχίζει συζήτηση με τους μαθητές, σχετικά με τα πλεονεκτήματα του να ζει κάποιος σε χωριό, και για το ποια μπορεί να είναι τα περιβαλλοντικά προβλήματα, που υπάρχουν σε μια αστική περιοχή. Έπειτα, ο εκπαιδευτικός θα χωρίσει τους μαθητές σε δύο ομάδες και θα τους ζητήσει να κάνουν αγώνες λόγου, με την μια ομάδα να

προβάλει τα επιχειρήματα της υπέρ της ζωής στην πόλη, ενώ η άλλη ομάδα για τη ζωή στην επαρχία.

Δραστηριότητα 2: Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές, με αφορμή τους αγώνες λόγου που πραγματοποίησαν, να δημιουργήσουν ένα κείμενο με τα πλεονεκτήματα της ζωής στην πόλη ή στην επαρχία (όποιο επιλέξουν οι ίδιοι) και να το συνδυάσουν με δικά τους βιώματα.

Δραστηριότητα 3: Έπειτα, ο εκπαιδευτικός, θα τοποθετήσει στο κέντρο της τάξης ένα μεγάλο χαρτόνι χωρισμένο στα δύο, και θα χωρίσει και πάλι τους μαθητές σε δύο ομάδες, ζητώντας από την κάθε μια να δημιουργήσει ένα κολάζ με τη ζωή στην πόλη ή στην επαρχία. Το κολάζ αυτό, θα αναρτηθεί στην τάξη.

Φύση και λαϊκή παράδοση

Προτεινόμενα διηγήματα: «Οι μάγισσες», «Τα δαιμόνια στο ρέμα», «Τα κρούσματα», «Αμαρτίας φάντασμα», «Υπό την βασιλικήν δρυν», «Η φαρμακολύτριά», «Τ' Αγνάντεμα».

Στόχος: Ο στόχος της συγκεκριμένης θεματικής ενότητας είναι η κατανόηση, από την πλευρά των μαθητών, της ιερότητας της φύσης, η οποία δοξάστηκε από τους ανθρώπους, τόσο στην εποχή του Παπαδιαμάντη, όσο και στα παλαιότερα αλλά και μετέπειτα χρόνια. Ακολούθως, θα πρέπει να εντοπιστούν μέσα στα διηγήματα του Παπαδιαμάντη, εκείνα τα στοιχεία που συνδέονται με τις λατρευτικές τελετές και τις λαϊκές παραδόσεις που σχετίζονται με τη φύση.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Βιβλιογραφική έρευνα και εύρεση πληροφοριών για μύθους και παραδόσεις άλλων πολιτισμών, που να συνδέονται με τη φύση.

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Απεικόνιση σκηνών, είτε μέσω ζωγραφικής είτε μέσω κολλάζ, από τους μύθους και τις παραδόσεις που θα εντοπίσουν οι μαθητές στο διαδίκτυο ή σε έντυπα μέσα
- Επίσκεψη στο λαογραφικό μουσείο της περιοχής, ή εάν δεν υπάρχει, σε κάποιο δάσος που βρίσκεται πλησίον της σχολικής μονάδας
- Δημιουργική γραφή, μέσα από τη συγγραφή ενός παραμυθιού ή μιας ιστορίας, που να συνδέεται με το μεσογειακό τοπίο.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός θα μοιράσει στους μαθητές ένα φύλλο εργασίας, όπου θα υπάρχει απόσπασμα από το έργο του Παπαδιαμάντη «Τα δαιμόνια στο ρέμα», το οποίο και θα αναγνώσουν μέσα στην τάξη (Παράρτημα 4).

Μόλις διαβάσουν το εν λόγω απόσπασμα, ο εκπαιδευτικός θα συζητήσει με τους μαθητές για τις λαϊκές και θρησκευτικές παραδόσεις που περιγράφονται σε αυτό, και θα τους ζητήσει να τις αποτυπώσουν, είτε με ζωγραφική, είτε με κολάζ.

Δραστηριότητα 2: Ο εκπαιδευτικός, έπειτα από συνεννόηση με τον διευθυντή του σχολείου, θα οργανώσει και θα πραγματοποιήσει μια επίσκεψη σε κοντινό δάσος, που να περιγράφεται ως μεσογειακό τοπίο, και θα εξηγήσει στους μαθητές ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός, θα ζητήσει από τους μαθητές, με αφορμή από τις προηγούμενες δύο δραστηριότητες, να δημιουργήσουν το δικό τους παραμύθι, το οποίο μπορούν να το εμπλουτίσουν και με εικόνες από το διαδίκτυο ή με φωτογραφίες που τράβηξαν στο δάσος.

Φύση και καλλιέργεια αξιών

Προτεινόμενα διηγήματα: «Τ' Αερικό στο δέντρο», «Υπό την βασιλικήν δρυν», «Νεκρός ταξιδιώτης», «Ερημο μνήμα», «Το νησί της Ουρανίτσας», «Οι ελαφροϊσκιωτοι», «Νεκρανάθεμα εις την Μνήμην των».

Στόχος: Ο στόχος της παρούσας θεματικής ενότητας, είναι η κατανόηση από τους μαθητές των αξιών που συνδέονται με την ελευθερία, τον σεβασμό, την αρμονική συνύπαρξη, και η κατανόηση των εννοιών της ευτυχίας και της γαλήνης, όπως αυτές πηγάζουν μέσα από τη συσχέτιση της ζωής με τη φύση.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Διασαφήνιση αξιών, Μέθοδος ιστοριών.

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Συνεργασία με εκπαιδευτικούς άλλων ειδικοτήτων, όπως είναι οι Φιλολόγοι, οι Θεολόγοι και οι Καθηγητές ξένων γλωσσών
- Δημιουργία μουσικής σύνθεσης
- Εικαστική ανάπλαση σκηνών των διηγημάτων
- Δημιουργία άρθρου.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός θα προβάλει στην τάξη το βίντεο «Υπό την Βασιλικήν Δρυν 1 Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος», (<https://www.youtube.com/watch?v=Hv4rISVD8zI>), και θα συζητήσει με τους μαθητές του το περιεχόμενο του, αλλά και την μουσική που επιλέχθηκε για να το συμπληρώσει. Έπειτα, θα ζητήσει από τους μαθητές να δημιουργήσουν τη δική τους μουσική σύνθεση, για να πλαισιώσουν το βίντεο αυτό. Οι μαθητές θα μπορούν να χρησιμοποιήσουν είτε άλλα μουσικά κομμάτια από το διαδίκτυο, είτε να δημιουργήσουν το δικό τους ρυθμό με αυτοσχέδια όργανα.

Δραστηριότητα 2: Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές να δημιουργήσουν ομάδες και να αναπαραστήσουν το απόσπασμα από το σχετικό βίντεο που παρακολούθησαν. Θα μπορούν να εντάξουν σε αυτό και τη μουσική σύνθεση που δημιούργησαν προηγουμένως, εάν το επιθυμούν.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός, θα ζητήσει από τους μαθητές να δημιουργήσουν ένα άρθρο, για το πως η μουσική μπορεί να συμπληρώσει το κείμενο σε ένα βίντεο, το οποίο να παρουσιάζει ένα απόσπασμα από κάποιο διήγημα, αλλά και τα συναισθήματα που μπορεί αυτό να δημιουργήσει. Τα άρθρα των μαθητών θα δημοσιευθούν στην ιστοσελίδα του σχολείου.

Ανθρώπινες παρεμβάσεις στη φύση

Προτεινόμενα διηγήματα: «Ο Αλιβάνιστος», «Ολόγυρα στη λίμνη», «Λαμπριάτικος Ψάλτης», «Οι ελαφροΐσκιωτοι», «Υπό την βασιλικήν δρυν».

Στόχος: Ο στόχος της εν λόγω θεματικής ενότητας άπτεται της αντίληψης από τους μαθητές των ανθρωπίνων παρεμβάσεων στη φύση, και των επιπτώσεων αυτών στο περιβάλλον με το πέρασμα των ετών.

Προτεινόμενες μέθοδοι: Μελέτη περίπτωσης, όπως είναι για παράδειγμα η πυρκαγιά ή η αποψίλωση των δασών.

Προτεινόμενες δραστηριότητες:

- Συνάντηση με ειδικούς
- Συνεργασία με εκπαιδευτικούς των φυσικών επιστημών

- Δημιουργία άρθρου σχετικά με κάποιο οικολογικό πρόβλημα που αφορά στην τοπική κοινωνία
- Δραματοποίηση ενός διηγήματος
- Εικαστικές δραστηριότητες με θέμα την ανθρώπινη παρέμβαση στο φυσικό περιβάλλον.

Περιγραφή δραστηριοτήτων:

Δραστηριότητα 1: Ο εκπαιδευτικός, θα υπενθυμίσει στους μαθητές του τη συνάντησή τους με τον περιβαλλοντολόγο, η οποία πραγματοποιήθηκε σε προηγούμενη θεματική ενότητα, και θα τους ζητήσει, να αναλογιστούν όσα έχουν μάθει και να συγγράψουν ένα άρθρο, στο οποίο να περιγράφουν κάποιο οικολογικό πρόβλημα, που πλήττει την τοπική κοινότητα και να προτείνουν τρόπους αντιμετώπισης του. Τα άρθρα αυτά θα δημοσιευθούν στην ιστοσελίδα του σχολείου.

Δραστηριότητα 2: Ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές να ανατρέξουν στο διαδίκτυο, να ανακαλύψουν διηγήματα ή αποσπάσματα διηγημάτων του Παπαδιαμάντη, και να επιλέξουν ομαδικά, ένα από αυτά, ώστε να το δραματοποιήσουν. Και σε αυτή την περίπτωση, έπειτα από κλήρωση για λόγους αμεροληψίας, θα δημιουργηθούν ομάδες, όπου μια θα είναι οι πρωταγωνιστές της ιστορίας, μια θα ασχοληθεί με τα σκηνικά και μια με την μουσική υπόκρουση.

Δραστηριότητα 3: Ο εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές να δημιουργήσουν, με όποιον τρόπο θέλουν, την αποτύπωση στο περιβάλλον της ανθρώπινης παρέμβασης, και τα έργα τους θα στολίσουν τον διάδρομο της σχολικής μονάδας.

Δραστηριότητα 4: Ο εκπαιδευτικός διαβάζει στην τάξη την επιστολή του διευθυντή του ελληνικού γραφείου της Greenpeace, Νίκου Χαραλαμπίδη προς την Γκρέτα Τούνμπεργκ, και εξηγεί στους μαθητές πως συντάσσεται μια επίσημη επιστολή (Παράρτημα 6). Έπειτα, με αφορμή αυτή την επιστολή, ζητάει από τους μαθητές να εντοπίσουν ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα που υπάρχει στο σχολείο ή στη γειτονιά τους, και να στείλουν μια επιστολή στον δήμαρχο της πόλης εξηγώντας του γιατί θα πρέπει να λυθεί άμεσα το ζήτημα και με ποιους τρόπους μπορεί να επιτευχθεί αυτό.

Κεφάλαιο 6: Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, διαφαίνεται ότι τα έργα του Παπαδιαμάντη, τα οποία κατέχουν ιδιαίτερη θέση στην νεοελληνική πεζογραφία, βρίθουν αναφορών στο περιβάλλον, και δη στο μεσογειακό τοπίο, όπου ο πλούτος αυτού προβάλλεται συχνά στα διηγήματα του, υπό μια προσέγγιση εξιδανίκευσης. Στα διηγήματα του παρουσιάζονται διάφορα είδη της γλωρίδας και της πανίδας του τόπου καταγωγής του και αναδεικνύεται η ανάγκη για την προστασία τους και για τον σεβασμό της. Παράλληλα, επικρίνονται οι προσπάθειες εκμετάλλευσης της φύσης. Ακολούθως, μέσα από το λογοτεχνικό του έργο, ο Παπαδιαμάντης καταφέρνει, χωρίς κινδυνολογίες και στείο διδακτισμό, να μεταφέρει σημαντικά μηνύματα στον σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος εμφανίζεται να έχει αποξενωθεί από το φυσικό περιβάλλον, ένεκα της τεχνολογικής και βιομηχανικής προόδου, με αποτέλεσμα να έχει γίνει υποχείριο των καταναλωτικών του αναγκών. Ειδικότερα, εστιάζοντας στην εύπλαστη και περισσότερη δεκτική σε μηνύματα ψυχή των παιδιών, παρατηρείται ότι καθίσταται ευκολότερο αυτά να συγκινηθούν από τα στοιχεία του φυσιολατρικού περιεχόμενου των διηγημάτων του, και να καταφέρουν να δημιουργήσουν μια πιο ουσιαστική και βαθιά σχέση με το περιβάλλον. Ως εκ τούτου, γίνεται αντιληπτό ότι το διηγηματικό έργο του Παπαδιαμάντη μπορεί να αποτελέσει ένα βαρύνουσα σημασία εργαλείο, στην διαμόρφωση της περιβαλλοντικής συνείδησης και ευαισθητοποίησης των παιδιών, και κυρίως εκείνων που ανήκουν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, εξαιτίας τόσο των μηνυμάτων του, όσο και της ευκολότερης προσέγγισης της γλώσσας του συγγραφέα, αξιοποιούμενο με κατάλληλο τρόπο στα πλαίσια μιας τυπικής τάξης, ή ακόμη και σε περιβαλλοντικά προγράμματα που υλοποιούνται στις διάφορες σχολικές μονάδες. Περαιτέρω, οι θεωρητικές αρχές και το παιδαγωγικό πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, με την ταυτόχρονη αλληλεπίδραση του με την λογοτεχνία, μπορούν να οδηγήσουν στην επίτευξη της διαμόρφωσης μιας νέας κουλτούρας. Η κουλτούρα αυτή, θα είναι προσανατολισμένη προς την βελτίωση της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον, μέσα από την τροποποίηση των στάσεων και των συμπεριφορών των παιδιών και την δημιουργία μελλοντικά ενεργών και δημοκρατικών πολιτών.

Προς αυτή την προσέγγιση, κινήθηκε και το προτεινόμενο σενάριο διδασκαλίας, όπου προτάθηκε η αξιοποίηση των διηγημάτων του Παπαδιαμάντη, με σκοπό τη σύνδεση της λογοτεχνίας με την περιβαλλοντική εκπαίδευση γεγονός που θα συμβάλει στην ευαισθητοποίηση των μαθητών, αναφορικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα, τα οποία τείνουν να επηρεάζουν την καθημερινότητα τους. Ωστόσο, εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου,

αλλά και της πανδημίας Covid-19 που μαστίζει τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένης και της χώρας μας, το εν λόγω σενάριο δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί στα πλαίσια μιας σχολικής τάξης για να προκύψουν αποτελέσματα προς συζήτηση. Προτείνεται, συνεπώς, η εφαρμογή του μελλοντικά σε γενικές τάξεις, αλλά και σε τάξεις ειδικής αγωγής, ελαφρώς παραλλαγμένου, ώστε να εξαχθούν ποσοτικά δεδομένα συγκρίσιμα μεταξύ τους.

Βιβλιογραφία

- Archie, M. (2003). *Advancing Education through Environmental Literacy*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Arianoutsou, M. (1998). Aspects of demography in post-fire Mediterranean plant communities of Greece. In *Landscape disturbance and biodiversity in Mediterranean-Type ecosystems* (pp. 273-295). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bright, A. D., & Tarrant, M. A. (2002). Effect of environment-based coursework on the nature of attitudes toward the Endangered Species Act. *The Journal of Environmental Education*, 33(4), 10-19.
- Carin, A. A. (1997). *Teaching science through discovery*. Prentice Hall.
- Catsadorakis, G. (2007). The conservation of natural and cultural heritage in Europe and the Mediterranean: a Gordian knot?. *International Journal of Heritage Studies*, 13(4-5), 308-320.
- Culler, J. (2000). Philosophy and literature: The fortunes of the performative. *Poetics Today*, 21(3), 503-519.
- Glenn, E. N. (2000). Creating a caring society. *Contemporary sociology*, 29(1), 84-94.
- Grove, A. T. & Rackham, O. (2001). The " Little Ice Age" and its geomorphological consequences in Mediterranean Europe. *Climatic Change*, 48(1), 121-136.
- Healey, M., Jenkins, A., Leach, J., & Roberts, C. (2001). *Issues providing learning support for disabled students undertaking fieldwork and related activities*. Gloucestershire, UK: Geography Discipline Network (GDN), Geography and Environmental Management Research Unit (GEMRU), University of Gloucestershire.
- Lappa, C., & Mantzikos, C. (2019). Teaching Conversational Skills to a Group of Seven Individuals with a Severe or Moderate Intellectual Disability or Autism Spectrum Disorder: An Intervention Program. *Online Submission*, 5(2), 110-139.

- Lappa, C., Kyparissos, N., & Paraskevopoulos, S. (2011). Teaching conversation in small groups of children and adults with moderate and severe mental retardation. *European Journal of Behavior Analysis, 12*(1), 249-262.
- Lappa, C., Kyparissos, N., & Paraskevopoulos, S. (2016). Teaching through the environment children and adults with moderate or severe mental retardation. *Journal of Research and Method in Education, 6*(1), 70-83.
- McGarigal, K., & Marks, B. J. (1994). Fragstats: Spatial pattern analysis program for quantifying landscape structure. Reference manual. *Forest Science Department, Oregon State University, Corvallis Oregon, 62*.
- Médail, F., & Quézel, P. (1999). Biodiversity hotspots in the Mediterranean Basin: setting global conservation priorities. *Conservation biology, 13*(6), 1510-1513.
- Minotou, C., Mniestris, A., Pantis, J., & Paraskevopoulos, S. (2011). Enabling the disabled through acoustic ecology and Environmental Education by listening to the ecosystem of the turtle. *Educational Research, 2*(12), 1759-1764.
- Mitsopoulos, I.D. & Efthimiou, G.S. (2006). Post fire recovery in a Mediterranean Ecosystem. *Journal of International Research Publications, 1*, 53-62.
- Mooney, H. A., & Cleland, E. E. (2001). The evolutionary impact of invasive species. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 98*(10), 5446-5451.
- Naveh, Z. (1995). Interactions of landscapes and cultures. *Landscape and urban planning, 32*(1), 43-54.
- Papanastasis, V. P. (2004). Traditional vs contemporary management of Mediterranean vegetation: the case of the island of Crete. *Journal of Biological Research, 1*, 39-46.
- Papanastasis, V. P. (2004). Vegetation degradation and land use changes in agrosilvopastoral systems. *Sustainability of agrosilvopastoral systems. Advances in GeoEcology, 37*, 1-12.

- Ritchie, G. (2001). Professional conversations and professional growth. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 4(1), 29-53.
- Rundel, P. W. (1998). Landscape disturbance in Mediterranean-type ecosystems: an overview. *Landscape disturbance and biodiversity in Mediterranean-type ecosystems*, 3-22.
- Scholes, R. E. (1985). *Textual power: Literary theory and the teaching of English*. Yale University Press.
- Sharma, S., & Rikhari, H. C. (1997). Forest fire in the central Himalaya: climate and recovery of trees. *International Journal of Biometeorology*, 40(2), 63-70.
- Stavrianos, A. (2016). Green inclusion: biophilia as a necessity. *British Journal of Special Education*, 43(4), 416-429.
- Stavrianos, A., & Spanoudaki, A. (2015). The Impact of an Environmental Educational Program of a School Garden on Pupils with Intellectual Disabilities—A Comparative Approach. *Open Journal of Social Sciences*, 3(04), 39.
- Sturomski, N. (1997). Teaching students with learning disabilities to use learning strategies. *NICHCY News Digest*, 25, 2-12.
- Sunal, D. W., & Sunal, C. S. (2003). *Science in the elementary and middle school*. Merrill/Prentice Hall.
- Terkenli, T. S. (2005). Human activity in landscape seasonality: The case of tourism in Crete. *Landscape Research*, 30(2), 221-239.
- Terkenli, T. S. (2005). New landscape spatialities: the changing scales of function and symbolism. *Landscape and urban planning*, 70(1-2), 165-176.
- Turner, M. G., Gardner, R. H., O'Neill, R. V., & O'Neill, R. V. (2001). *Landscape ecology in theory and practice* (Vol. 401). Springer New York.
- Westwood, J. (2003). The impact of adult education for mental health service users. *British Journal of Occupational Therapy*, 66(11), 505-510.

- Ziadat, A. H. (2009). Animal manure impact on the quality of percolated water in a semi-arid region- Jordan. *Environmental Forensics*, 10(1), 26-32.
- Αθανασάκης, Α., & Κουσουρή, Θ. (1987). *Οικολογική παιδεία και περιβαλλοντική Αγωγή*. Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Αλαχιώτης, Σ. (2002). Για ένα σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 7, 7-18.
- Αποστολόπουλος, Κ., Β. Δέτσης, Κ. Αμπελιώτης & Δ. Σδράλη (2008). *Μαθήματα Ανθρωποοικολογίας*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις. Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας.
- Αριανούτσου, Μ. (2014). Σχεδιάζοντας με οικολογικά κριτήρια τη μεταπτυχιακή διαχείριση των δασών μας. Διαθέσιμο στο: <https://www.life-adaptfor.gr/wp-content/uploads/2017/08/M.Arianoutsou.pdf>
- Βορίσης, Δ. (2004). *Η καταστολή των δασικών πυρκαγιών*. Αθήνα: Αρχηγείο Πυροσβεστικού Σώματος.
- Γιαννακοπούλου, Ε. (2006). «Σχεδιασμός Διδακτικής Ενότητας», *Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών*, τόμος ΙΙΙ, Αθήνα: ΕΚΕΠΙΣ.
- Δημητρίου, Α. (2005). Η περιβαλλοντική εκπαίδευση ως μέσο για την ανάπτυξη της συνεργασίας των λαών, την κοινωνική δικαιοσύνη, την ειρήνη και τον πολιτισμό. Στο: Αλ. Γεωργόπουλος (Επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ο νέος πολιτισμός που αναδύεται* (σελ. 321-340). Αθήνα: Gutenberg.
- Ζαμάρου, Ε. (2000). *Φύση και Έρωτας στον Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κανταράκη, Σ. (2012). *Πολύτροπος ιστορία μέσω etwinning*. Σεμινάριο του συνδέσμου φιλολόγων Καβάλας.
- Κεσελόπουλος, Α.Γ. (1991). *Η αδύπωτη μαγεία. Ένα αφιέρωμα στον Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή – Χόρν.

- Κόκκος, Α. (2010). Μετασχηματίζουσα μάθηση μέσα από την αισθητική εμπειρία: Θεωρητικό πλαίσιο και μέθοδος εφαρμογής. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 19, 9-13.
- Κορδάκη, Χ. (χ.χ.). *Η διδασκαλία*. Διαθέσιμο στο: <http://de.teikav.edu.gr/dinfo/pdf/chapter4.pdf>
- Κουλουμπαρίτη, Α. (2005). Εφαρμογή της Διαθεματικής προσέγγισης στα προγράμματα σπουδών στη διδασκαλία και στα σχολικά βιβλία. *Νέα Παιδεία*, 116, 30-44.
- Κυριακίδης, Π.Α. (2002). *Εναισθητοποίηση για το περιβάλλον: Θεωρία και έρευνα Ιωάννινα 2002*. Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/951/970>
- Κωνσταντινίδης, Π., & Γκατζογιάννης, Σ. (2001). *Επιλογή δασικών ειδών για αναδασώσεις σε πυρόπληκτες περιοχές*. Εκδ. Ινστιτούτο Δασικών Ερευνών Θεσσαλονίκης και Ταχυδρομικό Ταμειτήριο. Αυτοτελής έκδοση.
- Λάπα, Χ. Σ., Μαντζίκος, Κ. Σ. Ν., & Παρασκευόπουλος, Σ. Σ. (2019). Η Συμβολή της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Εκπαίδευση των Παιδιών με Αναπηρίες ή/και Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες: Οι Απόψεις των Εκπαιδευτικών. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 8(1), 1-16.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων: Μια εκπαιδευτική καινοτομία που αλλάζει το σχολείο. *Επιθεώρηση εκπαιδευτικών θεμάτων*, 6, 15-30.
- Μουλλάς, Π. (1999). *Α. Παπαδιαμάντης*. Αθήνα: Ερμής.
- Μπούτσκου, Χ. (2006). Περιβαλλοντική και ειδική αγωγή: Αναδυόμενοι προβληματισμοί. *2ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*. Αθήνα. 15-17 Δεκεμβρίου
- Παπαδάτος, Γ. (2009). *Παιδικό βιβλίο και φιλαναγνωσία–Θεωρητικές αναφορές και προσεγγίσεις–Δραστηριότητες*. Αθήνα, Πατάκης.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1981). *Απαντα*. Αθήνα: Δόμος.
- Παπαναστάσης, Β. & Β. Νοϊτσάκη, 1992. *Λιβαδική Οικολογία*. Θεσσαλονίκη: Γιαχούδη – Γιαπούλη Ο.Ε.
- Παπαναστάσης, Β.Π. (1988). *Όροι και προϋποθέσεις εφαρμογής βόσκησης αγροτικών ζώων στις καμένες δασικές εκτάσεις*. Διαθέσιμο στο:

http://www.fria.gr/ApokatastasiKamenwnEktasewn_PraktikaSYnedriou/Papanastasis_OroiKa_iProipotheseisEleftherisVoskisis.pdf

Πεντοβούλου – Ζιάκα, Α. (2007). *Η ειδική αγωγή στην κοινωνία της γνώσης*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Πολίτου – Μαρμαρινού, Ε. & Ντενίση, Σ. (2009). *Το διήγημα στην ελληνική και ξένες λογοτεχνίες*. Αθήνα: Gutenberg.

Προύσαλης, Δ.Β. (2007). *Παραμύθια του κάτω κόσμου*. Αθήνα: Απόπειρα.

Φλογαΐτη, Ε. (1998). *Περιβαλλοντική εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Φραγκούλας, Ι.Ν. (2002). *Ανερεύνητες πτυχές της ζωής του Αλεξ. Παπαδιαμαντή*. Αθήνα: Ιωλκός.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παράρτημα 1

«Βαρδιάνος στα Σπόρκα»

«Πίσω, εις τες Πλάκες, επάνω εις ένα βράχον ριζωμένον εις την θάλασσαν, εκεί ήτο το σπιτάκι της θεια-Σκεύως της Γιαλινίτσας. Ο βράχος έβλεπε προς μεσημβρίαν, και από το έν μέρος επρόβαλλε το πρωί ο ήλιος, ανάμεσα από τρία νησάκια και από μίαν υψηλήν λευκήν κορυφήν, χρυσώνων με τας ακτίνας του όλα, το πράσινον της θαμνοσκεπούς και σχοινοφύτου ακτής, κλειούσης ανατολικώς τον λιμένα, την θάλασσαν ρυτιδουμένην και φωσφορίζουσαν εις χιλιάς μυριάδας υγρών πτυχών, πλήττουσαν τα Μυρμήκια, υφάλους μόλις ανεχούσας από το κύμα, το Δασκαλειό, μικρόν φαιοπρασινίζον νησίδιον, και το ογκώδες και άκομψον Μπούρτσι· χρυσώνων τα κατάρτια και τας κεραίας και τα εξάρτια των πλοίων, κατά τας ημέρας του χειμώνας, όταν ολίγα τούτων παρεχέμαζον εις τον λιμένα. Από το άλλο μέρος εβασίλευε το βράδυ, σπεύδων να κρυβεί όπισθεν του βαθυπρασίνου βουνού, της Πευκόρραχης, αφήνων τα δένδρα να σείωνται ελαφρώς από την αύραν, και τα άορατα εκείνα μυρία έντομα να τρύζωσι μελαγχολικώς εις το βαθύ σκότος. Εις μήκος πεντακοσίων βημάτων προς το πέλαγος εξηπλούντο, προκύπτουσαι από της ακτής, οι Πλάκες, μακρός λαιμός εντός της θαλάσσης, απολήγων ένθεν και ένθεν εις τον Μεγάλον Κάππαριν, εις τον Μικρόν Κάππαριν, εις τον Μύτικα, και εις το μονήρες και πελαγωμένον Κατεργάκι, τα μεν υψηλούς ορθίους βράχους, τα δε μάρμαρα χθαμαλά, αλίπληκτα, πότε λουόμενα εις το κύμα, πότε θερμαινόμενα εις τον ήλιον. Τα μάρμαρα ή αι πλάκες αύται εχρησίμευον διά τας πτωχάς γυναίκας να λευκαίνωσι τα ακέραια υφαντά πανιά, να πλύνωσι τα σπάργανα, τα σινδόνια, και τα ράκη των εις το κύμα, και να τα ξεγλυκαίνωσιν είτα εις το γλυφόν νερόν, το ρέον από τινος ρωγμής αναμέσον του κρημινού, οι δε βράχοι, εχρησίμευον εις τα παιδιά της γειτονιάς να «δίνουν βουτιά» ή να «δίνουν παλούκια», να πηδώσι δηλαδή με την κεφαλήν ή με τους πόδας εις το κύμα, όταν εκολύμβων το θέρος, τα μεν αρχοντόπουλα άπαξ της ημέρας, τα δε πτωχόπαιδα δεκάκις της ημέρας, από πρωίας μέχρις εσπέρας με μικρά διαλείμματα. Και δεν ήτο του τυχόντος πρωτοπείρου να δώσει «βουτιά» ή και «παλούκια» από τον Μύτικα και από τους δύο Καππάρεις. Υπήρχε βαθμολογία ακριβής, αυστηρά, από γενεάς εις γενεάν παραδιδομένη και απαρεγκλίτως τηρουμένη μεταξύ των διαφόρων ομάδων των μαθητών του Ελληνικού σχολείου, ως και των παιδίων του δρόμου. Ο αρχάριος ώφειλε κατ' αρχάς να «δώσει» από την Βεργούλα, μικρόν βράχον μόλις ανίσχοντα της θαλάσσης· ακολουθώντας, άμα έπλεε καλώς και

ηδύνατο να φθάνει εις το Κατεργάκι, το οποίον απείχε τρεις οργυιάς από τες Πλάκες, και ευρίσκετο εις τα νερά δύο οργυιών βάθους, του επιτρέπετο να «δώσει» από το Κατεργάκι, το οποίον ήτο κατά τι υψηλότερον του πρώτου βράχου. Κατόπιν, αφού ησκέιτο αρκετά, ηδύνατο να «δώσει» από τον μικρόν Κάππαριν. Εννοείται ότι η βουτιά ήρχετο κατά ένα βαθμόν οψιμωτέρα από τα παλούκια· όταν δηλαδή ο μαθητευόμενος ήρχιζε να πηδά ορθός από τον μικρόν Κάππαριν, τότε ήρχιζε συγχρόνως να πηδά κατακεφαλής από το Κατεργάκι, και ούτω καθεξής. Είτα, όταν μετέβαινεν εις τον Μύτικα, τότε ήρχιζε να «δίνει βουτιά» από τον μικρόν Κάππαριν. Και τέλος όταν προβιβάζετο εις τον μέγαν Κάππαριν, τότε «έδιδε βουτιά» από τον Μύτικα. Αμα δ' έφθανέ τις εις τον βαθμόν να δίδει κατ' αρχάς παλούκια, είτα βουτιά από τον μέγαν Κάππαριν, τότε πλέον εξεσκολούσε από τες Πλάκες, από τον Μώλον, από το Κοχύλι και όλους αυτούς τους κολπίσκους και τους βράχους της ακρογιαλιάς, και ώφειλε του λοιπού να εκτελεί επιδρομάς εις τα καράβια, ν' αναρριχάται διά των πλευρών ή των αλύσεων εις το κατάστρωμα, ν' ανέρχεται διά των εξαρτίων εις τας κεραιάς και να δίνει από το μαστούνι κατ' αρχάς, είτα από τον τρίγκον και τελευταίον από τον παπαφίγκον. Και ταύτα, με όλας τας βραχνάς κραυγάς του πλοιάρχου, από την παραθαλασσίαν αγοράν, του μούτσου από την πρύμνην και του σκύλου από την πρόραν, οίτινες έκραζον όλοι με μίαν φωνήν: «Στο γιαλό, κανάγια, στο γιαλό!» Από το εν μέρος των Πλακών, έκειτο η Σπηλιά, εσοχή του βράχου προς την ξηράν υπεράνω του οποίου εκρέμαντο ως εναέρια τα σπιτάκια της φτωχολογιάς, αραδιασμένα, εύρυθμα εν τη αταξία, πάλλευκα από άφθονα ασβεστώματα· από το άλλο μέρος εξετείνεται το Κοχύλι, άλλος πλατύς λαιμός προέχων εις το πέλαγος, επάνω του οποίου εφαινετο μικρός ανεμόμυλος με έν μισοφαγωμένον πανίον, με δύο γεράς πτέρυγας και με μίαν μισοσπασμένην, πληττομένης ραγδαίως υπό του ανέμου· κι εκείθεν του βράχου προς δυσμάς έκειντο τα Μνημούρια της πολίχνης, όπου εκοιμώντο τον χρόνιον ύπνον όσοι είχαν ζήσει ποτέ... Ανάμεσα εις τες Πλάκες και εις την Σπηλιά, προς ανατολάς, ευρίσκετο ο αρσανάς των Μαθιναίων, παλαιόν κτίριον, τρίπατον, παραπλήσιον με τους μοναστηριακούς αρσανάδες του Αγίου Όρους. Διά να καταβεί τις από τον βράχον και να φθάσει εις την άμμον της ακρογιαλιάς, δεν είχαν ανάγκην να τρεμουλιάσουν τα γόνατά του, το οποίον θα συνέβαινεν αν κατήρχετο διά της κρημνώδους και στενής ατραπού, αοράτου εις το βλέμμα και μόλις βατής εις τον πόδα. Τα τρία πατώματα του αρσανά ηνώνοντο το έν με το άλλο από τρεις караβίσες σκάλες. Η πρώτη ήρχιζεν από την σκεπήν, διά του φεγγίτου, και κατήρχετο εις το άνω πάτωμα, η δευτέρα έφθανεν εις το μεσαίον πάτωμα, και η τρίτη εις το ισόγειον, το γυμνόν έδαφος της γης. Εις το άνω πάτωμα ερροκάνιζαν και επριόνιζαν ζύλα, εις το δεύτερον επελεκούσαν στραβόζυλα, και εις το ισόγειον εσκάρωναν βάρκες. Έξω του αρσανά, επί της άμμου, στενής όσον διά να σύρει τις ψαράδικην τράταν και την διπλωρώσει κατά μήκος του βράχου, ήσαν σκαρωμένα, πότε δύο βάρκες, πότε μικρόν τρεχαντήρι, πότε κότερον· πας

εμποροπλοίαρχος από το Τρίκερι και από τον Κισσό, από την Ζαγοράν και από τον Λαύκον, κάποτε από το Λιτόχωρον και από τα χωριά της Κασσάνδρας, καταπλέων εις την νήσον τον χειμώνα, έδιδε παραγγελίαν εις τους Μαθιναίους να του ναυπηγήσουν βάρκαν ή τσερνίκι, μαούναν ή κότερον, βρατσέραν ή τράταν, άφηνε πέντε λίρας διά καπάρον, απέπλεεν ήσυχος, επανήρχετο το θέρος και εύρισκε την παραγγελίαν του τελειωμένην. Αλλ' ο γερο-Μαθινός, μετά των υιών του, έχοντες από γενεών φήμην καλών ναυπηγών, είχαν να παλαίσωσι προς την Νοτιά, ήτις έπιανεν όχι μετρίως εις την ακρογιαλιάν εκείνην. Μέσα το ισόγειον του αρσανά δεν εχώρει προς ναυπήγησιν μεγαλύτερου πλοίου· έξω τα μολυβδόχροα, μονότονα και μελαγχολικά κύματα της Νοτιάς ηπειλούν ν' αρπάσωσι προώρως την βρατσέραν ή το τσερνίκι, την μαούναν ή το κότερον, τα οποία ο γερο-Μαθινός είχε σκαρωμένα επί της αμμουδιάς. Η σκαρωμένη σκάφη συνέδεεν ούτω πρόωρον γνωριμίαν με το κύμα, εγεύετο το δριμύ της άλμης, εκυματοποτιζέτο κι εθαλασσοδέρνετο, και ο γερο-Μαθινός, όστις ήξευρε καλά την τέχνην του, είχε τους πάλους εμπηγμένους βαθιά κάτω εις την γην, υπό το επίστρωμα της πυκνής και πατημένης λεπτής άμμου, και η Νοτιά με όλην την ύπουλον μανίαν και το φούσκωμά της δεν ήτο ικανή να του αρπάσει το σκαρί του, το έργον των χειρών του, από τας αγκάλας του. Ο αρσανάς ήτο κτισμένος σύρριζα εις τον βράχον από τριών ή τεσσάρων γενεών, και κατ' εκείνον τον χρόνον η λωρίς της άμμου θα ήτο πολύ πλατυτέρα· αλλ' η θάλασσα είχε φάει εν τω μεταξύ μέρος του βράχου, και η λωρίς είχε καταστεί παραπολύ στενή. Σύρριζα εις τον βράχον, απ' επάνω από τον αρσανάν του γερο-Μαθινού, ήτο κτισμένον και το σπιτάκι της γριάς Σκεύως της Γιαλινίτσας. Την πρωίαν εκείνην άμα εξύπνησεν, εστάθη κι έκαμε τον σταυρόν της εμπρός εις την Παναγίτσαν της, Παναγίτσαν ίσην με το μέτωπον μικράς τριετούς κόρης, μικράν Παναγίτσαν ασημωμένην· της την είχε φέρει ο μακαρίτης ο άνδρας της από την Ρωσίαν, τον καιρόν εκείνον όταν οι ναύται έκαμναν ταξίδια εις την Ρωσίαν και έφερναν καλούδια απ' εκεί· και εμπρός εις το μικρόν εικόνισμα του Αγίου Νικολάου, με το στεφάνι, το Ευαγγέλιον και το επιγονάτιον ασημωμένα, εικόνισμα ίσον κατά το σχήμα με Τετραβάγγελον του κόρφου. Όταν είχε ξεπέσει ο μακαρίτης ο άνδρας της, και από σκούναν, οποίαν είχε πριν, απέκτησε μίαν βάρκαν, διά να ψαρεύει και κουβαλεί ζύλα από το Καλαμάκι και από την Κεχρεάν, δύο απωτέρους αιγιαλούς του τόπου, είχε το εικονισμάτιον τούτο πάντοτε μαζί του εις την βάρκαν, και διετήρει το κανδηλάκι αναμμένον εμπρός εις το εικόνισμα, μέσα εις το μικρό καμαρίνι, πίσω, εις την πρύμνην της βάρκας. Τρεις βάρκες είχεν αλλάζει, εις οκτώ χρόνια, ο αδιαφόρετος, ο καπετάν Γιαλής. Τρεις φορές, ο λιγοζώητος –ν' αγιάσουν τα κόκκαλά του –είχε βουλιάζει, την μίαν φοράν εις το πέλαγος, τας άλλας δύο έπεσεν έξω εις την στερεάν. Τρεις φορές το εικόνισμα, ενώ ήτον πίσω εις το καμαρίνι, με το κανδηλάκι αναμμένο εμπρός, ευρέθη, ενώ αυτός έπλεε κολυμβών να γλυτώσει, εις τον κόρπον του καπετάν Γιαλή, ως να του έλεγε: «Σε σώζω ως Άγιος, σώσε με ως κειμήλιον». Και τότε ο μακαρίτης ησθάνθη

ασυνήθη ελαφρότητα εις το κολύμβημα, κι έπλευσεν επάνω εις τα κύματα κι ενίκησε την μανίαν των, κι εγλύτωσε. Κατ' άλλην δε έκδοσιν, η παράδοσις είχαν ούτω: Τας δύο πρώτας φοράς, ο καπετάν Γιαλής, πριν πέσει εις το κύμα, εσυλλογίσθη κι έβαλε το εικόνισμα εις τον κόρφον του, το οποίον και τον συνιστά μεγάλως εις την εκτίμησιν των μελλουσών γενεών· την τρίτην φοράν, εξέχασεν ως άνθρωπος, κι εκοίταζε να σωθεί, αφήσας το εικόνισμα εις την τύχην του· αλλά τότε το εικόνισμα ευρέθη μοναχόν του θαυμασίως, εις τον κόλπον του ναυαγού, ως να του έλεγε: «Πού με αφήνεις;» Αυταί και άλλαι αναμνήσεις ήλθαν την στιγμην εκείνην εις το πνεύμα της γρια-Σκεύως, ενώ έκαμνε τον σταυρόν της εμπρός εις τα εικονίσματα. Είτα εγύρισε προς το μικρόν παραθυράκι της, το βλέπον εις την θάλασσαν κι έρριξε βλέμμα εις το πέλαγος, και βλέπει... διότι αν και γραία είχαν ευτυχώς ακμαίαν την όρασιν, -αντικρύ, ανάμεσα εις τα δύο νησιά τα καλούμενα Μικρός Τσουγκριάς και Μεγάλος Τσουγκριάς – ω, τι να ιδεί; ένα καράβι αραγμένο. Το πράγμα την εξέπληξεν. Ήτο δε ασυνηθες. Συνήθεια δεν ήτο ν' αράζουν εις το μέρος εκείνο, εις απόστασιν δύο και τριών μιλίων από την πόλιν, τα καράβια όσα κατέπλεον εις τον λιμένα. Ουδ' ήτο καν λιμνήν εκεί. Ήτο σχετικώς υπήνεμον το μέρος, αλλ' ήτο έξω σχεδόν του στομίου του λιμένος, και ανάμεσα εις δύο ερημονήσια. Δεν ήτο μόνον έκπληξις το αίσθημα το οποίον εδοκίμασεν η γραία Σκεύω, αλλά και ταραχή καρδιάς. Την νύκτα εκείνην ακριβώς και την προ αυτής ημέραν, καθώς και όλας τας νύκτας και τας ημέρας, εσυλλογίζετο τον υιόν της, τον μοναχογιόν της, τον Σταύρον της –όστις της είχε μείνει, αυτός και μία ύπανδρος κόρη άκληρος, βακτηρία του γήρατός της. Εικοσαέτης, άγαμος, ήτο λοστρόμος μ' έν εντόπιον καράβι. Το καράβι είχε καταπλεύσει από τον Ποταμόν και είχε καταβεί εις την Πόλιν. Το είχε μάθει προ μηνός ότε έλαβε γράμμα. Το καράβι ήτον να καταβεί εις την Άσπρη Θάλασσα, αλλ' ο υιός της δεν ήξευρε να της γράψει, αν ο πλοίαρχος είχε σκοπόν ν' απεράσουν από την πατρίδα ή όχι. Ηλπίζεν όμως ότι θ' απερνούσαν. Κατόπιν αφού έλαβε το γράμμα και απέρασαν δύο εβδομάδες, ήρχισεν έξαφνα ν' ακούεται χολέρα εις τα μέρη της Αραπιάς και εις το Μισίρι, χολέρα και εις την Ανατολήν και εις την Σμύρνην και αλλού... Είπαν πως πήγε η χολέρα και εις την Πόλιν. Ο Θεός να φυλάξει όλους τους χριστιανούς, και δεύτερον το παιδάκι της, εκεί που είναι, καλή του ώρα... Δυστυχισμένη χρονιά εκείνη... Εις αυτά τα τελευταία χρονιά είχαν αρχίσει να εφαρμόζεται το «Κάθε πέρσι καλύτερα». Η φτώχεια ήτον μεγάλη, η γρίνια ακόμη μεγαλύτερα. Το δε χειρότερον ήτο η ασθένεια... -Ο Θεός να φυλάγει και πάλιν όλον τον κόσμον, και δεύτερον εμάς, τους αμαρτωλούς. –Μεγάλα δεινά, αφορία, πείνα, αρρώστια, όλα μαζί, ηκούοντο. Και ο φόβος τα έκαμνε μεγαλύτερα. Η δε αμαρτία έκαμνε μεγαλύτερον τον φόβον. Καλή μετάνοια! χριστιανοί. Καλή φώτιση και καλά υστερνά. Ούτω εκήρυττε και ούτω ελάμβανε το θάρρος να συμβουλεύει τας νεωτέρας η γραία Σκεύω. Αλλ' εκείναι, αι περισσότεραι εξ αυτών, αι ανοητότεραι, την επεριγέλων. Και τα παιδιά ακόμη, οι κλήρες αυτού του καιρού, η νέα πλάσις, την εμκτήριζον, και της εφώναζαν: «Σκεύω

Σαβουρόκοφα! Σκεύω Σαβουρόκοφα!» Σαβουρόκοφα ήτο το παρωνύμιον με το οποίον την είχε προικίσει η αδυσώπητος κακολογία της γειτονιάς. Επειδή ήτο κάπως κοντή και στρογγυλή το σώμα, την επαρωμοίασαν με τους χονδρούς κοφίνους, δι' ων εισκομίζεται η σαβούρα εις τα αμπάρια των αρτίως εκφορτωθέντων πλοίων. Αλλ' αυτή, ως η καρίνα φέρει τα στραβόξυλα εις τον αρσανάν του γερο-Μαθινού, έφευρεν εν υπομονή τας ιδιοτροπίας, τους χλευασμούς και τους ονειδισμούς όλων. Και δεν απέκαμνε να νουθετεί και να συμβουλεύει εις το καλόν. Εφρόνει ότι ήτο καιρός πλέον να έλθει μετάνοια. Αρκετά δεινά είχαν έλθει εις τον κόσμον και περισσότερα ακόμη ηπειλούν να ενσκήψωσιν. Η αρρώστια δεν ήτο το ελάχιστον εξ αυτών. Και η αρρώστια ηπειλεί ήδη πανταχόθεν να εισβάλει. Η γειτόνισσα η Λενιώ η Γαρμπίνα, μία γραία ήτις συνήθιζε συχνά να βλέπει οπτασίας, είχεν ιδεί εφέτος πάλιν μίαν φοβεράν, ολοφάνερα, με τα μάτια της. Τρεις γυναίκες με τα μαύρα είχαν παρουσιασθεί, ημέρα μεσημέρι, εις το σταυροδρόμιον, σιμά εις την οικίαν της. Η πρώτη τούτων ήτο μαύρη, κατάμαυρη το πρόσωπον, η δευτέρα ήτο κίτρινη φλωρί, η τρίτη ήτο κόκκινη κρεμίζι. Κανείς δεν τας εγνώριζεν, αν και ολίγοι τας είδον, και ήτο προφανές ότι ήτο οπτασία, όραμα υπερφυσικόν. Τας είχεν ιδεί αυτή η Λενιώ η Γαρμπίνα, η γειτόνισσά της, η Ζαχαρού η φουρνάρισσα και μία επταετής κορασίς, η Δεσποινιώ, η θυγάτηρ της Πεπερούς. Ήτο πρόδηλον ότι η πρώτη των τριών εξωτικών γυναικών, η μαύρη, ήτο η Πανούκλα, η δευτέρα, η κίτρινη ήτο βεβαίως η Χολέρα, και η άλλη, η κόκκινη, ήτο χωρίς άλλο η Οστρακιά. Είχαν έλθει εις το χωρίον μυστηριωδώς, ίσως διά να δώσουν είδησιν ότι δεν είναι μακράν. Ίσως να ήτο και διά καλόν, εσχολίαζεν η γραία Σκεύω, διά να λάβουν είδησιν οι χριστιανοί και σπεύσωσι να μετανοήσωσιν. Αλλά και η Ολυμπιάς, η καλόγρια, η εκκλησιάρχισσα του ναού της Παναγίας, έβλεπε διαφόρους οπτασίας καθ' ύπνον, κι εσυμβούλευεν όλας τας γυναίκας να μετανοήσωσι. Γεμάτη από τους λογισμούς τούτους, έβλεπεν η γραία Σκεύω το καράβι το αραγμένον μακράν εκεί, ανάμεσα εις τα δύο νησιά, και ηπόρει πού ευρέθει εκεί. Της εφαινετο ως συνέχεια της οπτασίας, την οποίαν είχεν ιδεί η Λενιώ η Γαρμπίνα. «Ίσως από το καράβι αυτό, εσυλλογίσθη ως εν ονείρω η γρια-Σκεύω, να ξεμπαρκάρισαν οι τρεις γυναίκες που είδε προχτές η γειτόνισσα, το Λενιώ». Ύστερα, ως να εξύπνησεν αποτόμως, ευθύς πάλιν εσυλλογίσθη ότι, αι τρεις εκείναι γυναίκες, αφού ήσαν έξω απ' εδώ, δεν είχαν ανάγκην κανενός караβιού, από το οποίον να ξεμπαρκάρουν. Και επειδή ήκουσεν εκείνην την στιγμήν τον εύθυμον κρότον της σκεπάρνης του ναυπηγού, κάτω εις τον αιγιαλόν, εσυλλογίσθη να ερωτήσει τον γερο-Μαθινόν να μάθει, και κύψασα έξω του παραθύρου εφώνασε: - Γείτονα, μαστρο-Δημήτρη! Απότομος διακοπή του κρότου της σκεπάρνης της έδωκεν είδησιν ότι ο ναυπηγός ήκουσε την φωνήν της. Τω όντι, ο γερο-Μαθινός, όστις εφαινετο αντικρύ εις τα πρόθυρα του αρσανά, κύπτων επί της άμμου και πελεκών, είχεν ανακύψει, και θέσας την χείρα περί την οφρύν, έβλεπεν άνω εις τον βράχον. - Γείτονα, μαστρο-Δημήτρη, επανέλαβεν η Σκεύω, ποιο είν' εκείνο το καράβι; Ο γερο-Μαθινός,

όστις ουδόλως είχεν ιδεί το καράβι, ίσως διότι δεν έβλεπεν αρκετά μακράν, και την στιγμίν εκείνην τον εθάμβωνεν ο ανατέλλων ήλιος, ίσως και διότι η άκρα του λαιμού των Πλακών, λοξεύουσα ολίγον προς τα νοτιανατολικά, έκρυπτεν από τους οφθαλμούς του το πλοίον, απήντησεν ως ηχώ: - Καράβι! Η γραία Σκεύω επανέλαβε: -Το καράβι, που είναι αντίκρυ, ανάμεσα στα δυο νησιά! -Δεν ξέρω κανένα καράβι, απήντησε διά μορμυρισμού ο γερο-Μαθινός. Η θεια-Σκεύω δεν ήκουσε τι είχεν ειπεί, κι εξηκολούθησε να φωνάζει: - Το καράβι, μαστρο-Δημήτρη, εκεί αντίκρυ είν' αραμένο. Πότε ήρθε; Και γιατί ν' αράζει εκεί; Ο γερο-Μαθινός επανέλαβεν: - Εδώ δεν έχει καράβια, έχει βάρκες. Εννοών βεβαίως εκείνας τας οποίας εναυπήγει αυτός. Η Σκεύω ενόησεν ότι ο γέρον ναυπηγός δεν είχεν ιδεί το ορμούν ανοικτά προς το πέλαγος πλοίον, αλλ' ουχ ήττον έκαμε τελευταίαν απόπειραν. - Δεν είναι κανένα απ' τα παιδιά μέσα στον ταρσανά, να ρωτήσω για το καράβι; Αλλ' ο γερο-Μαθινός είχε κύψει εκ νέου εις το έργον του, και ήρχισε να πελεκά το στραβόξυλον. Η Σκεύω έμεινεν εις το παράθυρον, εξακολουθούσα να κοιτάζει απλήστως προς το πέλαγος. Ητοιμάζετο δε ν' αποσυρθεί, και ωριμάζε νοερώς το σχέδιόν της, τίνι τρόπω να λάβει πληροφορίας. Την ιδίαν στιγμίν, εις των υιών του γερο-Μαθινού, όστις ευρίσκετο εντός του κτιρίου, εξήλθε του αρσανά και ανέβλεψε προς τον οικίσκον της γραίας Σκεύως. - Γιώργο, παιδί μου, του εφώναζεν η γραία, είδες εκείνο το καράβι; Ο νέος ανέβη εις έν ύψωμα, έβαλε την χείρα του προσκόπιον εις τους οφθαλμούς, κι εκοίταζε. - Πρέπει να ήρθεν απόψε κι άραζε, απήντησεν: εψές το βράδυ δεν ήτον φτασμένο. - Και γιατί ν' αράζει εκεί; ηρώτησεν η Σκεύω. - Είπαν πως θελά κάμουν τον Τσουγριά λαζαρέτο, απήντησεν ο Γιώργος. - Τότε το καράβι είναι σπόρκο; - Χωρίς άλλο είναι σπόρκο. - Και το γνωρίζεις ποιο είναι; - Δεν είναι δικό μας, απήντησεν ο Γιώργος. Και αφού είπε τούτο, κατέβη από το ύψωμα, και επανήλθεν εις το ναυπηγείον του. Εις την γραίαν Σκεύω δεν ήρκεσαν αι πληροφορίες αύται, αλλ' απεφάσισεν ευθύς να καταβεί εις τον Κάτω Μαχαλάν, διά να ερωτήσει και μάθει τα τρέχοντα. Είχεν υποπτευθεί κατ' αρχάς ότι το πλοίον εκείνο ήτο αυτό το εντόπιον βρίκιον, μέσα εις το οποίον ευρίσκετο ως λοστρόμος ο υιός της. Αλλ' εάν ήτο πράγματι εκείνο, το οξύ βλέμμα του νεαρού ναυπηγού θα το ανεγνώριζε, και ο υιός του γερο-Μαθινού δεν είχε προφανώς κανέν συμφέρον διά να κρύψει την αλήθειαν από την γηραιάν γειτόνισάν του. Ουχ ήττον η Σκεύω ήτο ανήσυχος, και κάτι της έλεγεν ότι θα λάβει ταχέως ειδήσεις. Η γραία ησχολήθη επί δύο ώρας εις οικιακά έργα: είτα εσηκώθη, εξήλθεν, εκλείδωσε την πόρταν της, και εκίνησε να υπάγει εις την κάτω συνοικίαν της πόλεως. Αλλά δεν είχε προχωρήσει ολίγα βήματα, και σχεδόν δεν είχε πλέον ανάγκην να υπάγει μακρύτερα. Εις την μέσην του δρόμου, διακόσια βήματα από τον μικρόν οικίσκον της, ήτο το σταυροδρόμι, και σιμά εις το σταυροδρόμι ήτο ο φούρνος της Ζαχαρούς. Και εις τον φούρνον, όστις ήναπτε δις και τρις της ημέρας, συνηθροίζοντο όλαι αι γυναίκες της γειτονιάς, νεοϋπανδροι, χήραι και γραίαι, και ανεκοίνουν προς αλλήλας τα νέα της ημέρας, και

ηρώτων και εμάνθανον και διηγούνται, και αβγάτιζαν και απόσωναν. Οι «αβγατίστρες» διέπρεπον εις την τέχνην του ν' αβγατίζωσι και αμματίζωσι το στημόνι εις τον αργαλειόν, όταν το νήμα δεν έσωνε. Οι «αποσώστρες» εξείχον εις το επάγγελμα του ν' αποσώνωσι διά συντόνου ραπτικής και ποικιλτικής τα προικιά της νύμφης, όταν επέκειτο ο γάμος, και ο γαμβρός, αφού έκαμε τον κακιωμένον επί εβδομάδας, είχε δηλώσει αποτόμως ότι την απάνω Κυριακήν ήθελε να στεφανωθεί. Αμφότερα τα επιτηδεύματα ταύτα τα μετέφερον ευκόλως εις τον φούρνον, όστις ήτο περίπου ό,τι το καφενείον διά τους ματαιοσχόλους των ανδρών, κι εκεί αβγάτιζαν όλας τας μικράς διαδόσεις, και απόσωναν όλας τας ατελείς διηγήσεις. Η δείνα εμάλωσε με τον άνδρα της. Η δείνα πρόκειται ν' αρραβωνιασθεί με τον δείνα, αλλά τι εξήλευσε κι αυτός να πάρει από κείνη-δα κλπ. Η δείνα απασσάλωτη, δεν ηξεύρει να βολέψει το νοικοκυριό της. Αφήνει τα παιδιά της άνιφτα, κακομοιριασμένα, κλπ. Η άλλη ακόμη δεν εχρόνισεν ο άνδρας της, κι ετοιμάζεται να ξαναπανδρευθεί. Τοιαύτας ιστορίας, και άλλας πολύ σκανδαλωδεστέρας ηδύνατο ν' ακούσει τις καθημερινώς, αν συνέβαινε να διέλθει από το σταυροδρόμι. Η προπαρασκευή του φούρνου είχε πολλά στάδια. Μετά το κόλλημα, ή το διά κλάδων άναμμα, επήρχετο το πάνισμα, είτα βραδέως ηκολούθει το φούρνισμα, το φράξιμον, το ψήσιμον και τέλος το ξεφούρνισμα. Η προετοιμασία των άρτων είχαν, εκτός του ζυμώματος, το οποίον ενηργείτο κατ' οίκον, άλλους τόσους σταθμούς εκτελουμένους παρ' αυτόν τον φούρνον. Ήτο το κουβάλημα από το σπίτι, κάποτε το ξεροζύμωμα, ακολούθως το πλάσιμον και κατόπιν το φούρνισμα. Από το κόλλημα έως το πάνισμα του φούρνου και από το πλάσιμον έως το φούρνισμα των ψωμιών, τα εν τω μεταξύ κενά διαστήματα διά τίνος άλλου υλικού θα επληρούντο ει μή διά της κακολογίας; Την ημέραν εκείνην η ομήγυρις, καίτοι ως συνήθως πλήθουσα και θορυβώδης, ήτο κάπως σοβαρωτέρα. Είχον διαδοθεί προ δύο ή τριών ημερών τα περι όπτασιών θαυμάσια θρυλήματα. Είτα είχαν ακουσθεί η χολέρα, και αι γυναίκες είχαν μάθει και διηγούνται, μόνον ότι τα εχρωμάτιζον επί το μυθολογικώτερον, τα μέτρα τα οποία είχαν διατάξει αι κεντρικάί αρχαί, και είχαν αρχίσει να εφαρμόζωσιν αι τοπικάί, προς καταπολέμησιν του απειλούντος φοβερού δεινού. Το δημοτικόν συμβούλιον – η δωδεκάδα, ως έλεγον αι γυναίκες – είχε ψηφίσει συνδρομήν εκ του δημοτικού ταμείου δι' υγιεινά μέτρα, και είχε συστήσει περισσοτέραν καθαριότητα εις τους κατοίκους. Ο δήμαρχος την προτεραιάν είχε κηρύξει επιχόλερον την νήσον Μεγάλον Τσουγκριάν, εις την οποίαν είχαν καταπλεύσει χθες δύο ή τρία τρεχαντήρια και βρατσέραι εξ επιχολέρων μερών. Τα πλοία ταύτα ήσαν αραγμένα εντός του όρμου του Αγίου Φλώρου, και διά τούτο δεν ήσαν ορατά από της πολίχνης. Σήμερον δε το πρωί –την νύκτα, προς τα εξημερώματα -, είχε φθάσει μέγα πλοίον, καράβι, εκ Κωνσταντινουπόλεως, όπου, ως φαίνεται, έκαμνε μεγάλην φθοράν η χολέρα, και είχαν αράξει δίπλα εις τον Μεγάλον Τσουγκριάν, προς το δυτικόν μέρος, ανάμεσα εις τα δύο αδελφά νησάκια. Το πλοίον τούτο ήτο πλήρες επιβατών εκ Κωνσταντινουπόλεως, εκ των οποίων πολλοί ήσαν χολεριώντες. Κατά τον

διάπλουν είχαν αποθάνει δύο τρεις, και το πλήρωμα ηναγκάσθη να ρίψει τους νεκρούς εις την θάλασσαν. Αλλ' εις των τεθνεώτων, προσέθετον επί το θαυμασιώτερον αι γυναίκες, την στιγμὴν καθ' ἣν τον είχαν ρίψει εις την θάλασσαν, ενώ διεπέρα το κενόν εξωντάνευσε, και κατηράσθη τους ναύτας «από τη χολέρα να μη γλυτώσουν». Τούτο δε, διότι τους κακοφαίνεται τους νεκρούς να τους ρίπτωσιν εις το κύμα. Ο καλός Χριστιανός πρέπει να ταφεί εις το χώμα, και το χώμα ν' αγιασθεί με λάδι και με νερόν. Ο ιερεύς πρέπει να του εἶπει: «Γη ει και εις γην απελεύση», και να θέσει επί του προσκεφαλαίου κεραμίδι, επάνω εις το οποίον έχει χαράξει τον Σταυρόν με το ΙΣ. ΧΣ. ΝΙ-ΚΑ, διά να λυώσει το κορμί του, και τα κόκκαλά του να περιμένουν την κοινήν ανάστασιν. Την στιγμὴν καθ' ἣν είχαν απολύσει τον χολεριώντα από τας χείρας των, οι σύντροφοι του караβιού, ενόησαν κάπως ότι ο νεκρός είχε ζωντανεύσει, αλλά δεν ήτο πλέον καιρός να τον κρατήσωσι. Καθώς ήτον, με σιδηρόν βάρος κρεμάμενον από του λαιμού, μόλις ήγγισε το κύμα, και πάραυτα επήγεν εις τον πάτον. Ήκουσαν την απαισίαν κραυγήν του, και συγχρόνως έγινεν άφαντος. Ο άτυχος, είχε αποθάνει δύο θανάτους, τον ένα από την χολέραν, τον άλλον από την άθεσμον ταφήν. Αλλ' ιδού ότι τώρα υπέκειντο και αυτοί εις την αράν να γευθώσι δις τον θάνατον, κινδυνεύοντες ν' αποθάνωσι προώρως από τον φόβον, πριν αποθάνωσιν οριστικώς από την χολέραν. Εξ όλων τούτων η θεια-Σκεύω η Γιαλινίτσα έμαθεν αρκετά ώστε να πιστεύσει ότι το πλοίον, το οποίον είχε ιδεί αντικρύ, ήτο ξενικόν, ότι επομένως δεν ήτο εκείνο το οποίον αυτή περιμένεν, ότι η χολέρα εθέριζε πράγματι εις την Πόλιν, και ότι ο υιός της, αν ήτο υγιής, ήτο πολύ πιθανόν να φθάσει σήμερον ή αύριον με το καράβι το εντόπιον, και ότι εξ ανάγκης θα έμενεν επί ημέρας εις καραντίαν. Ουχ ήττον επειδή δεν έτρεφεν απόλυτον εμπιστοσύνην εις τας πληροφορίας του φύλου της, απεφάσισε να υπάγει παρακάτω, διά να μάθει περισσότερα. Ενώ ητοιμάζετο ν' απέλθει, έξαφνα ακούεται οξεία και διάτορος γυναικεία φωνή, θόρυβος, κλαύματα και λυγμοί ερχόμενοι έκ τινος οικίας, ολίγον απωτέρω του φούρνου κειμένης. Η Ζαχαρού η φουρνάρισσα, ήτις είχε πιάσει την στιγμὴν εκείνην το φουρναρόξυλον διά να πανίσει τον φούρνον, το αφήκεν αποτόμως και έτρεξε να ιδεί τι συνέβαινε. Η Λενιώ η Γαρμπίνα, ήτις έπλαττε την στιγμὴν εκείνην επί του σανιδίου την πίτταν της την αλειψήν, την άφησε μισοπλασμένην κι εβγήκεν έξω από το υπόστεγον προαύλιον του φούρνου διά να μάθει τα τρέχοντα. Η Μαρία η Πεπερού, η οποία είχε εισέλθει αρτίως φέρουσα τα ψωμιά της, ακολουθουμένη από την επταετή κόρην της, το Δεσποινιά, βαστάζουσαν επίσης λοπάδα με ψωμίον ανεβατόν, απέθεσεν απροσέκτως τας πηλίνας λεκάνας εις τινα γωνίαν, με κίνδυνον να σπάσει τας λεκάνας, να σκορπίσει εις το χώμα τα ψωμιά, και το παράδειγμα τούτο έσπευσε να μιμηθεί η κόρη της, ρίψασα κάτω μετά δούπου την γαβάθαν, και αμφοτέραι έτρεξαν έξω εις τον δρόμον, πρώτη η μάννα, κατόπιν η κόρη, αφήσασαι οπίσω την Ζαχαρού την φουρνάρισσαν, ήτις δεν απεμακρύνθη από την θύραν του προαυλίου, και την Λενιώ την Γαρμπίνα, ήτις προυχώρησε μόνον είκοσι βήματα

από τον φούρνον, και όλα έβλεπον απλήστως προς το μέρος όθεν ήρχοντο αι φωναί. Η Βγενιώ η Αλαφίνα, ήτις εξεροζύμωνε την πίτταν της επί του σανιδίου, την άφησεν αζεροζύμωντην, κι έφυγε τρέχουσα, υψηλή, αμαξονοειδής, λυσίκομος, προσπεράσασα ταχέως την Μαρίαν την Πεπερού, ως και την Δεσποινιώ, ήτις εν τω μεταξύ είχε προσπεράσει την μητέρα της. Αι τρεις έτρεχον, προηγούμεναι του στρατεύματος των γυναικών, αίτινες όλα απεμακρύνθησαν περισσότερον ή ολιγότερον από τον φούρνον, διά ν' ανακαλύψωσι το μέρος, όθεν ηκούσθη ο θόρυβος, και μάθωσι τάχιστα τι συνέβαινεν. Ο Γιάννης ο Πούπουλας, όστις είχε ανοίξει προ μηνών εις την γωνίαν, αντικρύ του φούρνου μικρόν καπηλείον με είδη τινά της μπακαλικής, και ητοιμάζετο να το κλείσει δι' έλλειψιν πελατών, εξήλθε του καπηλείου, με την ποδιάν του άπλυτον εμπρός, με τα χέρια οπίσω, και εσουλατσάριζεν επί του λιθοστρώτου. Δεν του έκαμνε καρδιά ν' απομακρυνθεί περισσότερον από το μαγαζί του, αλλά τα όμματά του και τα ώτα του ήσαν προς το μέρος όθεν ήρχοντο αι κραυγαί. Εν τω μεταξύ δύο μοσχομάγκαι του δρόμου, ο Μιχάλης, ο υιός της Πεπερούς, δωδεκαετής, και ο Αλέξης, ο κληρονόμος της Βγενιώς της Αλαφίνας, δεκαετής, εισήλθον σιγά-σιγά, ζυπόλυτοι, εις το καπηλείον, και ο μεν Αλέξης εφύλαγε καραούλι εις την θύραν, ο δε Μιχάλης έλαβε την βοτίλιαν της μαστίχας από το τεζάχι, και ήρχισε να πίνει ηδονικώς εις μεγάλας δόσεις. Είτα έδωκε την βοτίλιαν εις τον Αλέξην, και αυτός, αντί να φυλάξει εις την θύραν καραούλι, με την αράδα, κατά την συμφωνίαν, διά το ασφαλέστερον, ετράπη εις φυγήν, κτυπήσας μάλιστα τους πόδας θορυβωδώς επί του λιθοστρώτου. Αλλ' ο θόρυβος ούτος ήρκεσε να εξυπνίσει τον Γιάννην τον Πούπουλαν, και δεν θ' ανεκάλυπτε ποτέ την κλοπήν, αν ο Αλέξης φοβηθείς εκ της φυγής του Μιχάλη, και εκ του κρότου τον οποίον έκαμεν ούτος, σαστισμένος, δεν έκαμνε νέον θόρυβον, αποθέσας με τρομάδη χείρα την βοτίλιαν επάνω εις το τεζάχι, ώστε ολίγον έλειψε να την σπάσει. Τότε ο Γιάννης ο Πούπουλας, έσπευσε να συλλάβει τον Αλέξην, τον ολιγότερον ένοχον, ως πολλάκις συμβαίνει, και αφού του ετράβηξε τα αυτιά, και του έδωκε δύο κολάφους, τον έσπρωξε βιαίως έξω του καπηλείου. Εις το απέναντι του καπηλείου παράθυρον είχε προκύψει ωχρά μορφή γυναικός. Ήτο η κυρα-Σωτήραινα, η ημίπληκτος, παθούσα προ μηνών εκ μερικής παραλυσίας, και διατελούσα κλινήρης. Είχεν ακούσει και αυτή τας κραυγάς και τον θόρυβον, και ανασηκωθείσα μετά κόπου από την κλίνην της, εσύρθη μέχρι του παραθύρου, επιθυμούσα να μάθει τι συνέβαινεν. Απηθύνετο εις τον κάπηλον και εις τας γυναίκας τας εξελθούσας από τον φούρνον: - Τι είναι; Τι τρέχει; Αλλ' αι γυναίκες δεν ήξευρον και αυτά να την πληροφορήσωσι τίποτε. - Τι είναι; επανέλαβε πάλιν. - Δεν ξέρω κι εγώ, είπεν ο κάπηλος, όστις εσυλλογίζετο ότι τα δύο παιδιά –διότι ο Αλέκος είχε μαρτυρήσει τον Μιχάλην– θα του έπιον ως δεκαπέντε λεπτών μαστίχα. Εν τούτοις ο θόρυβος κοπάσας προς στιγμήν, επανελήφθη πάλιν, και ηκούοντο λυγμοί και θρηνώδεις κραυγαί εν μέσω των οποίων διεκρίνοντο αι λέξεις: Ωχ! αλλοίμονο· τι να γένω; -Τι είναι; Τι τρέχει, δε μου λέτε; επανέλαβεν ανυπομονούσα από του

παραθύρου η ημίπληκτος. Ουδείς ηδύνατο να την πληροφορήσει. -Δεν είναι κανένας χριστιανός να μου πει τι τρέχει; επανέλαβεν εν νευρική εξάψει η κυρα-Σωτήραινα»

Παράρτημα 2

«Η Σταχτομαζώχτρα»

«Μεγάλην εξέφρασεν έκπληξιν η γειτόνισσα, το Ζερμπινιώ, ιδούσα τη ημέρα των Χριστουγέννων του 187., την θειά-Αχτίτσα, φορούσαν καινούργη μανδήλαν, και τον Γέρο και την Πατρώνα με καθαρά υποκαμισάκια και με νέα πέδιλα. Τούτο δε διότι ήτο γνωστότατον, ότι η θειά-Αχτίτσα είχεν ιδεί την προίκα της κόρης της πωλουμένην επί δημοπρασίας προς πληρωμήν των χρεών αναξίου γαμβρού, διότι ήτο έρημος και χήρα, και διότι ανέτρεφε τα δύο ορφανά έγγονά της μετερχομένη ποικίλα επαγγέλματα. Ήτον (ας είναι μοναχή της!) απ' εκείνας που δεν έχουν στον ήλιο μοίρα. Η γειτόνισσα, το Ζερμπινιώ, ώκτειρε τας στερήσεις της γραΐας και των δυο ορφανών· αλλά μήπως ήτο και αυτή πλουσία, δια να έλθη αυτοίς αρωγός και παρήγορος; Ευτυχής ο μακαρίτης, ο μπάρμπα-Μιχαλιός, όστις προηγήθη εις τον τάφον της συμβίας Αχτίτσας, χωρίς να ιδη τα δεινά τα επικείμενα αυτή μετά τον θάνατόν του. Ήτο καλής ψυχής, – ας είχε ζωή! – ο συχωρεμένος. Τα δύο παιδιά «τα αδιαφόρετα», ο Γεώργης και ο Βασίλης, επνίγησαν βυθισθείσης της βρατσέρας των τον χειμώνα του έτους 186... Η βρατσέρα εκείνη απωλέσθη άύτανδρος, – τι φρίκη! τι καημός! Τέτοια τρομάρα καμμιάς καλής χριστιανής να μην της μέλλη. Ο τρίτος ο γυιός της, ο σουρτούκης, το χαμένο κορμί, εξενιτεύθη και ευρίσκετο, έλεγαν, εις την Αμερικήν. Πέτρα έρριζε πίσω του. Μήπως τον είδε; Μήπως τον ήκουσεν; Άλλοι πάλιν πατριώτες είπαν ότι ενυμφεύθη εις εκείνα τα χώματα, κι επήρε, λέει, μια φράγκα, μια 'γγλεζοπούλα, ένα ζωθικό, που δεν ήξευρε να μιλήση ρωμέικα. Μη χειρότερα! Τι να πη κανείς! Ημπορεί να καταρασθή το παιδί του, τα σωθικά του, τα σπλάγχνα του; Η κόρη της απέθανεν εις τον δεύτερον τοκετόν, αφείσα αυτή τα δύο ορφανά κληρονομίαν. Ο πατεριασμένος τους, εξούσε ακόμα (που να φτάσουν τα μαντάτα του ώρα την ώρα!), μα τι νοικοκύρης, το πρόκοψε αλήθεια! Χαρτοπαίκτης, μέθυσος και με άλλας αρετάς ακόμη. Είπαν, πως ζαναπαντρεύτηκε αλλού, δια να πάρη και άλλον κόσμον εις τον λαιμόν του, ασυνείδητος! Τέτοιοι άντρες! Έκαμε δα κι' αυτή ένα γαμπρό, μα γαμπρό (το λαμπρό τ' να βγη!). Τι να κάμη; έβαλε τα δυνατά της, κι επροσπαθούσε όπως-όπως να ζήση τα δύο ορφανά. Τι αξιολύπητα, τα καημένα! Κατά τας διαφόρους ώρας του έτους, εβοτάνιζεν, αργολογούσε, εμάζωνε ελιές, εξενοδούλευε. Εμάζωνε κούμαρα, και τα έβγαζε ρακί. Μερικά

στέμφυλα απ' εδώ, κάμποσα βότσια αραβοσίτου απ' εκεί, όλα τα εχρησιμοποίησε. Είτα, κατά Οκτώβριον, άμα ήνοιγον τα ελαιοτριβεία, έπαιρνε ένα είδος πήχυν, ένα πενηντάρι εκ λευκοσιδήρου, μίαν στάμναν μικράν, κι εγύριζεν εις τα ποτόκια, όπου κατεστάλαζον αι υποστάθμαι του ελαίου, κι εμάζωνε την μούργα. Διά της μεθόδου ταύτης ωκονόμει όλον το ενιαύσιον έλαιον του λυχναρίου της. Αλλά το πρώτιστον εισόδημα της θειά-Αχτίσας προήρχετο εκ του σταχομαζώματος. Τον Ιούνιον, κατ' έτος, επεβιβάζετο εις πλοίον, έπλεεν υπερπόντιος και διεπεραιούτο εις Εύβοιαν. Περιεφρόνησε το ονειδιστικόν επίθετον της «καραβωμένης», όπερ εσφενδόνιζον άλλα γύναια κατ' αυτής, διότι όνειδος εθεωρείτο το να πλέη γυνή εις τα πελάγη. Εκεί, μετ' άλλων πτωχών γυναικών, ησχολείτο συλλέγουσα τους αστάχεις, τους πίπτοντας από των δραγμάτων των θεριστών, από των φορτωμάτων και κάρρων. Κατ' έτος, οι χωρικοί της Ευβοίας και τα χωριατόπουλα, έρριπτον κατά πρόσωπον αυτών το σκόμμα : «Να! οι φ'στάνες! μας ήρθαν πάλι οι φ'στάνες!». Αλλ' αύτη έκυπτεν υπομονητική, σιωπηλή, συνέλεγε τα ψιχία εκείνα της πλούσιας συγκομιδής του τόπου, απήρτιζε τρεις ή τεσσάρας σάκκους, ολόκληρον ενιαυσίαν εσοδείαν δι' εαυτήν και διά τα δυο ορφανά, τα οποία είχεν εμπιστευθή εν τω μεταξύ εις τας φροντίδας της Ζερμπινιώς, και αποπλέουσα επέστρεφεν εις το παραθαλάσσιον χωρίον της. * * * Πλην εφέτος, δηλ. το έτος εκείνο, αφορία είχε μαστίσει την Εύβοιαν. Αφορία εις τον ελαιώνα της μικράς νήσου, όπου κατώκει η θειά-Αχτίσα. Αφορία εις τας αμπέλους και εις τους αραβοσίτους, αφορία σχεδόν και εις αυτό τα κούμαρα, αφορία πανταχού. Είτα, επειδή ουδέν κακόν έρχεται μόνον, βαρύς χειμών ενέσκηψεν εις τα βορειότερα εκείνα μέρη. Από του Νοεμβρίου μηνός, χωρίς σχεδόν να πνεύση νότος και να πέση βροχή, ήρχιζε να χιονίζει. Μόλις έπαυεν εις νιφετός και ήρχετο άλλος. Ενίστε έπνεε ξηρός βορράς, σφίγγων έτι μάλλον τα χιόνια, τα οποία δεν έλυωναν εις τα βουνά. «Επερίμεναν άλλα». Η γραία μόλις είχε προλάβει να μεταφέρη επί των ώμων της, από των φαράγγων και δρυμών, αγκαλίδας τινάς ξηρών ξύλων, όσαι μόλις θα ήρκουν διά δύο εβδομάδας ή τρεις, και βαρύς ο χειμών επέπεσε. Περί τα μέσα Δεκεμβρίου μόλις επήλθε μικρά διακοπή, και δειλαί τινες ακτίνες ηλίου επεφάνησαν, επιχρυσούσαι τας υψηλότερας στέγας. Η θειά-Αχτίσα έτρεξεν εις τα «ορμάνια» ίνα προλάβη και εισκομίση καυσόξυλά τινα. Την επαύριον ο χειμών κατέσκηψεν αγριώτερος. Μέχρι των Χριστουγέννων, ουδεμία ημέρα εύδιος, ουδεμία γωνία ουρανού ορατή, ουδεμία ακτίς ηλίου. Κραταιός και βαρύπνοος βορράς, «χιονιστής», εφύσα κατά τας παραμονάς της αγίας ημέρας. Αι στέγαι των οικιών ήσαν κατάφορτοι εκ σκληρυνθείσης χιόνος. Τα συνήθη παίγνια των οδών και τα χιονοβολήματα έπαυσαν. Ο χειμών εκείνος δεν ήτο φιλοπαίγμων. Από των κεράμων των στεγών εκρέμαντο ως ώριμοι καρποί σπιθαμιαία κρύσταλλα, τα οποία οι μάγκαι της γειτονιάς δεν είχαν πλέον όρεξιν να τρώγουν. Την εσπέραν της 23, ο Γέρος είχεν έλθει από το σχολείον περιχαρής, διότι από της αύριον έπαυον τα μαθήματα. Πριν ξεκρεμάση τον «φύλακα» από της

μασχάλης του, ο Γέρος πεινασμένος ήνοιξε το δουλάπι, αλλ' ουδέ ψωμόν άρτου εύρεν εκεί. Η γραία είχεν εξέλθει ίσως προς ζήτησιν άρτου. Η ατυχής Πατρόνα εκάθητο ζαρωμένη πλησίον της εστίας, αλλ' η εστία ήτο σβεστή. Εσκάλιζε την στάκτην, νομίζουσα εν τη παιδική αφελεία της (ήτο μόλις τετραετής το πτωχόν κοράσιον), ότι η εστία είχε πάντοτε την ιδιότητα να θερμαίνη, και ας μη καίη. Αλλ' η στάκτη ήτο υγρά. Σταλαγμοί ύδατος, εκ χιόνος τακείσης ίσως διά τινος λαθραίας και παροδικής ακτίνας ηλίου, είχαν ρεύσει δια της καπνοδόχου. Ο Γέρος, όστις ήτο επταετής μόλις, έτοιμος να κλαύση διότι δεν εύρισκε ψιχίον τι προς κορεσμόν της πείνης του ήνοιξε το μόνον παράθυρον, έχον τριών σπιθαμών μήκος. Ο οικίσκος όλος, χθαμαλός, ημιφάτνωτος, με είδος σοφά, είχεν ύψος δύο ίσως οργυιών από του εδάφους μέχρι της οροφής. Ο Γέρος ανεβίβασε σκαμνίον τι επί του λιθίνου ερείσματος του παραθύρου, ανέβη επί του σκαμνίου, εστηρίχθη διά της αριστεράς του παραθυροφύλλου ανοικτού, εστηλώθη μετά τόλμης προς την οροφήν, ανέτεινε την δεξιάν, και απέσπασεν έν κρύσταλλον εκ των κοσμούντων τους «σταλαμμούς» της στέγης. Ηρχισε να το εκμυζά βραδέως και ηδονικώς, και έδιδε και εις την Πατρόναν να φάγη. Επειύνων τα κακόμοιρα. * * * Η γραία Αχτίτσα επανήλθε μετ' ολίγον φέρουσα πράγμα τι τυλιγμένον εις τον κόλπον της. Ο Γέρος, όστις εγνώριζεν εκ της παιδικής του πείρας, ότι ποτέ άνευ αιτίας δεν εφούσκωναν οι κόλποι της μάμμης του, αναπηδήσας έτρεξεν εις το στήθος της, ενέβαλε την χείρα, και αφήκε κραυγήν χαράς. Τεμάχιον άρτου είχεν «οικονομήσει» και την εσπέραν εκείνην η καλή, καίτοι ολίγον αυστηρά μάμμη, τις οίδεν αντί ποίων εξευτελισμών, και διά πόσων εκλιπαρήσεων! Και τι δεν ήθελεν υποστή, προ ποίας θυσίας ηδύνατο να οπισθοδρομήση, διά την αγάπην των δύο τούτων παιδιών, τα οποία ήσαν δις παιδιά δι' αυτήν, καθόσον ήσαν τέκνα του τέκνου της! Εν τούτοις δεν ήθελε να δεικνύη αυτοίς μεγάλην αδυναμίαν, και «ήμερο μάτι δεν τους έδιδε». Εκάλει τον άρρενα «Γέρον», διότι είχε το όνομα του αληθούς γέρου της, του μακαρίτου μπάρμπα–Μιχαλιού, του οποίου το όνομα τής επόνει ν' ακούση ή να προφέρη. Το ταλαίπωρον το θήλυ το εκάλει Πατρόναν θωπευτικώς, και ολίγον «σαν αρχοντοξεπεσμένη που ήτον», μη ανεχομένη ν' ακούη το Αργυρώ, το όνομα της κόρης της, όπερ εδόθη ως κληρονομιά εις το ορφανόν, λεχούς θανούσης εκείνης. Πλην του υποκορισμού τούτου, ουδεμίαν άλλην επιδεικτικήν τρυφερότητα απένεμεν εις τα δύο πτωχά πλάσματα, αλλά μάλλον πρακτικήν αγάπην και προστασίαν. Η ταλαίπωρος γραία έστρωσε διά τα δύο ορφανά, ίνα κοιμηθώσιν, ανεκλίθη και αύτη πλησίον των, τοις είπε να φουσήσωσιν υποκάτω του σκεπάσματος των διά να ζεσταθούν, τοις υπεσχέθη ψευδομένη, αλλ' ελπίζουσα να επαληθεύση, ότι αύριον ο Χριστός θα φέρη ζύλα και ψωμί και μίαν χύτραν κοχλάζουσαν επί του πυρός, και έμεινεν άυπνος πέραν του μεσονυκτίου, αναλογιζόμενη την πικράν τύχην της. * * * Το πρωί, μετά την λειτουργίαν (ήτο παραμονή των Χριστουγέννων) ο παπα–Δημήτρης, ο ενορίτης της, επαρουσιάσθη αίφνης εις την θύραν του πενιχρού οικίσκου. – Καλώς τα δέχθης, της είπε μειδιών. «Καλώς τα δέχθη» αυτή! και από ποίον

επερίμενε τίποτε; – Έλαβα ένα γράμμα διά σε, Αχτίτσα, προσέθηκεν ο γέρον ιερέυς, τινάσσων την χιόνα από το ράσον και το σάλι του. – Ορίστε, δέσποτα! Και μακάρι έχω τη φωτιά, επιθύρισε προς εαυτήν, ή το γλυκό και το ρακί να τον φιλέσω; Ο ιερέυς ανέβη την τετράβαθμον κλίμακα και ελθών εκάθισεν επί του σκαμνίου. Ηρεύνησε δε εις τον κόλπον του και εξήγαγε μέγαν φάκελλον με πολλάς και ποικίλας σφραγίδας και γραμματόσημα. – Γράμμα, είπες, παπά, επανέλαβεν η Αχτίτσα, μόλις τότε αρχίσασα να εννοή τι της έλεγεν ο ιερέυς. Ο φάκελλος, ον είχεν εξαγάγει από του κόλπου του, εφάινετο ανοικτός από το εν μέρος. – Απόψε έφθασε το βαπόρι, επανέλαβεν ο εφημέριος· εμένα μου το έφεραν τώρα μόλις έβγαινα από την εκκλησίαν. Και ενθείς την χείρα έσω του φακέλλου εξήγαγε διπλωμένον χαρτίον. – Το γράμμα είνε προς εμέ, προσέθηκεν, αλλά σέ αποβλέπει. – Εμένα; εμένα; επανέλαβεν έκπληκτος η γραία. Ο παππα–Δημήτρης εξεδίπλωσε το χαρτίον. – Είδεν ο Θεός τον πόνον σου και σου στέλλει μικράν βοήθειαν, είπεν ο αγαθός ιερέυς. Ο γυιός σου, σου γράφει από την Αμερικήν. – Απ’ την Αμέρικα ; ο Γιάννης! ο Γιάννης με θυμήθηκεν; ανέκραξε περιχαρής, ποιούσα το σημείον του Σταυρού η γραία. Και είτα προσέθηκε: – Δόξα σοι ο Θεός! Ο ιερέυς έβαλε τα γυαλιά του και εδοκίμασε ν’ αναγνώση. – Είναι, κακογραμμένα, κ’ εγώ δυσκολεύομαι να διαβάζω αυτές τις τζίφρες, που έβγαλαν τώρα, αλλά θα προσπαθήσωμεν να βγάλωμεν νόημα. Και ήρχισε μετά δυσκολίας, και σκοντάπτων συχνά, ν’ αναγινώσκη: «Παππα–Δημήτρη, το χέρι σου φιλώ. Πρώτον ερωτώ δια το αίσιον κτλ. κτλ. Εγώ λείπω πολλά χρόνια και δεν ηξεύρω αυτού τι γίνονται, ούτε αν ζουν ή απέθαναν. Είμαι εις μακρυνόν μέρος, πολύ βαθειά, εις τον Παναμάν, και δεν έχω καμμίαν συγκοινωνίαν με άλλους πατριώτες που ευρίσκονται εις την Αμερικήν. Προ τριών χρόνων εντάμωσα τον (δεινά) και τον (δεινά), αλλά και αυτοί έλειπαν χρόνους πολλούς, και δεν είξευραν τι γίνεται εις το σπίτι μας. »Εάν ζη ο πατέρας ή η μητέρα μου, ειπέ τους να με συγχωρήσουν, διότι δια καλό πάντα πασχίζει ο άνθρωπος και εις κακό πολλές φορές βγαίνει. Εγώ αρρώστησα δύο φορές από κακές ασθένειες του τόπου εδώ και έκαμα πολύν καιρόν εις τα σπιτάλια. Τα ό,τι είχα και δεν είχα επήγαν εις την ασθένειαν και μόλις εγλύτωσα την ζωήν μου. Είχα υπανδρευθή προ δέκα χρόνων κατά την συνήθειαν του τόπου εδώ, αλλά τώρα είμαι απόχηρος, και άλλο καλλίτερον δεν ζητώ, παρά να πιάσω ολίγα χρήματα να έλθω εις την πατρίδα, αν προφθάσω τους γονείς μου να μ’ ευλογήσουν. Και να μην έχουν παράπονον εις εμέ, διότι έτσι θέλει ο Θεός, και δεν ημπορούμε εμείς να πάμε κόντρα. Και να μη βαρυγνωμούν αν δεν είναι θέλημα Θεού, δεν μπορεί άνθρωπος να προκόψη. »Σου στέλλω εδώ εσωκλείστως ένα συνάλλαγμα επ’ ονόματί σου, να υπογράψης η αγιωσύνη σου, και να φροντίσουν να το εξαργυρώσουν ο πατέρας ή η μητέρα εάν ζουν. Και αν, ό μοι γένοιτο, είνε αποθαμμένοι, να το εξαργυρώσης η αγιωσύνη σου, να δώσης εις κανένα αδελφόν μου, εάν είναι αυτού, ή εις κανέν ανίμι μου, και εις άλλα πτωχά. Και να κρατήσης και η αγιωσύνη σου εάν οι γονείς μου είναι αποθαμμένοι, έν μέρος του ποσού αυτού δια τα σαρανταλείτουργα...». Πολλά

έλεγεν η επιστολή αυτή και έν σπουδαίον παρέλιπε. Δεν ανέφερε το ποσόν των χρημάτων, δι' όσα ήτο η συναλλαγματική. Ο παπα-Δημήτρης παρατηρήσας το πράγμα, εξέφερε την εικασίαν, ότι ο γράψας την επιστολήν, λησμονήσας, νομίζων ότι είχεν ορίσει το ποσόν των χρημάτων παραπάνω, ενόμισε περιττόν να το επαναλάβη παρακατιών, διό και έλεγε «του ποσού αυτού». Εν τούτοις άφατος ήτο η χαρά της Αχτίτσας, λαβούσης μετά τόσα έτη ειδήσεις περί του υιού της. Ως υπό τέφραν κοιμώμενος από τόσων ετών ο σπινθήρ της μητρικής στοργής ανέθορεν εκ των σπλάγχων εις το πρόσωπόν της και η γεροντική, ρικνή, και ερρυτιδωμένη όψις της, ηγλαΐσθη με ακτίνα νεότητος και καλλονής. Τα δύο παιδιά, αν και δεν ενόουν περί τίνος επρόκειτο, ιδόντα την χαράν της μάμμης των ήρχισαν να χοροπηδώσι. * * * Ο κυρ-Μαργαρίτης δεν ήτον ιδίως προεξοφλητής, ή τοκιστής, ή έμπορος, ήτον όλα αυτά ομού. Ένα φόρον επιτηδεύματος επλήρωνεν, αλλ' έκαμνε τρεις τέχνας. Η γραία-Αχτίτσα εις φοβεράν διατελούσα ένδειαν, έλαβε το παρά του υιού της αποσταλέν γραμματίον, εφ' ου εφαινοντο γράμματα κόκκινα και μαύρα, άλλα έντυπα και άλλα χειρόγραφα, εξ ων δεν ενόει τίποτε ούτε ο γηραιός εφημέριος, ούτε αυτή, και μετέβη εις το μαγαζί του κυρ-Μαργαρίτη. Ο κυρ-Μαργαρίτης ερρόφησε δραγμίδα ταμβάκου, ετίναξε την βράκαν του, εφ' ης έπιπτε πάντοτε μέρος ταμβάκου, κατεβίβασε μέχρι των οφρύων την σκούφιαν του, έβαλε τα γυαλιά του, και ήρχισε να εξετάζη διά μακρών το γραμματίον. – Έρχεται απ' την Αμέρικα; είπε. Σ' εθυμήθηκε, βλέπω, ο γυιός σου. Μπράβο, χαιρομαι. Είτα επανέλαβεν: – Έχει τον αριθμόν 10, αλλά δεν ζέρομε τι είδους μονέδα να είναι, δέκα σελλίνια, δέκα ρούπιες, δέκα κολοννάτα ή δέκα... Διεκόπη. Παρ' ολίγον θα έλεγε «δέκα λίρες». – Να φωνάζουμε το δάσκαλο, εμορμύρισεν ο κυρ-Μαργαρίτης· ίσως εκείνος ζεύρει να το διάβαση. Τι γλώσσα να είνε τάχα ; Ο ελληνοδιδάσκαλος, όστις εκάθητο βλέπων τους παίζοντας το κιάμο εις παράπλευρον καφενείον, παρακληθείς μετέβη εις το μαγαζί του κυρ-Μαργαρίτη. Εισηλθεν ορθός, δύσκαμπτος, έλαβε το γραμματίον, παρεκάλεσε τον κυρ-Μαργαρίτην να τον δανείση τα γυαλιά του και ήρχισε να συλλαβίζη τους λατινικούς χαρακτήρας. – Πρέπει να είναι αγγλικά, είπεν, εκτός αν είναι γερμανικά. Από πού έρχεται αυτό το δελτάριον; – Απ' την Αμέρικα, κυρ δάσκαλε, είπεν η θειά Αχτίτσα. – Από την Αμερικήν; τότε θα είνε αγγλικόν. Και ταύτα λέγων προσεπάθει να συλλαβίση τας λέξεις: ten rounds sterling, άς έφερε χειρογράφους η επιταγή. – Sterling, είπε sterling θα σημαίνη τάλληρον, πιστεύω. Η λέξις φαίνεται να είναι της αυτής ετυμολογίας, απεφάνθη δογματικώς. Και επέστρεψε το γραμματίον εις χείρας του κυρ-Μαργαρίτη. – Αυτό θα είναι, είπε, και επειδή υπάρχει επί της κεφαλίδος ο αριθμός 10, θα είναι χωρίς άλλο γραμματίον διά δέκα τάλληρα. Το κάτω-κάτω, οφείλω να σας είπω ότι δεν γνωρίζω από χρηματιστικά. Εις άλλα ημείς ασχολούμεθα, οι άνθρωποι των γραμμάτων. Και τούτο ειπών, επειδή ησθάνθη ψύχος εις το πλακόστρωτον και κατάψυχρον μαγαζείον τον κυρ-Μαργαρίτη, επέστρεψεν εις το καφενείον, ίνα θερμανθή. * * * Ο κυρ-Μαργαρίτης, είχεν αρχίσει να τρίβη τας χείρας και κάτι

εφαινετο σκεπτόμενος. –Τώρα, τι τα θέλεις, είπε στραφείς προς την γραία. Οι καιροί είνε δύσκολοι, μεγάλα κεσάτια. Να το πάρω, να σου το εξαργυρώσω, ξέρω πως είναι σίγουρος ο παράς μου, ξέρω αν δεν είναι και ψεύτικο; Από κει κάτω, απ' τον χαμένον κόσμο, περιμένεις αλήθεια; Όλες οι ψευτιές, οι καλπουζανιές, από κει μας έρχονται. Γυρίζουν τόσα χρόνια οι σουρτούκηδες (με συγχωρείς, δεν λέγω το γυιό σου), εκεί που ψένει ο ήλιος το ψωμί, και δεν νοιάζονται να στείλουν ένα παρά, ένα σωστόν παρά, μοναχά στέλνουν παλιόχαρτα. Έφερε δύο βόλταις περί το τεράστιον λογιστήριόν του και επανέλαβε· –Και δεν είναι μικρό πράγμα αυτό, να σε χαρώ, είναι δέκα τάλλαρα. Να είχα δέκα τάλλαρα εγώ, παντρευόμουνα. Είτα εξηκολούθησε: – Μα τι να σου πω; σε λυπούμαι, που είσαι καλή γυναίκα, κι έχεις και κείνα τα ορφανά. Να κρατήσω εγώ ενάμισυ τάλλαρο διά τους κινδύνους που τρέχω, και για τα οχτώμισυ πλιά ... Και για νάμαστε σίγουροι, μη γυρεύης κολονάτα, να σου δώσω πεντόφραγκα, για νάμαστε μέσα... Οχτώμισυ πεντόφραγκα λοιπόν ... Α!.. ζέχασα... Τουναντίον, δεν είχε ξεχάσει· απ' αρχής της συνεντεύξεως, αυτό εσκέπτετο. – Ο συχωρεμένος ο Μιχαλιός, κάτι έκανε να μου δίνη, δεν θυμούμαι τώρα... Και επέστρεψεν εις το λογιστήριόν του. – Μα κ' εκείνος ο τεμπεντέρης ο γαμπρός σου, μου έφαγε δυο τάλλαρα θαρρώ... Και ωπλίσθη με το πελώριον κατάστιχόν του. – Είναι δίκηο να τα κρατήσω...εσένα, όσα σου δώσω, θα σου φανούν χάρισμα. Ήνοιζε το κατάστιχον. Αι κατάπυκνοι και μυροβολούσαι σελίδες του καταστήχου τούτου ωμοιάζον με πίονας αγρούς, με γην αγαθήν. Ό,τι έσπειρε τις εν αυτό, εκαρποφόρει πενταπλασίως. Ήτο, ως να έκοπτε τις τα φύλλα του δενδρυλλίου, εκάστοτε ότε εγένετο εξόφλησις κονδυλίου τινός, αλλ' η ρίζα έμενεν υπό την γην, μέλλουσα και πάλιν ν' αναβλαστήση. Ο κυρ-Μαργαρίτης εύρε παρευθύς τους δύο λογαριασμούς. – Εννιά και δεκαπέντε, μου χρωστούσε ο μακαρίτης ο άντρας σου, είπε, και δυο τάλλαρα δανεικά κι' αγύριστα του γαμπρού σου γίνονται... Και λαβών κάλαμον ήρχισε να εκτελή την πρόσθεσιν πρώτον και την αναγωγήν των ταλλήρων εις δραχμάς, είτα την αφαίρεσιν από του ποσού των δέκα γαλλικών ταλλήρων. – Κάνει να σου δίνω ...ήρχισε να λέγη ο κυρ-Μαργαρίτης. Τη στιγμή εκείνη εισήλθε νέον πρόσωπον. * * * Ήτον έμπορος Συριανός, παρεπιδημών δι' υποθέσεις εις την μικράν νήσον. Άμα εισελθών διηυθύνθη μετά μεγίστης ελευθερίας και θάρρους εις το λογιστήριον, όπου ίστατο ο κυρ-Μαργαρίτης. – Τι έχουμε, κυρ-Μαργαρίτη; Τ' είν' αυτό; είπεν, ιδών πρόχειρον επί του λογιστηρίου το γραμμάτιον της πτωχής γραίας. Και λαβών τούτο εις χείρας: – Συναλλαγματική διά δέκα αγγλικάς λίρας από την Αμερικήν, είπε καθαρά τη φωνή, πού ευρέθη εδώ; Κάμνεις και τέτοιες δουλειές, κυρ- Μαργαρίτη; – Για δέκα λίρες! επανέλαβεν αυθορμήτως η Αχτίτσα, ακούσασα ευκρινώς την λέξιν. – Ναι, διά δέκα αγγλικάς λίρας, είπε και πάλιν στραφείς προς αυτήν ο Ερμουπολίτης. Μήπως είναι δικό σου; – Μάλιστα. Η θειά-Αχτίτσα, εν καταφάσει, έλεγε πάντοτε ναι, αλλά νυν ηπόρει και αυτή πώς είπε «μάλιστα» και πού εύρε την λέξιν ταύτην. – Για δέκα ναπολεόνια, θα είναι ίσως, είπε δάκνων τα χείλη ο κυρ- Μαργαρίτης. –

Σου λέγω διά δέκα αγγλικάς λίρας, επανέλαβε και αύθις ο Συριανός έμπορος. Παίρνεις από λόγια; Και έρριψε δεύτερον μακρόν βλέμμα επί του γραμματίου. – Είναι σίγουρος παράς, αρζάν- κοντάν, σου λέγω. Θα το εξοφλήσης, ή το εξοφλώ αμέσως; Και έκαμε κίνημα να εξαγάγη το χρηματοφυλάκιόν του. – Μπορεί να το πάρη κανείς για εννέα λίρες. ..γαλλικές, είπε διστάζων ο κυρ-Μαργαρίτης. – Γαλλικές; ...το παίρνω εγώ δια εννέα αγγλικές. Και στρέψας όπισθεν το φύλλον του χάρτου, είδε την υπογραφήν, ην είχε βάλει ο αγαθός ιερεύς, παρέβαλεν αυτήν με το όνομα το φερόμενον εν τω κειμένω, και την εύρε σύμφωνον και, ανοίξας το χρηματοφυλάκιον, εμέτρησεν εις την χείρα της θειά-Αχτίσας, και προ των εκθάμβων οφθαλμών αυτής εννέα στιλπνοτάτας αγγλικάς λίρας. Και ιδού διατί η πτωχή γραία εφόρει τη ημέρα των Χριστουγέννων καινουργή «άδολην» μανδήλαν, τα δε δύο ορφανά είχαν καθαρά υποκαμισάκια διά τα ισχνά μέλη των και θερμήν υπόδεσιν διά τους παγωμένους πόδας των.»

Παράρτημα 3

«Υπό την βασιλικήν δρυν»

«Όταν παιδίον διηρχόμην εκεί πλησίον, επί όναρίου όχούμενος, διά να υπάγω να άπολαύσω τας άγροτικάς μας πανηγύρεις τών ήμερών του Πάσχα, του Αγίου Γεωργίου και της Πρωτομαγιάς, έρρέμβαζον γλυκά μη χορταίνων να θαυμάζω περικαλλές δένδρον μεμονωμένον, πελώριον, μίαν βασιλικήν δρυν. Όποϊον μεγαλείον είχεν! Οί κλάδοι της χλωρόφαιοι, κατάμεστοι, κραταιοί· οί κλώνοι της γαμμοί ώς ή κατατομή του άετοϋ, οϋλοι ώς ή χαιτή του λέοντος, προείχον άναδεδεμένοι εις βασιλικά στέμματα. Και ήτο εκείνη άνασσα του δρυμοϋ, δέσποινα άγρίας καλλονής, βασίλισσα της δρόσου... Από τα φύλλα της έστάλαζε και έρρεεν όλόγουρά της «μάννα ζωής, δρόσος γλυκασμοϋ, μέλι τó εκ πέτρας». Έθαλπον οί ζωηφόροι όποι της έρωτα θείας άκμής και έπνεεν ή θεσπεσία φυλλάς της ήμερον τρυφής άκηράτου. Και ή κορυφή της βαθύκομος ήγειρετο ώς στέμμα παρθενικόν, διάδημα θεϊον. Ήσθανόμην άφατον συγκίνησιν να θεωρω τó μεγαλοπρεπές εκείνο δένδρον. Έφάνταζεν εις τó όμμα, έμελπεν εις τó οϋς, έπιθύριζεν εις την ψυχήν φθόγγους άρρήτου γοητείας. Οί κλώνοι, οί ράμνοι, τó φύλλωμά της, εις του άνέμου την σεισιν, εφάινοντο ώς να ψάλλωσι μέλος ψαλμικόν, τó «Ώς έμεγαλύνθη...». Μ' έθελγε, μ' έκάλει έγγύς της. Έπόθουν να πηδήσω από του ύποζυγίου, να τρέξω πλησίον της, να την άπολαύσω, να περιπτυχθώ τόν κορμόν της, όστις θα ήτο άγκάλιασμα διά πέντε παιδιά ώς έμέ, και να τόν φιλήσω. Να προσπαθήσω ν' αναρριχηθώ εις τó πελώριον στέλεχος, τó άδρον και άμαυρόν, ν' αναβώ εις

τὸ σταύρωμα τῶν κλάδων τῆς ν' ἀνέλθω εἰς τοὺς κλώνους, νὰ ὑψωθῶ εἰς τοὺς ἀκρέμονας. Καὶ ἂν δὲν μ' ἐδέχετο καὶ ἂν μ' ἀπέβαλλεν ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς καὶ μ' ἔρριπτε κάτω, ἃς ἔπιπτον νὰ κυλισθῶ εἰς τὴν χλόην τῆς, νὰ στεγασθῶ ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς, ὑπὸ τὰ ἀετώματα τῶν κλώνων τῆς, τὰ ὅμοια μὲ στέμματα Δαβὶδ θεολήπτου. Ἐπόθουν, ἀλλ' ἡ συνοδεία τῶν οἰκείων μου, μεθ' ὧν ἐτέλουν τὰς ἐκδρομὰς ἐκείνας ἀνὰ τὰ ὄρη, δὲν θὰ ἤθελε νὰ μοὶ τὸ ἐπιτρέψη. Καὶ μίαν χρονιάν, ἦτο κατὰ τὰς ορτὰς τοῦ σωτηρίου ἔτους 18..., καθὼς εἶχομεν διέλθει πλησίον τοῦ δένδρου, ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Μέγα Μανδρί· ἦτο δὲ τὸ Μέγα Μανδρὶ μικρὸς συνοικισμὸς, θερινὸν σκηνώμα τῶν βοσκῶν τοῦ τόπου. Ἐκατοίκουν ἐκεῖ ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ οἰκογένειαι ἀγροτῶν. Δύο ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τούτων συνεδέοντο πρὸς τοὺς γονεῖς μου διὰ δεσμῶν βαπτίσματος, κολιγούσης κτλ. καὶ ὅλοι ἦσαν φίλοι καὶ συμπατριῶται μας. Κατηρχόμεθα ἐκεῖ συνήθως τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα, εἶτα πάλιν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἢ τὴν Πρωτομαγιά, ἄλλοτε δὲ τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου ἢ τῆς Ἀναλήψεως. Ἐπὶ τερπνοῦ λόφου ὑπῆρχε τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὅπου ἐλειτουροῦμεθα. Ἦγοντο ἐκεῖ χοροὶ καὶ πανηγύρεις· δρόσος καὶ ἀναψυχὴ καὶ χάρμα ἐβασίλευεν. Ἐθύνοντο ἀρνία καὶ ἐρίφια, καὶ σπονδαὶ ἐγίνοντο πυροζάνθου ἀνθοσμίου. Ἐτελοῦντο ἀγῶνες ἀμίλλης, δισκοβολία καὶ ἄλματα. Ἐπληττε τὰς πραεῖας ἠχοῦς ὁ φθόγγος τοῦ αὐλοῦ καὶ τῆς λύρας, συνοδεύων τὸ ἔρρυθμον βῆμα τῶν παρθένων πρὸς κύκλιον χορόν. Καὶ ζανθαὶ ἐρυθρόπεπλοι βοσκοποῦλαι ἐπήδων, ἐπέτων, ἐκελάδουν. Καθὼς εἶχομεν φθάσει ἐκεῖ, τὴν χρονιάν ἐκείνην, μὲ εἶχε κυριεύσει ζωηρότερον ἢ ἐντύπωσις ἢ μαγικὴ τῆς δρυός. Διηρχόμεθα ἐκάστοτε οὐχὶ μακρὰν τοῦ δένδρου, ἀπέχοντος ἡμισείας ὥρας ὁδὸν ἀπὸ τὸ Μέγα Μανδρί. Ὁ δρόμος μας ἦτο ἐπὶ τῆς κλιτύς, ὀλίγον ὑψηλότερον τῆς θέσεως, ὅπου ἴστατο τὸ δένδρον, ἔτεμνε δὲ πλαγίως τὸ βουνόν, καὶ ἡ δρυς ἢ μαγικὴ, καθὼς ἐξήκολούθουν νὰ τὴν βλέπω ἐπὶ ἰκανὴν ὥραν, μὲ ἐγοήτευε καὶ μὲ ἐκάλει, ὡς νὰ ἦτο πλάσμα ἔμψυχον, κόρη παρθενικὴ τοῦ βουνοῦ. Κατὰ τὰς ποικίλας κυμάνσεις τῆς ὁδοῦ, σύμφωνα μὲ τὰ κοιλώματα ἢ τὰς προεξοχὰς τοῦ ἐδάφους καὶ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ ὄναριου τὰς ἰδιοτρόπους καὶ πείσμονας -καθὼς ἐξάνοιγα τὸ πρῶτον τὴν δρῦν, καθόσον ἐπλησίαζα ἢ ἀπεμακρυνόμην ἀπ' αὐτῆς,- τόσας θεὰς, ἀπόψεις καὶ φάσεις ἐλάμβανε τὸ δένδρον. Ἐκ πλαγίου καὶ μακρόθεν εἶχεν ὄψιν λιγυρᾶς χάριτος, ἐγγύθεν καὶ κατὰ μέτωπον προέκυπτεν ὅλη μεστή καὶ ἀμφιλαφῆς, βαθύχλωρος, ἐπιβάλλουσα ὡς νύμφη. Ὅλην τὴν νύκτα, κοιμώμενος καὶ ἀγρυπνῶν, ὠνειρευόμην τὴν δρῦν, τὴν θεσπεσίαν καὶ ὑψηλὴν... Τὴν πρωίαν ἐκείνην τοῦ Μεγάλου Σαββάτου, καθὼς εἶχεν εὐωδιάσει ὁ ναῖσκος ἀπὸ δάφνας καὶ λιβανωτίδας καὶ εἶχε κρουσθῆ τρελὰ ἀπὸ παιδικὰς χεῖρας ὁ μικρὸς κώδων ὁ ὑπεράνω τοῦ γείσου τῆς στέγης τῆς πλακοσκεποῦς, χαιρετίζων τὸ «Ἀνάστα ὁ Θεός», τὸ ὁποῖον ἔψαλλεν ὁ παπὰς ραίνων τοὺς πιστοὺς μὲ πέταλα ρόδων καὶ ἴων... εἶτα, πρὶν ἀπολύσει ἢ λειτουργίᾳ ἐγὼ ἔγινα ἄφαντος. Διὰ πλαγίου κρυφοῦ δρομίσκου, τὸν ὁποῖον εἶχον ἀνακαλύψει τὴν προτεραίαν, ἤρχισα νὰ ἀνέρχωμαι τὴν ράχιν τοῦ βουνοῦ διευθυνόμενος πρὸς τὸ μέρος, ὅπου εὕρισκετο ἡ βασιλικὴ δρυς. Ἐπίστευα,

ὄτι ἐγνώριζον καλὰ τὸν δρόμον. Ἦτο ὅλη ἡ ὁδὸς ἀνωφερῆς κι ἐγὼ ἔτρεχον, ἔτρεχον, διὰ νὰ φθάσω ταχέως, ν' ἀσπασθῶ τὴν ἀγαπημένην μου καὶ ταχέως πάλιν νὰ ἐπιστρέψω, φανταζόμενος, ὄτι ἡ ἀπουσία μου τότε δὲν θὰ παρατηρεῖτο καὶ δὲν θὰ εἶχον ν' ἀκούσω ἐπιπλήξεις ἀπὸ τοὺς οἰκείους. Πρὸ ἐμοῦ εἶχον ἀναχωρήσει ἀπὸ τὸ ποιμενικὸν σκῆνωμα ὀλίγοι ἐκ τῆς τάξεως τῶν βοσκῶν, ἀπερχόμενοι εἰς τὴν πολίχνην, διὰ νὰ κομίσωσιν ἀρνία καὶ τυρίον εἰς τοὺς κολίγας, ἀποφέρωσι δὲ ἄλλα ὀψώνια ἐκ τῆς πόλεως. Οὗτοι θὰ ἐπέστρεφον πρὸς ἐσπέραν καὶ δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ συναντήσω τινὰς καθ' ὁδόν. Πλὴν παρ' ἐλπίδα εἶδον μακρόθεν ἄλλους ἐρχομένους πρὸς τὰ ἐδῶ, συνοδεία γυναικῶν καὶ παιδίων καὶ ὑποζυγίων· οὗτοι ἤρχοντο ἐκ τῆς πόλεως, διὰ νὰ συνεορτάσωσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ πλησίον τῶν συγγενῶν των, τῶν βοσκῶν. Πάραυτα ἐξετράπην τῆς ὁδοῦ καὶ ἔσπευσα νὰ κρυβῶ ὀπισθεν πυκνῶν θάμνων. Οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι ἄν μὲ συνήντων μεμονωμένον μακρὰν τῶν γονέων μου, πορευόμενον ἄγνωστον ποῦ, θὰ ἐπαραξενεύοντο καὶ ἄν δὲν μ' ἔπειθον νὰ κατέλθω μετ' αὐτῶν εὐθύς ὀπίσω, ἐξ ἅπαντος θὰ μὲ κατήγγελλον κάτω εἰς τὸ Μέγα Μανδρί. Ἦμην ἔνδεκα ἐτῶν παιδί. Ἐκεῖνοι ταχέως ἀντιπαρήλθον κι ἐγὼ ἀνέλαβα τὸν δρόμον μου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὸν ἔχασα. Εἰς ἓν σταυροδρόμιον, ὅπου ἔφθασα, ἐπῆρα τὸν δρόμον ἀριστερά, τὸν ὑψηλότερον, καὶ ἀσθμαίνων ἔφθασα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ. Πλὴν ἡ μεγάλη δρῦς ὑπῆρξεν εὐεργέτις μου καὶ κηδεμών μου. Αὕτη μ' ἐξήγαγεν ἐκ τῆς ἀπάτης, ἐφαίνετο δὲ ὡς νὰ μοῦ ἔνευε μακρόθεν καὶ μὲ ὠδήγει νὰ ἔλθω πλησίον της. Καθὼς τὴν εἶδα χαμηλότερα, δεξιόθεν, ἀρκετὰ μακρὰν, ἄφησα τὸν δρομίσκον εἰς τὸν ὅποιον ἔτρεχα καὶ στραφεὶς πρὸς δυσμὰς ἤρχισα νὰ κατέρχωμαι μέσω τῶν ἀγρῶν, ὑπερπηδῶν αἱμασιάς, χάνδακας, φραγμοὺς θάμνων καὶ βάτων, σχίζων τὰς σάρκας μου, αἱμάσσων χεῖρας καὶ πόδας... Τέλος ἔφθασα πλησίον τῆς ποθητῆς νύμφης τῶν δασῶν. Ἦμην κατάκοπος, κάθιδρος καὶ πνευστιῶν. Ἄμα ἔφθασα, ἐρρίφθην ἐπὶ τῆς χλόης, ἐκυλίσθην ἐπάνω εἰς παπαροῦνες καὶ χαμολούλουδα. Ἀλλ' ὅμως ἠσθανόμην κρυφὴν εὐτυχίαν, ὄνειρώδη ἀπόλαυσιν. Ἐρρέμβαζον, ἀναβλέπων εἰς τοὺς κλώνους της τοὺς κραταιοὺς καὶ ἀνοιγόκλειον ἠδυπαθῶς τὰ χεῖλη εἰς τὴν πνοὴν τῆς αὔρας της, εἰς τὸν θροῦν τῶν φύλλων της. Ἐκατοντάδες πουλιῶν ἀνεπαύοντο εἰς τοὺς κλώνους της, ἔμελλον τρελὰ τραγούδια... Δρόσος, ἄρωμα καὶ χαρμονὴ ἐθώπευον τὴν ψυχὴν μου. Ἦμουν ἀποσταμένος καὶ δὲν εἶχον κοιμηθῆ καλὰ τὴν νύκτα. Ὁ ὕπνος μοῦ ἔλειπεν. Εἰς τὴν σκιὰν τοῦ πελωρίου δένδρου, ἐν μέσῳ τῶν μηκώνων του τῶν κατακοκκίνων, ὁ Μορφεὺς ἦλθε καὶ μ' ἐβανκάλισε καὶ μοὶ ἔδειξεν εἰκόνας ὡς εἰς περιέργον παιδίον. Μοῦ ἐφάνη, ὅτι τὸ δένδρον -ἔσφζον καθ' ὕπνον τὴν ἔννοιαν τοῦ δένδρου- μικρὸν κατὰ μικρὸν μετέβαλλεν ὄψιν, εἶδος καὶ μορφήν. Εἰς μίαν στιγμὴν ἡ ρίζα τοῦ μοῦ ἐφάνη ὡς δύο ὠραῖαι κνημαί, κολλημέναι ἢ μία ἐπάνω εἰς τὴν ἄλλην, εἶτα μετ' ὀλίγον ἐξεκόλλησαν καὶ ἐχωρίσθησαν εἰς δύο ὃ κορμὸς μοῦ ἐφάνη, ὅτι διεπλάσσετο καὶ ἐμορφοῦτο εἰς ὄσφύν, εἰς κοιλίαν καὶ στέρνον· οἱ δύο παμμέγιστοι κλάδοι μοῦ ἐφάνησαν ὡς δύο βραχίονες, χεῖρες ὀρεγόμεναι τὸ ἄπειρον, εἶτα κατερχόμεναι συγκαταβατικῶς πρὸς τὴν γῆν, ἐφ' ἧς ἐγὼ ἐκείμην· καὶ τὸ βαθύφαιον,

ἀειθαλὲς φύλλωμα μοῦ ἐφάνη ὡς κόμη πλουσία κόρης, ἀναδεδημένη πρὸς τ' ἄνω, εἶτα λυομένη, κυματίζουσα, χαλαρομένη πρὸς τὰ κάτω. Τὸ πόρισμά μου τὸ ἐν ὄνειρῳ ἐξαχθὲν καὶ εἰς λῆρον ἐν εἴδει συλλογισμοῦ διατυπωθέν, ὑπῆρξε τοῦτο. «Ἄ! δὲν εἶναι δένδρον, εἶναι κόρη· καὶ τὰ δένδρα, ὅσα βλέπομεν εἶναι γυναῖκες!» Ὅταν μετ' ὀλίγον ἐξύπνησα, ὡς συνέχαιαν τοῦ ὄνειρου ἔσχον ἐν νῶ, τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἱστορίας τοῦ τυφλοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Χριστὸς ἐθεράπευσε, καθὼς εἶχον ἀκούσει τὸν διδάσκαλόν μας εἰς τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν: «Κατ' ἀρχὰς μὲν εἶδε τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα: δεῦτερον δὲ τοὺς εἶδε καθαρά...» Πλὴν δὲν ἐξύπνησα ἀκόμη, πρὶν ἀκούσω τί ἔλεγε τὸ φάσμα. Ἡ κόρη -ἢ δρυῶς- εἶχε λάβει φωνὴν καὶ μοὶ ἔλεγε: -Εἰπέ νὰ μοῦ φεισθοῦν, νὰ μὴ μὲ κόψουν..., διὰ νὰ μὴ κάμω ἀκουσίως κακόν. Δὲν εἶμ' ἐγὼ νύμφη ἀθάνατος· θὰ ζήσω ὅσον αὐτὸ τὸ δένδρον.... Ἐξύπνησα ἔντρομος κι ἔφυγον... Ἦτο ἤδη μεσημβρία καὶ ὁ ἥλιος ἐμεσουράνει. Ἐκαίεν ὑψηλά, ὑπεράνω τῆς κορυφῆς τῆς δρυῶς, ἥτις ἦτο σκιὰ ἀδιαπέραστος... Ἀπὸ τὸν ἀντικρυνὸν λόφον ἤκουσα φωνὴν νὰ μὲ καλῆ ἐξ ὀνόματος. Ἦτο εἷς μικρὸς βοσκὸς μὲ τὴν κάπαν του, μὲ τὴν στραβολέκαν του καὶ μὲ δέκα αἴγας, τὰς ὁποίας ὠδήγει. Μοῦ ἐφώναζεν, ὅτι ὁ πατήρ μου μὲ ἀνεζήτει ἀνήσυχος καὶ νὰ τρέξω νὰ φθάσω ταχέως ἐκεῖ κάτω... Δὲν ἐνόησα τίποτε ἀπὸ τὸ μαντικὸν ὄνειρον. Ἀργότερα ἐδιδάχθην ἀπὸ ἐγχειρίδιον Μυθολογίας, ὅτι ἡ Ἀμαδρυὰς συναποθνήσκει μὲ τὴν δρυῶν, ἐν ἣ εὐρίσκεται ἐνσαρκωμένη... Μετὰ πολλὰ ἔτη, ὅταν ζενιτευμένος ἀπὸ μακροῦ ἐπέστρεψα εἰς τὸ χωρίον μου κι ἐπεσκέφθην τὰ χωρία ἐκεῖνα, τὰ προσκυνητάρια τῶν παιδικῶν ἀναμνήσεων, δὲν εὔρον πλέον οὐδὲ τὸν τόπον, ἔνθα ἦτο ποτὲ ἡ Δρυῶς ἢ Βασιλική, τὸ πάγκαλον καὶ μεγαλοπρεπὲς δένδρον, ἢ νύμφη ἢ ἀνάσσουσα τῶν δρυμῶνων. Μία γραῖα μὲ τὴν ρόκαν τῆς, μὲ δύο προβατίνας, τὰς ὁποίας ἔβοσκεν ἐντὸς ἀγροῦ πλησίον, εὐρίσκετο ἐκεῖ, καθημένη ἐξωθεν τῆς μικρᾶς καλύβης τῆς. Ὅταν τὴν ἠρώτησα τί εἶχε γίνῃ τὸ « Μεγάλον Δένδρον », τὸ ὁποῖον ἦτο ἕνα καιρὸ ἐκεῖ, μοῦ ἀπήντησεν: - Ὁ χωρεμένος ὁ Βαργέντης τὸ ἔκοψε... μὰ κι ἐκεῖνος δὲν εἶχε κάμει νισάφι μὲ τὸ τσεκούρι του ὅλα θεόρατα δένδρα, τόσα σημαδιακὰ πράγματα. Σὰν τόκοψε κι ὕστερα, δὲν εἶδε προκοπή. Ἀρρώστησε καὶ σὲ λίγες μέρες πέθανε... Τὸ Μεγάλον Δένδρον ἦταν στοιχειωμένο.»

Παράρτημα 4

«Τα δαιμόνια στο ρέμα»

«Δύο πειρασμοὶ μοῦ ἐπενέβησαν καὶ δύο δοκιμασίας υπέφερα εἰς μίαν ἡμέραν, κατ' ἐκείνην τὴν ἐκδρομὴν. Ἡμῖν δεκαετὲς παιδίον. Ἀμα εφθάσαμεν, μόλις εἶχον ἀναλάβει ἀπὸ τὸν πρῶτον

κλωνισμόν, ησθάνθην τόσην χαράν και δρόσον από την εκλάμπρου ωραιότητος εκείνην τοποθεσίαν, την οποίαν το πρώτον έβλεπα, ώστε εξεκλέφθην παρευθύς από την άγρυπνον επίβλεψιν του πατρός μου, όστις θα έπίστευεν ίσως ότι ίσως είχα σωφρονισθή από την τρομάραν της πρωίας, κ' επήγα τρελά να τρέξω, να χαζέψω, να περιπλανηθώ, μαζί με άλλα παιδιά, στου Χαιρημονά το ρέμα. Υψηλά επί του λόφου του περιφανούς, του βλέποντος προς βορράν εις το πέλαγος, ίσταται ο ναΐσκος του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Άνω και κάτω και ολόγυρα, πολυσχιδείς λόφοι και ράχεις και δειράδες, όπου γυμνοί, αμαυροί, ανεμόπληκτοι βράχοι εναλλάσσουσιν αρμονικώς με πλουσίας λόχμας και συστάδας θάμνων, από πρίνους και αγριελαίας, και πελωρίους σχοίνους δακρύνοντας αγριομαστίχην, σχηματίζοντας εις καλύβην τους μακρούς κατηρεφείς κλώνας των, όπου όχι σπανίως ευρίσκουσι πρόχειρον μάνδραν διά τα κοπάδια των οι λιναρόξανθοι με τας μακράς ράβδους βοσκοί. Κάτω, τα κράσπεδα όλης της ακτής φιλούσι με υγρά, σιαλώδη, μεθυσμένα φιλήματα, με αγρίους πόθους και με εζάλλους ορμάς, μαύρα και γαλανά τα κύματα· μέλη σειρήνων εις την επιφάνειαν και κάλλη σειρήνων, και νηρηίδων ανεκλάλητα μυστήρια εις το βάθος. Ήτο τότε η παραμονή της 29 Αυγούστου, Αποτομής του Προδρόμου, και ο παλαιός ναΐσκος, επί του ερήμου λόφου, ύπερθεν της θαλασσοπλήγος ακτής, θα προσείλκυε τα πλήθη των προσκυνητών. Κατά συνοδίας τα πλήθη, νέοι, γυναίκες και παιδιά, ήρχοντο. Μυρμηκιά οφθαλμοφανής εσχηματίζετο εις τον κατήφορον, άμα ανέβλεπέ τις άνω προς την ποδιάν του βουνού, εκ μεσημβρίας, οπόθεν κατήρχοντο, φαιδροί, κάθιδροι, με ροδιζούσας παρειάς και ασθμαινούσας πνοάς, οι πανηγυρισταί. Ημείς είχομεν κατέλθει την αυτήν εκείνην κατωφέρειαν πρωί, άμα τη ανατολή. Είχομεν εκκινήσει τα χαράγματα από το χωρίον μας, απέχον τριών ωρών δρόμον, προς μεσημβριάν· εγώ ήμην καβάλα επί της φοράδος. Ο αγωγιάτης, ο Μήτρος ο Πρανάς, εκράτει την τριχιάν του χαλινού προπορευόμενος, κατ' επίμονον απαίτησιν του πατρός μου, αν και μετά γογγυσμού, ως αγγαρειάν το έκαμνε. Του εφείνετο ως να έσυρεν επ' ώμων την φοράδα με το σαμάρι της, κ' επάνω στο σαμάρι εμέ. Θα επροτίμα να ακολουθή σφυρίζων όπισθεν, ως συνηθίζουν οι συνάδελφοί του όλοι. Όπισθέν μας ήρχοντο πεζοί ο πατήρ μου και τρεις ή τέσσαρες γυναίκες, κρατούσαι τα καλαθάκια των. Επρόκειτο να λειτουργήσωμεν ιδιαιτέρως την ημέραν εκείνην, παραμονήν της εορτής, είτα δε θα εμένομεν εις την πανήγυριν. Επάνω εις την ράχιν του βουνού, καθώς εμέλλομεν να κατηφορίσωμεν προς την βορειοδυτικήν κλιτύν, ανάμεσα εις πυκνούς φράκτας και ευώδεις λόχμας, όπου ο δρόμος γίνεται οιονεί σκιάς τις δροσοστάλακτος και αδιαπέραστος εις τας ακτίνας του ηλίου, ο Μήτρος ο Πρανάς ήθελε ν' αφήση εις βάρος μας την φοράδα του, και να υπάγη εις ένα αγρόν υψηλότερα, εις την κορυφήν, προς τον Άι-Θανάση. Εκεί, καθώς μας απεχαιρέτισε κ' έφυγε, δεν εφρόντισε να παραδώση τον χαλινόν του ζώου εις χείρας του πατρός μου, άλλ' έρριψε την άκρην της τριχιάς κάτω εις το έδαφος, όπως έτυχεν, άνοιζε τα πόδια του τα υποδεμένα καλά

με φασκίες, κ' έφυγε δρομαίος. Η φοράδα, μόλις ησθάνθη την ελευθερίαν της —φαίνεται κάπου εγνώρισεν ότι προς εκείνο το μέρος ήσαν τα κατατόπια της— δεν εκρατήθη, κ' επηλάλησεν εις τα τέσσαρα, τον κατήφορον· κ' εγώ, χωρίς να έχω τον χαλινόν εις τας ασθενείς χείρας μου, καβάλα στο σαμάρι...Αι γυναίκες έβαλαν τας φωνάς. — Αχ! Παναΐα μ'! — Το παιδί! το παιδί! — Είδες, ο χαζός! άφσε κατά γης την τριχιά κ' έφυγε... — Μπα! ο αθεόφοβος... — Πω, πω! το παιδί... — Νά, τώρα θα το πετάξ' κάτω! — Βαστάξ', Αλέκο! — Βαστάξου, παιδί μ'! — Χριστέ μ'! Παναγία μ'! Ο πατήρ μου, έξαλλος εκ τρόμου, έτρεξε τον κατήφορον. Επήρ' έν μονοπάτι πλάγιον· έπειτα το έχασε, κ' έτρεχε μέσα στα χωράφια. Επροσπάθει απελπιστικώς να κόψη τον δρόμον της φοράδας. Επεθύμει να τρέχη, ει δυνατόν, παραλλήλως. Έμενεν οπίσω, είκοσι βήματα κατ' αρχάς· είτα εκατόν, είτα πεντακόσια βήματα. Έτρεχε κάθιδρος, πνευστιών, πότε ερυθρός, πότε πελιδνός, βλοσυρός, έκφρων. — Βαστάξου, καλά! παιδί μ', βαστάξου! Εγώ ορμεμφύτως εκρατούμην από τα δύο προεζέχοντα παγίδια, οιονεί τα κέρατα, του σάγματος. Και η φοράδα έτρεχε τρελή, κ' η τριχιά εσύρετο κάτω, και δεν έτυχε να πιασθή πουθενά, εις σχισμάδα ή χαμόκλαδον ή παλουκοειδές ζύλον. Και τίς ηζεύρει αν θα ήτο διά καλόν ή διά κακόν, αν επιάνετο; Η το σχοινίον θα εκόπτετο, με την ορμήν του εξηγηριωμένου ζώου, και τότε η μανία του θα ηύξανεν, ή το σχοινίον θ' αντείχε, και τότε εγώ, με τα άτακτα λοζιά πηδήματα της φοράδας, πιθανόν να εξεσφενδονιζόμενη πουθενά, εις βράχον ή κρημνόν, ή ακανθώδεις θάμνους και αιχμηρούς κορμούς κομμένων δένδρων. Δεν ενθυμούμαι πλέον τί ησθανόμην, ο φόβος τον οποίον εδοκίμαζα, μετείχε θελγήτρου τινός, και δεν με παρέλυε. Μου ήρεσκε το χοροπήδημα εκείνο επάνω στο σαμάρι, και μ' έτερπον καθ' υπερβολήν αι εναγώνιοι κραυγαί των γυναικών. Ο πατήρ μου, έκφρων, έτρεχε, φορών μόνον το ζωστικόν του, ασκεπής την κεφαλήν, με την κόμην ανεμίζουσαν. Ω, επίστευε τάχα ότι ήμην άξιος τόσης μερίμνης; Κ' εκολακευόμην ότι ήμην πράγμα πολύτιμον, φευ, της πλάνης! Κ' αι γυναίκες πάντοτε έκραζον: — Παναγία μ'! Παναγία μ'! Αχ! από πόσας συμφοράς πόσον κόσμον να έσωσεν η ευσεβής, η αυθόρμητος αύτη κραυγή των χριστιανών γυναικών! Ο δρόμος έβαινε πάντοτε ανώμαλος κατά μήκος των δειράδων και ποδιών των λόφων. Δεξιόθεν ήτο ανήφορος, αριστερόθεν κατήφορος, και κρημνός. Διά του κρημνού και του κατηφόρου εκείνου έτρεχεν έξαλλος ο πατήρ μου. Εγώ, βλέπων ότι εσχηματίζοντο δεξιόθεν πολλοί εξέχοντες όχθοι, ενώ εκαθήμην έως τότε περιβάδην, μετεκάθισα μονόπλευρα επί του σάγματος, δεξιά, και εις τον πρώτον όχθον, επήδησα ελαφρός και εστάθην σώος και αβλαβής. Πάραυτα η φοράδα εσταμάτησε, και ήρχισε να βόσκη ήσυχα εις το χόρτον. Ο πατήρ μου και αι συνοδοί μας δεν εφαινοντο πλέον από το μέρος εκείνο, αλλ' αι φωναί των ηκούοντο. — Μη φοβάσθε! Εδώ είμαι! Πήδησα κάτω! εφώναξα θριαμβεύων εγώ. Ευθύς τότε έφθασαν όλοι πλησίον μου. Ο πατήρ μου μόλις ηδύνατο πλέον να σταθή από τον κόπον. — Πώς έκαμες; Διηγήθην πώς εξεπιάσθηκα το αριστερό χέρι από το αριστερό

παγίδι, πώς επιάσθηκα με αυτό το ίδιο χέρι από το παγίδι το δεξί, πώς μετέφερα το δεξί χέρι προς τα πίσω του σαμαριού, πώς μετεκάθισα μονόπλευρα επάνω στο σαμάρι, και πώς είδα ένα μικρόν όχθον κ' επήδησα. — Δόξα σοι, ο Θεός! — Εγώ έκαμα τάμα στον Αϊ-Γιάννη. — Εσύ έταξες, παιδί μ', τίποτα; — Τι να τάζω; Εγώ δεν έχω ασήμι για να κάμω παιδιά. Εγέλασαν αι γυναίκες με τον παιδικόν τούτον λόγον. Εσήμαινε δε τούτο τα ασημένια «παιδιά», τα οποία προσφέρουν αι μητέρες συνεπεία ταξίματος εις θαυματουργούς εικόνας των Αγίων. Υπήρχον εις το χωρίον μας δύο χρυσοχόοι αδελφοί, των οποίων τας εργασίας παρηκολούθουν μετά περιεργείας, τους εξήτουν ένα μικρό κομματάκι ασήμι, και δεν μου έδιδαν. Η εντύπωσης εκείνη του φόβου δεν είχε διαρκέσει εις το πνεύμα μου ουδέ όσον διήρκεσεν η ανωτέρω διήγησις. Μίαν ώραν ύστερον, ενώ ο πατήρ μου ιερούργει εις τον ναΐσκον, και πριν απολύση ακόμη η λειτουργία, έφυγα, ως είπον, με τάλλα παιδιά, κ' επήγαμεν να τρέζωμεν εις του «Χαιρημονά το ρέμα». Τάλλα παιδιά, όσον σέβας και φόβον εδείκνουν επί παρουσία των πρεσβυτέρων μελών της οικογενείας μου, όλον το εξέσπων εις φθόνον και επιβουλήν κατ' εμού. Του «Χαιρημονά το ρέμα» βαθύνεται και κατέρχεται όπισθεν ακριβώς του λόφου, εφ' ου εγείρεται ο ναΐσκος του Προδρόμου. Η οφρύς του βουνού καμπυλούται άνωθεν, επιστέφουσα βαθείαν πτυχήν της γης, σχηματίζεται δε βαθυτάτη χαράδρα, κατερχομένη μέχρι του αιγιαλού· εις την κορυφήν της χαράδρας υπήρχεν ένα καιρόν μικρόν εξωκκλήσιον, με έν γειτονεύον ασκητήριον, του οποίου τα ίχνη φαίνονται, και μία παλαιά κρήνη, ξηρά τώρα. Εις το ασκητήριον εκείνο, καθώς διηγείτο ο πατήρ μου εις την οικίαν μας, ολίγας ημέρας πριν, όταν εμελετούσαμεν την εν λόγω εκδρομήν, ασκήτευε τον παλαιόν καιρόν ενάρετος μοναχός, ερημίτης, όστις έφερεν έν όνομα καλογηρικόν όχι πολύ σύνηθες, και από το όνομα εκείνο ωνομάσθη όλη η κοιλάς, και η βρύσις, και το ποτάμιον, «του Χαιρημονά το ρέμα». Πέραν της κρήνης εξέρχεται τώρα η πηγή του νερού, ως να έχη αποπλανηθή και ζητή την μοναξίαν. Η βρύσις βγαίνει από ένα βράχον, καλυπτόμενον από μέγαν φουντωτόν σχοίνον. Γύρω, γύρω, πλουσία χλόη πρασινίζουσα, κοσμούσα την γην και τας πέτρας, εις το βασιλείον αυτό των βράχων. Αποστάζει αδάμαντας ρευστούς το πολυτρίχι, λεπτοφυές, περίεργον χόρτον, το οποίον λέγουν ότι ήτο καλόν βότανον διά τας λεχούς. Πελώριος βράχος φράττει εν μέρει την θέαν, κάθετος, όρθιος, ως τοίχος. Άλλοι βράχοι χθαμαλώτεροι, σχιστοί, αιχμηροί, αμαυροί, υψούνται, κύπτουν, πλαγιαίζουν τριγύρω. Από τα στήθη των τα λάσια από χλόην, κάτω εις τους γυμνούς πόδας των, ρέει το νερόν. Πότε σχηματίζει ρυάκια και ρεύματα, πότε μικράς λίμνας και λεκάνας. Εις το μέσον δύο βράχων, εκ των οποίων ο εις ίσταται υπερήφανος, ο άλλος κυρτός, γονυπετής, ως εν σχήματι μετανοίας, αρχίζει να κροτή και να ροχθή και να πλαταγή ο καταρράκτης, ραγδαίος πίπτων κάτω εις την λεκάνην, όπου φαίνεται το νερόν να καταπίνεται. Ολίγας σπιθαμάς παρακάτω αναθρόσκει πάλι. Πόθεν αναβρύνει, άδηλον. Πολλάς οργυιάς κάτω, η κοιλάς διχάζεται εις δύο, και τα δίδυμα ρεύματα συμβάλλουσιν εις ένα ποταμόν, εκβάλλοντα εις την θάλασσαν· το

άλλο ρεύμα, πλουσιώτερον πολύ, έρχεται από την βρύσιν της Παναγίας της Ζωοδόχου. Η πηγή εκείνη είναι τόσο άφθονος, ώστε, λέγουσιν οι βοσκοί του τόπου, όταν είναι ανομβρία, τότε τα νερά της πληθύνονται. Τα παιδιά, η ασυμπαθής και άστοργος συντροφιά μου, κατέβαινον, έτρεχον, εχάνοντο· εκυλίοντο, οιονεί, τον κατήφορον, κ' εκυνηγούσαν τα καβούρια, μέσα εις τους διαφόρους λάκκους του νερού. Έτρεχα, επλανώμην κ' εγώ κατόπιν των. Έψαχνα να εύρω καβούρια. Με το σήκωμα της πέτρας, εθόλωναν τα νερά, και τα καβούρια εκρύπτοντο. Αν εδοκίμαζα να αρπάσω έν εις τα τυφλά, μου εδάγκανε τα δάκτυλα· επόνουν, το άφηνα, κ' εκείνο έφευγε. Να το πιάσω με προφύλαξιν, να φυλαχθώ από τα δύο κυκλοτερή, μακρά στόματά του, δύσκολον ήτο, επειδή δεν το έβλεπα καλά· τα νερά θολωμένα. Καθώς μ' εδάγκαναν τα καβούρια, ούτω με ωνείδιζαν και τα παιδιά. Δύο ή τρία εξ αυτών, άνευ αιτίας, ήρχισαν να με «αναγορεύουν», όπως λέγουν εις την γλώσσαν των, να με προσφωνούν δηλαδή με υβριστικά επίθετα. Εγώ ήρχισα να κλαίω. Καθώς μ' έφευγαν τα καβούρια, ούτω μ' έφυγαν, μετ' ολίγον, και τα παιδιά. Είχαν αλλάξει διεύθυνσιν έξαφνα, κ' επήγαιναν προς τα άνω του ρεύματος. Εκείνα έτρεχαν, εγώ έμενα οπίσω. Δύο εξ αυτών ήσαν περίπου συνομήλικά μου. Άλλοι τρεις ή τέσσαρες ήσαν από δώδεκα έως δεκατεσσάρων ετών. Ήσαν δε, όσον δεν ημπορούσα να εκτιμήσω, πανούργοι, παμπόνηροι. Εθόλωναν τα νερά, εστραβοπατούσαν, έφευγον τρέχοντα. Ωμοιάζον πολύ με του ρεύματος τα καβούρια. Έτρεχον εγώ απηλπισμένος κατόπιν των. — Καρτερείτε κ' εμέ! Του κάκου. Έτρεχαν, έτρεχαν. Δεν ημπορούσα να τους φθάσω. Έκλαιον εις μάτην. — Εσύ δεν είσαι για να πιάνης καβούρια· είσαι για να τρως χαράμια! — Είσαι για τυφλοψόμια! Ωνόμαζαν ούτω τα πρόσφορα, τους άρτους τους προσφερομένους εις τους ναούς. Με εμίσουν διότι ήμην παπαδοπαίδι. Εκείνοι ήσαν τέκνα ναυτικών, πορθμέων, ναυπηγών, γεωργών. Οι πατέρες εθαλασσοπνίγοντο ή ιδρωσαν πολύ για να βγάλουν το ψωμί, και οι υιοί το είχαν διά καύχημα. Και διά τούτο εμέ μ' περιφρονούσαν. — Καρτερείτε κ' εμένα! — Νά! τώρα θα σε φάνε τα κρούσματα... — Μια στιγμή, καρτερείτε! — Θα σε φάνε τα στοιχειά... Έβαλα κλαυθμηράς φωνάς, αλλ' εις μάτην. Όσην ακρόασιν έδωκε το πάλαι το είδωλον του Βάαλ εις τους ιερείς των αλσών, τους επικαλουμένους από πρωίας έως εσπέρας, άλλην τόσην έδωκαν εις τας φωνάς τας ιδικάς μου οι μικροί εκείνοι ένσαρκοι δαίμονες του ρεύματος και των βράχων. «Επάκουσον ημών, ο Βάαλ, επάκουσον ημών!». Και ουκ ην φωνή, και ουκ ην ακρόασις. Έγιναν άφαντοι. Και μακρόθεν εκάγγαζον εις τους κλαυθμούς μου. Τότε απεπλανήθην. Καθώς είχα γυρίσει διά να επιστρέψω ακριβώς προς αυτήν την βρύσιν του Χαιρημονά, οπόθεν αρχίζει ευχάρακτος οπωσούν δρομίσκος, προς επιστροφήν εις το παρεκκλήσιον του Αγίου Ιωάννου, έχασα τον δρόμον· αντί να λάβω την άγουσαν προς τα δεξιά, ετράπην προς τ' αριστερά, εις το ρεύμα της Παναγίας της Ζωοδόχου. Ήτο δε μέγα, ατελείωτον, το ρεύμα εκείνο. Όταν ενθυμούμαι τώρα το συμβάν εκείνο της παιδικής μου ηλικίας, μου φαίνεται ως να ήτο αλληγορία όλης της

ζωής μου. *Che la diritta via era smaritta.* Ανέβαινα και ανέβαινα το ρεύμα, και ολονέν εχανόμην. Δεν επανεύρισκα, όχι, τον εαυτόν μου, άλλα μάλλον τον έχανα. Ω, ναι, είχε χαθή δι' εμέ η ευθεία οδός. *La diritta via era smaritta.* Πότε έπεφτα μέσα εις διαφόρους λάκκους και λεκάνας του νερού, μη ευρίσκων ορατόν μονοπάτι, επειδή οι λάκκοι ούτοι εφράττοντο ένθεν και ένθεν από βράχους ολισθηρούς, αιχμηρούς, ή από αγρίους ακανθώδεις θάμνους. Πότε επροσπάθουν ν' αναρριχηθώ εις βράχους χθαμαλούς, οπωσούν βατούς, οπόθεν ουδεμία υπήρχε θέα. Οιονεί σκότος ηπλούτο εν μέση ημέρα, της αγνωσίας το σκότος. Αριστερά, εις απόστασιν μιλλίου, εις την ρίζαν του προς ανατολάς βουνού, έβλεπα έν παλαιόν ημειρειπωμένον κτίριον. Εκκαλείτο ο Μύλος της Καμινίτσας. Ήτο παλαιός νερόμυλος, άχρηστος και έρημος τώρα. Κατ' αρχάς έκλαυσα ακράτητα. Είτα τα δάκρυστά μου εστείρευσαν. Ησθανόμην μέγαν φόβον. Προσεπάθουν να εύρω διέξοδον. Ενθυμούμην τα «κρούσματα», τα άλλως «στοιχειά», τα οποία μου ηπειλήσαν τα φεύγοντα παιδιά. Και επόμενον ήτο να ευρίσκοντο πολλά εις το άγριον εκείνο ρεύμα. Ο τόπος «εκρότιζε». Και πας μικρός θόρυβος, πνοή ή θρους, ηκούετο με πολλαπλασίαν έντασιν. Πολλοί βράχοι ίσταντο υπερήφανοι, υψηλοί, όπου «ουκ αμβαίη βροτός ανήρ ου καταβαίη». Είς τούτων ήτο ολίγον χαμηλότερος των άλλων, και είχεν ως παραφυάδα εις την πλευράν του άλλον βράχον κυρτόν, καλυπτόμενον από έρποντας θάμνους. Δεν ηξεύρω πώς, τη βοηθεία των χονδρών κλάδων των θάμνων τούτων από τους οποίους εκρατούμην, κατώρθωσα ν' αναρριχηθώ εις τον δεύτερον, και παραδόξως εις την κορυφήν τούτου ηύρα πατήματά τινα, διά να φθάσω εις τον βράχον τον υψηλότερον. Εκεί εστάθην κι αγνάντεψα. Υπήρχε τέλος θέα. Προς βορράν έβλεπα την θάλασσαν, μακράν ηπλωμένην, απρόσιτον, άσχετον, χωρίς αιγιαλόν ή ακτήν, χωρίς όχθην. Ο ήλιος έλαμπε πολύ εκεί κάτω, κ' εγυάλιζεν, εγυάλιζεν ο καταγάλανος πόντος. Ρεύματα έσχιζον δαιδαλοειδώς την επιφάνειαν. Αι ακτίνες του ηλίου έπαιζαν, εβουτούσαν, εχόρευαν εις τον αφρόν του κύματος. Προς τα βορειοδυτικά είδα τον λόφον αντικρύ. Ήτο εκεί το εξωκκλήσιον του Αγίου Ιωάννου. Αλλά πόσον μακράν, πόσον μακράν εφαινετο! Είδα επάνω εις την στέγην του ναού ένα ανθρωπίσκον, ως ψύλλον, κολλημένον εις τα φαιάς πλάκας της στέγης. Εγίνετο, κατ' αυτήν την παραμονήν, επισκευή της οροφής του ναΐσκου. Εκείνος τον οποίον διέκρινα ήτο χειρώναξ, κτίστης ή τέκτων. Έβαλα μίαν φωνήν. — Ε ε ε! 'δω είμαι· ελάτε! Αλλά πού ν' ακουσθή! Έπρεπεν όρνεόν τι ή πελεκάν της ερήμου να ευρεθή πρόθυμον να παραλάβη επί πτερύγων την φωνήν μου, διά να την μεταφέρει εκεί κάτω ως κωδωνίζουσιν κλαγγήν. Παραδόξως και απροσδοκήτως ήκουσα ως ηχώ τινα εις την φωνήν μου: — Αλέκο! πού είσαι; Εγνώρισα αμέσως τας φωνάς. Ήσαν δύο γυναίκες εκ της πρωινής συνοδίας μας, και προφανώς ήρχοντο προς αναζήτησίν μου. Δεν εφαινοντο ν' απέχουν πολύ αι φωναί. Αλλά ψυχήν δεν έβλεπα. Ευρίσκοντο κάτω, εις την βρύσιν του Χαιρημονά. Κ' εγώ ήμην επάνω ψηλά, προς την κορυφήν του άλλου ρεύματος, κατά τον Μύλον της Καμινίτσας, ονομασίαν την οποίαν δεν

ήξευρα τότε. Αδύνατον ήτο να με ίδωσιν εκείθεν όπου ευρίσκοντο. Ούτε ήξευρα πώς να περιγράψω διά φωνών πού ήμην. Εφώναζα όσον ηδυνάμην. — Εδώ είμαι, ψηλά στο βράχο! Δεν ξέρω από πού να κάμω... Πού είσθε; Δεν σας βλέπω... Ελάτ' εδώ! Ηκουσα και πάλιν απάντησιν, αλλ' αι φωναί απεμακρύνοντο, αντι να προσεγγίσουν. Αι γυναίκες δεν θα ήξευραν προς πού να με ζητήσουν. — Δεν ακούτε;... Εδώ 'μαι! — Τώρα!... ερχόμαστε! Και η φωνή απεμακρύνετο ακόμη. Αντί να έλθουν, έφευγαν. Μ' εζητούσαν προς τα κάτω του Χαιρημονά, ίσως προς την διεύθυνσιν του αιγιαλού, οπότε εγώ ευρισκόμενη προς τα άνω του ρεύματος της Ζωοδόχου. Αφού επερίμενα επί πολύ τας αναζητούσας με γυναίκας, και δεν ήρχοντο, κατά τύχην, εκείθεν του βράχου, εφ' ου ιστάμην, ανεκάλυψα μικράν δίοδον, διά της οποίας ηδυνάτο τις να διαβή, να φθάση πέραν, προς του Χαιρημονά. Με σχισμένας χείρας, μ' αιματωμένους πόδας, έφθασα αντικρύ, εις έν ύψωμα, αντικρύζον εις το ερειπωμένον ασκητήριον και την παλαιάν κρήνην. Όταν έφθασα εκεί, είδα ότι ο δρόμος πλέον εκόπτετο, κ' εγίνετο άβατος. Αδύνατον ήτο να φθάσω αντιέραν, προς δυσμάς, εις την θέσιν του ασκητηρίου και της ξηράς κρήνης. Μάτην είχα κοπιάσει. Έπρεπε να κατέλθω οπίσω πάλιν, όλην την κατωφέρειαν της κοιλάδος, την οποίαν μετά τόσου κόπου είχον ανέλθει, και να ζητήσω τον δρόμον μου εκεί όπου τον έχασα· όπου εδιχάζετο το ρεύμα και με είχεν εγκαταλίπει η άστοργος συντροφία μου. Αλλ' ήμην τόσον αποκαμωμένος, ώστε δεν αντείχον πλέον να υποστώ την νέαν ταύτην δοκιμασίαν. Αι γυναίκες, αι ελθούσαι προς αναζήτησίν μου, δεν εφάνησαν πουθενά. Είχαν λάβει ψευδή ίχνη, και είχον κατέλθει προς την παραθαλασσίαν, εις την άλλην άκρην του ρεύματος. Προ πολλού έπαυσα ν' ακούω τας φωνάς των. Την ώραν εκείνην, άνωθεν της κεφαλής μου, ήκουσα κωδωνισμούς και συρίγματα και τραχείας φωνάς. Οπισθέν μου, εσχηματιζετο προς τα άνω μέγα πύργωμα γης, μία ιδιόρρυθμος κορυφή, ομοιάζουσα με επάλξεις φρουρίου. Ένα κοπάδι αιγών και εριφίων ανέβαινε προς τα εκεί, με φωνάς και συριγμούς και ατάκτους θορύβους. Πόθεν είχεν εξέλθει, δεν ενόησα. Βεβαίως θα είχαν ποτίσει το αιπόλιον άνω εις την μάνναν του νερού, εις το κορύφωμα του μεγάλου ρεύματος της Ζωοδόχου. Και τώρα απεμακρύνοντο εν σπουδή προς νοτιοδυτικήν διεύθυνσιν. Απείχον απ' εμού υπέρ τα χίλια βήματα. Ένα βοσκόπουλον, της ηλικίας μου, με τον λευκόν χιτώνα και την καπίτσαν του, κρατούν μίαν ράβδον διπλασίον ύψους από το ανάστημά του, το είδα να σταθή προς στιγμήν καταντικρύ μου, εις το πλησιέστερον προς εμέ μέρος του βουνού. Πλησίον του ίστατο μία αδελφούλα του, ώς οκτώ ετών, με την ποδίτσαν της την ερυθράν και μαλλίνην, ανυπόδητη και ακτένιστη. Άμα είδα τα δύο ταύτα πλάσματα, έλαβα θάρρος κ' εφώναξα: — Ε! εσείς, παιδιά!... Έχασα το δρόμο... Δε μου λέτε από πού να κάμω... πώς να βγω αποδώ;... Εις απάντησιν, ο μικρός βοσκός έλαβε μέγα χαλίκιον από του εδάφους, και το εσφενδόνισε προς το μέρος μου. Το χαλίκιον έπεσε μετά κρότου, κάτω εις το κοίλωμα του ρεύματος. Δεύτερον λιθάριον και τρίτον μού έρριψεν ο μικρός βοσκός. Το έν τούτων ολίγον

έλειψε να με φοβίση, εκτύπησε δε τον βράχον, όπου ιστάμην, πέντε βήματα απ' εμού. Η μικρά αδελφή του εγέλασε με παιδική χαράν εις το κάμωμα του αδελφού της. Εγώ παρεμέρισα ολίγον, κ' εκάθισα εις το χαμηλότερον μέρος του βράχου, ανάμεσα εις τους ευώδεις θάμνους. Εκεί, καθώς εκάθισα αποκαμωμένος, αφανισμένος, επάνω εις την απάτητον χλόην, ακούμβησα την κεφαλήν εις ένα σχοίνον, και δεν ηξεύρω αν κοιμήθην ή ωνειρεύθην· αλλά παρουσιάσθη ενώπιόν μου γέρων τις σεβάσμιος, με λευκήν γενειάδα, και με μακρόν ράσον. Το πρόσωπό του είχε ακμήν και άνθος νεανικόν, αν και ήτο ωχρόν μάλλον, και είχε κάλλος οποίον μόνον αι εικόνες έχουν. Μ' εκάλεσεν ονομαστί, και είπε: — Πώς ήλθες εδώ, τέκνον; — Έχασα το δρόμο, απήντησα εγώ. Ο γέρων έσεισε την κεφαλήν. — Έτσι χάνουν τον δρόμον τους, είπεν, όσοι δεν ηξεύρουν πόθεν έρχονται και πού πηγαίνουν. Μήπως σ' έστειλαν πουθενά εις υπηρεσίαν και λέγεις έχασα τον δρόμον; Διατί δεν έκαμες υπακοήν; Δεν σου είπεν ο πατήρ σου ότι έπρεπε να μείνης εκεί μέχρι τέλους της λειτουργίας; Διατί έφυγες; Δεν ήξευρα τι να του πω. Δεν μου ήρχετο μάλιστα να τον ερωτήσω πώς το ηξεύρει. — Και δεν σου έφθανεν ο κίνδυνος που έτρεξες να σε σκοτώση η φοράδα, σήμεραν το πρωί; Δεν έπρεπεν να σωφρονισθής; — Α! ήσουν αντίκρυ και μ' έβλεπες; είπα εγώ, μη γνωρίζων τι άλλο να είπω. — Ημείς τα βλέπομεν, είπε παραδόξως εκείνος. Εγώ είμαι ο Χαιρήμων μοναχός, διά τον οποίον σου διηγείτο προχθές ο πατήρ σου. Δεν εσκεπτόμην τίποτε. Ουδ' εστοχάσθην καν ότι εκείνος ο Χαιρήμων μοναχός, περί ου έλεγεν ο πατήρ μου, ήτο προ χρόνων πολλών αποθαμένος. — Υπαγε, είπε· να βάλης μετάνοιαν εις τον πατέρα σου, και να του είπης εκ μέρους μου ότι οφείλει να είναι αυστηρότερος προς την νεότητα. Δεν ενόησα πώς εξύπνησα, ούτε ιδέαν είχαν αν είχ' αποκοιμηθή. Ευρέθην έχων ανοικτούς οφθαλμούς. Βαθύ, άρρητον άρωμα, ωσάν απ' όλα τα θυμάρια, τας μυρσίνας, και τ' άγρια άνθη του βουνού, μαζευμένα εις ένα σωρόν, μου ήρχετο εις τους μυκτήρας. Πλησίον μου ίσταντο αι δύο γυναίκες, αι οποίαι από πολλού μ' εζήτουσαν. Ήτο μεσημβρία ήδη κ' εγώ από πέντε ωρών έλειπα από τον περίβολον του ναΐσκου, όπου ευρίσκετο ο πατήρ μου. — Αχ! άπνε, απόκοτε, είπεν η μία των δύο γυναικών. Πήγες με τα παλιόπαιδα κ' εγύριζες στα χαμένα! — Και σ' αφήσανε κ' εχάθηκες μες στο ρέμα. Κ' εκρύφτηκαν απ' το πρόσωπο του πατέρα σου. Κ' εμάς μας είπαν πως δεν σε είδαν! — Τώρα, πώς θα γλυτώσης το ζύλο; είπεν η πρώτη. Μ' όλο το δίκιο, σου πρέπει να τις φας... — Σιώπα συ, είπεν η άλλη. Έλα κ' εμείς θα σε γλυτώσουμε. Εμείς οι γυναίκες, προσέθηκαν απευθυνομένη προς την άλλην, γιατί έχουμε πλατιές ποδιές με πολλές δίπλες, για να γλυτώνουμε τα παιδιά όταν θέλουν να τα δείρουν οι πατεράδες τους. Και αι δύο εκάγχασαν θορυβωδώς και το ρεύμα αντήχησεν από τους φαιδρούς γέλωτας. — Δεν τον αφήνει, είπα εγώ, ο Χαιρήμων μοναχός να με δείρη. — Ποιος Χαιρήμων μοναχός; Τι λες; Είσαι στα καλά σου; Μην έπαθες τίποτε, και χτυπήθηκες μες στο ρέμα;... Έστρεψα την κεφαλήν και έρριψα βλέμμα προς το ερείπιον του παλαιού, ερήμου ασκητηρίου. Τότε εφοβήθην.

Εσιώπησα. Ο πατήρ μου έμεινε σύννους, ακούσας την διήγησιν. — Σκληροτράχηλος είσαι! μου λέγει.»

Παράρτημα 5

«Θέρος - Έρος»

«Η Ματή εβάδιζε δεξιόθεν παρά το πλευρόν της γραίας, υψηλή, ευσταλής, καλλίζωνος. Είχε ξενικά διευθετημένην την κόμην της, έμενε πάντοτε ασκεπής οίκοι. Μόνον την πρωίαν εκείνην, επειδή επήγαινε εις την εξοχήν, εφόρει λεπτόν λευκόν μανδήλιον περί τους κροτάφους και το ινίον, τόσον βραχύ και τόσον εντέχνως διπλωμένον, ώστε ήτο ως να μην το εφόρει, και η πλουσία ξανθή κόμη της εφαινετο σχεδόν όλη, μέχρι της οσφύος κατερχόμενη εις δύο παχείας πλεξίδας, ως σταλακτίτας χρυσούς, και ο λαιμός της ήτο ορατός όλος κάτω του βρόχθου εις τον λάκκον της σφαγής και μέχρι της ρίζης των ωμοπλατών.

Εφόρει μικράν πόλκαν κανελόχρουν και λευκόν μεσοφούστανον πολύ κοντόν διά το ανάστημά της. Αλλά φαίνεται ότι η μήτηρ υπελόγησε πολύ κακώς διά την μέλλουσαν ανάπτυξιν της κόρης, και όσον εκείνη της έκαμνε κοντά φορέματα, τόσον η νέα ηύζανε και επέτα ανάστημα αποτόμως. Ήτο ήδη δεκαεπταέτις, κ' εφαινετο να είναι είκοσι ετών, εν υπερακμή ρώμης και καλλονής, ομοία με την Πρωτομαγιάν, το κορύφωμα τούτο της ανοιζέως, την ετοιμήν να παραδώση τα σκήπτρα εις το αδυσώπητον και δρεπανοφόρον θέρος – έρος.

Μόλις εξήλθον της πολίχνης, και η κόρη έβγαλε την πόλκαν της, ειπούσα ότι αισθάνεται ζέστην, κ' έμεινε μόνον με το μεσοφούστανον, με το ολοβρόχινον υποκάμισον και με την λευκήν βαμβακερήν φανέλαν. Τότε ανεδείχθη εξαισιώτερον το ραδινόν της μέσης, η χάρις του αναστήματος και το γλαφυρόν των κόλπων της. Υπό την λεπτήν φανέλαν, όπου εφαινοντο ανατέλλουσαι αι σάρκες της, θα έλεγε τις ότι είχαν αποταμιευμένα νεοδρεπή, δροσερά ωχρόλευκα κρίνα, με φλεβιζούσας αποχρώσεις λευκού ρόδου. Η κόμη επέστεφε το μέτωπόν της ως ερυθραινόμενον νέφος μη επαρκούν να συστείλη την αίγλην του φωτός, και αι οφρύες συστελλόμεναι εσκίαζον τους βαθείς γλαυκούς οφθαλμούς της ως λευκή ομίχλη επιπολάζουσα την πρωίαν επί του ανταυγάζοντος αιγιαλού, και τα χείλη με την ψίθυρον φωνήν εφαινοντο μορμυρίζοντα: φίλησέ με! Η Ματή έκοψε λευκόν ρόδον κ' εκόσμησε το παρθενικόν στήθος της. Η αηδών, η λιγεία ψάλτρια, βλέπουσα το ωραίον εκείνο άνθος επί τοιαύτης γάστρας φυτευθέν,

θα ηρωτεύετο με διπλούν έρωτα το χαριτωμένον εκείνο ρόδον.[...] Και μετά τρεις μήνας ετελείτο ο γάμος του περιπαθώς ερόντος Κωστή μετά της περικαλλούς κ' ευαισθήτου Ματούλας. Και η αγαστή και θεσπεσία παρθενική καλλονή, το κορύφωμα του έαρος, επέπρωτο να παραδώση τα σκήπτρα εις το αδυσώπητον θέρος – έρος.»

Παράρτημα 6

«Να λέμε τα πράγματα με το όνομά τους

Αγαπητή Γκρέτα,

Ως ένας άνθρωπος που παλεύει εδώ και 25+ χρόνια για να ξεκουνήσει ένα μέρος της κοινωνίας, του εταιρικού και του πολιτικού κόσμου της χώρας στην κατεύθυνση της έγκαιρης αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής – που έχει ήδη γίνει κλιματική κρίση – σε ευχαριστώ θερμά. Κατάφερες να φέρεις το θέμα της κλιματικής κρίσης μπροστά στα μάτια μας, κατάφερες να βγάλεις στους δρόμους εκατομμύρια παιδιά, μαθητές, φοιτητές αλλά και ενήλικες και να ζητήσουν τερματισμό της υποκρισίας και άμεση δράση για την κλιματική κρίση. Δράση σύμφωνα με τις επιταγές της επιστήμης.

Και να που, σιγά-σιγά, η κλιματική κρίση βρίσκεται πρώτη σε κάθε σημαντική διάσκεψη, σε κάθε Σύνοδο Κορυφής. Απέχουμε πολύ από το να λάβουμε τις γενναίες αποφάσεις που απαιτούνται, αλλά κάποια σημαντικά βήματα – αδιανόητα μόλις 1-2 χρόνια πιο πριν – πραγματοποιούνται. Ο ΓΓ του ΟΗΕ εγκალεί τους αρχηγούς των κρατών να μην εμφανιστούν αν δεν είναι σε θέση να δεσμευτούν κατ' ελάχιστο σε όσα επιβάλει η επιστήμη για την αντιμετώπιση του παγκόσμιου αυτού προβλήματος. Ενός προβλήματος που αφορά το σήμερα και το αύριο της ανθρωπότητας, το παρόν και το μέλλον μας. Κλιματική πολιτική και στην Ελλάδα;

Η κατάσταση στην Ελλάδα δεν υστερεί. Τα συνέδρια και οι ημερίδες για την απολιγνιτοποίηση, τη δίκαιη μετάβαση στη μεταλιγνιτική εποχή, την απανθρακοποίηση της οικονομίας παίρνουν τη μορφή χιονοστιβάδας. Μετά τη γενναία και σαφή ομιλία περί απολιγνιτοποίησης του πρωθυπουργού στη Διάσκεψη του ΟΗΕ για το κλίμα, είναι σαφές ότι η ατζέντα έχει αλλάξει. Η απομάκρυνση από τα (έστω από ορισμένα) ορυκτά καύσιμα αποτελεί τη νέα κανονικότητα.

“Οξύμωρο”

Μέσα σε αυτή την κανονικότητα βλέπουμε να πολλαπλασιάζεται /επαναλαμβάνεται ένα οξύμωρο:

- εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον χώρο των ορυκτών καυσίμων (με έμφαση το πετρέλαιο και πλέον το φυσικό αέριο) εμφανίζονται ως χορηγοί συνεδρίων και ημερίδων για τη βιώσιμη ανάπτυξη,
- εταιρείες που πλούτισαν καταστρέφοντας το κλίμα της γης χρηματοδοτούν έρευνες για την καταγραφή της κοινής γνώμης σε ότι αφορά στην κλιματική αλλαγή,
- εταιρείες που διατυμπανίζουν τα σχέδιά τους να «τρυπήσουν» τα βάθη των θαλασσών μας για να βγάλουν πετρέλαιο ή/και φυσικό αέριο χρηματοδοτούν δράσεις περιβαλλοντικών οργανώσεων,

Όταν όμως, οι ίδιες εταιρείες δουν ότι κάτι πάει να γίνει, ότι μία κυβέρνηση δεσμεύεται για μηδενικό άνθρακα ως το 2050, ότι δημιουργείται μία κοινωνική δυναμική η οποία μπορεί να ενισχύσει περαιτέρω

τις αντιδράσεις “σε Περιφέρειες και στους Δήμους”, τότε ρίχνουν τις μάσκες. Τότε διαμηνύουν στον Πρωθυπουργό σε όλους τους επίσημους τόνους ότι δημιουργείται ένα “υποβόσκον αρνητικό κλίμα” στην υλοποίηση των εξορύξεων υδρογονανθράκων το οποίο – άκουσον άκουσον – “δυσκολεύει την έκδοση των απαιτούμενων αδειών”. Μάλιστα...

Η ευθύνη στον πολίτη

Τώρα, η ευθύνη είναι στον καθένα από εμάς. Αλλιώς σύντομα θα «κανονικοποιήσουμε» (ήτοι θα θεωρήσουμε κοινωνικά αποδεκτή) π.χ. μία καπνοβιομηχανία να γίνεται χορηγός σε συνέδριο για αναπνευστικά προβλήματα από το κάπνισμα, μία εταιρεία κατασκευής όπλων να είναι χορηγός σε διεθνές συνέδριο για την παγκόσμια ειρήνη...

Αγαπητή Γκρέτα, μας είπες, με τον πιο σαφή τρόπο, ότι εμείς, οι απλοί πολίτες, δεν πρέπει να νομιμοποιούμε τέτοιες πρωτοβουλίες. Μας έδειξες ότι πρέπει να λέμε τα πράγματα με το όνομά τους (στη συγκεκριμένη περίπτωση ονομάζεται *greenwashing*). Μας θύμισες να μην ξεχνάμε τον στόχο (την προστασία της ζωής στον πλανήτη). Με την καθημερινή στάση σου, μας έδειξες να μην ξεχνάμε τη μεγάλη εικόνα (τα κέρδη μιας εταιρείας δεν μπορεί να είναι πάνω από τη ζωή στον πλανήτη).

Αγαπητή Γκρέτα, θα τα πούμε την Παρασκευή στους δρόμους.

Με εκτίμηση,

Νίκος Χαραλαμπίδης»